

Analiza POLITIKE

 **CENTAR ZA
DEMOKRATIJU**
Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

Analiza

POLITIKE

Izdavač

Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka
Univerzitet u Beogradu

Za izdavača

Prof. dr Ilija Vujačić

Readakcija

Prof. dr Slaviša Orlović, glavni urednik
Prof. dr Slobodan Marković

Programski savet

Prof. dr Vukašin Pavlović (predsednik), Prof. dr Vučina Vasović,
Prof. dr Čedomir Čupić, Prof. dr Ilija Vujačić,
Prof. dr Ratko Božović

Izvršni urednici

Zorica Vidović Paskaš, Mr Dušan Spasojević, Jelena Lončar

Dizajn

Goran Ratković

Lektura i korektura

Ana Đukić

Adresa

Jove Ilića 165, Beograd
e-mail: analizapolitike@fpn.bg.ac.rs
telefon: 011/3976422

Tiraž

1.000 primeraka

Štampa

Ćigoja štampa

Sadržaj

Za prvi broj	5	Doc. dr Siniša Atlagić Profesionalizacija političkog komuniciranja – trijumf forme nad sadržajem	40
Analiza Prof. dr Slaviša Orlović Partijska scena i predizborna kampanja u Srbiji	7	Globalno Prof. dr Vukašin Pavlović Globalna politika klimatskih promena	45
Politički život Prof. dr Zoran Stojiljković Socijalni dijalog i kriza i/li kriza dijaloga	13	Prof. dr Tanja Miščević Nova transformacija NATO nakon Lisabona – nastavak trenda	51
Pod lupom Prof. dr Ilija Vujačić Deset godina političke tranzicije u Srbiji	18	Prof. dr Dragana Mitrović Izvori i granice kineske moći	58
Svetske teme Prof. dr Miroslav Prokopjević Grčka kriza i kraj evra	24	Prikaz Doc. dr Đorđe Pavićević Životopis demokratije	64
Prof. dr Jovan Teokarević „Arapsko proleće“ i demokratizacija u uporednoj perspektivi	30	Konferencije Mr Nikola Bjeljinac Sabor politikologa	66
Puls Prof. dr Zoran Đ. Slavujević Istraživanja raspoloženja birača za potrebe izborne kampanje	35	Prof. dr Slaviša Orlović Godišnji skup politikologa Slovenije	67

Za prvi broj

Ovo je prvi broj časopisa *Analiza politike*. Pokretanje ovakvog politikološkog časopisa proizašlo je iz potrebe za ozbiljnim političkim analizama savremenih političkih problema, kako u Srbiji, tako i na regionalnom i međunarodnom planu. Časopis se bavi analizom političkih institucija, političkih procesa i javnih politika. S obzirom na to da je javno polje zagušeno površnim i plitkim obradama političkih tema koje je nekritičko, ali neretko nestručno i neobjektivno, postoji potreba da se glasnije i češće progovori jezikom struke. Politika i politička nauka ne smeju se svesti na ono što podmeću i nameću političari i mediji. Takvo stanje zahteva stručne i kompetentne odgovore na izazove autorima koji su potvrđeni stručnjaci u svojim oblastima.

Tekstovi u ovom časopisu imaju kratku, jasnu, argumentovanu, rezimiranu i poentirajuću formu, kako bi bili razumljivi širem krugu zainteresovanih za utemeljeno tumačenje, interpretaciju i analizu savremenih političkih procesa i fenomena. Pokretanjem *Analize politike* urednici žele da daju doprinos jačanju političkih institucija i razvijanju demokratske političke kulture, oblikovanju javnog dobra, kao i što boljem artikulisanju javnih politika. Časopis je pokrenut sa uverenjem da je polje javne politike potrebno racionalizovati kako bi život u političkoj zajednici bio ljudskiji, demokratskiji i predvidiviji. ◀

Pokretač i glavni urednik
Prof. dr Slaviša Orlović

Prof. dr Slaviša Orlović

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

Partijska scena i predizborna kampanja u Srbiji

Sažetak

U tekstu se analizira partijsko-politička scena Srbije u 2011. godini. Ukazuje se na programsku bliskost, koalicione potencijale i animozitete između partija. Razmatra se ko se s kim i ko će s čim izaći na izbore pred građane Srbije. Rascepi i podele među partijama iz devedesetih, danas više nisu aktuelni. Povratak na vlast SPS u koaliciji sa DS, kao i nastanak SNS iz SRS, „oprali“ su partije starog režima. Time je umanjena prethodna distanca među partijama i otvorene veće mogućnosti međusobne saradnje. Neke linije rascjepa prepoznaju se na relaciji zapadnjaci – nacionalisti, istok – zapad, članstvo u NATO – vojna neutralnost. Stranke su u značajnoj meri odsečene od posredujućih institucija i struktura (sindikati, civilno društvo). Adući SNS za izbore jesu razočarani birači, gubitnici tranzicije, nizak standard, ekonomska kriza. DS će igrati na kartu evropske perspektive, jačanja standarda, stabilnosti kursa, cene hrane i makroekonomske stabilnosti. SRS i DSS podjednako su udaljene od SNS i DS. Teško je zamisliti zajednički nastup LDP i SRS, ili SRS i SNS. SPS se potvrdio kao lojalan partner DS. Naprednjake na vlast može dovesti samo „izdaja“ nekog iz redova vladajuće koalicije. Velika koalicija nije nemoguća u slučaju da dve najveće partije, jedna bez druge, ne mogu da sastave vladu. Ono što razlikuje partije više su harizmatički apeli njihovih lidera, nego što su to bolji programi. Obezbeđujući dobra putem klijentelizma, birači mogu ostvariti svoje materijalne interese na način na koji to nije moguće putem javnog dobra. U partijskim sistemima u kojima se kompeticija odvija u skladu s klijentelizmom, a ne prema programskim principima, slabije su šanse za demokratsku konsolidaciju. Ako sistem nije institucionalizovan i akteri nisu racionalni, politika je manje predvidiva. Partije su bez veze s biračima, a birači bez poverenja u partije. Imidž jeste važan ali nije dovoljan za pobedu na izborima.

Ključne reči: partijska scena, predizborna kampanja, koalicije, kompeticija, ponašanje birača.

U laskom u poslednju godinu vlade koja ima šansu da ostvari puni mandat, počela je predizborna kampanja, prebrojavanja i prestrojavanja partija. U ovom tekstu ćemo analizirati partijsko-političku scenu Srbije 2011. godine. Ukazaćemo na programsku bliskost, koalicione potencijale i animozitete između partija. Razmotrićemo ko se s kim i ko će s čim izaći na izbore pred građane Srbije.

Socijalni rascjepi

Dominantan socijalni rascjep iz devedesetih na relaciji stari režim (*ancien régime*) – reformisti dvostruko je izgubio svoje delovanje. S jedne strane, disidentski kredibilitet iz devedesetih godina XX veka partija koje su se borile protiv starog režima, neslavno su potrošeni i vladavinom DOS. S druge strane, povratak na vlast SPS

u koaliciji sa DS, kao i nastanak SNS iz SRS su „oprali“ partije starog režima (Orlović, 2011: 25). Time je značajno relativizovana, do tada oštrija linija što je umanjilo prethodnu distancu među partijama i otvorilo veće mogućnosti međusobne saradnje. Tamo gde su se postkomunisti socijaldemokratizovali, priznata im je koaliciona sposobnost uprkos svim rezervama kod mnogih birača (Beyme, 2002: 156). To se s bivšim komunistima (SPS) u Srbiji dešavalo najpre 2003. podrškom manjinske vlade, a potom i 2008. ulaskom u Vladu.

U Istočnoj Evropi, druga modernizacija urodila je sukobom zapadnjaka i nacionalista (Beyme, 2002: 84). Kao i u ostalim postkomunističkim društvima i u Srbiji je, nakon političkih promena, došlo do polarizacije na one proevropski orijentisane i opredeljene za integraciju sa zapadom (EU, NATO) i one koji su ostali dosledni nacionalizmu. Ovaj rasep se identifikuje i kao kosmopolitsko-partikularistički tj. građansko-nacionalni (Kitscelt, 1992: 11). Moguće je očekivati produbljivanje rasepa oko članstva u NATO, naspram vojne neutralnosti. Za članstvo u NATO jesu LDP, SPO, G17 plus i SVM. Formalno su DSS i SRS za vojnu neutralnost, ali suštinski anti-NATO orijentisane, dok je DS zvanično za vojnu neutralnost, iako neki njeni ministri intenzivno saraduju s NATO. Rasep zapadnjaci–nacionalisti isprepleten je evropskim putem Srbije i pitanjima Kosova i Metohije, što ga dodatno produbljuje i produžuje njegovo dejstvo (Orlović, 2011: 27). Jedan od pokušaja izostravanja ovog rasepa je relacija Istok–Zapad, pod parolom „EU ima alternativu“. Oni koji smatraju da Evropa ima alternativu (SRS i DSS, a povremeno i SNS) ne govore nam ništa bliže o njoj. Sankcije UN, NATO intervencija i podrška otepljenu Kosova i Metohije davali su vetar u jedra antizapadnim sentimentima ili bar dali osnovu da se mobilišu takva osećanja. Proces pridruživanja EU doprineo je priključivanju pojedinih partija evropskim federacijama partija (DS–PES, DSS, G17 plus i SVM–EPP i LDP–ELDR).

Levica–desnica

Danas nije lako identifikovati skalu levo–desno i otuda nije nimalo jednostavno odrediti pripadnost partija u Srbiji partijskim familijama. U postkomunističkim društvima postojala je stara levica koja je dugo uzurpirala ovaj pojam i nova koja joj je to monopolisanje osporavala (Beyme, 2002: 57). Socijalno–ekonomska osnova partijske kompeticije, kao rezultat tranzicije od planske ka tržišnoj privredi, jača tokom vremena kako se društvo

približava tržišnoj privredi. Partije u Srbiji nisu okrenute trajnijim javnim politikama. Vlade su razapete između obećanja biračima i dogovora sa MMF. Glavno nadmetanje odvija se između DS i SNS. Reč je o partijama levog i desnog centra, odnosno, SNS je samo levo krilo desnice, a DS desno krilo levice. Problem je što vladajuća većina levog centra (osim G17 plus i SPO) tokom 2011. i opozicija desnog centra SNS, DSS (osim SRS i LDP), još uvek nisu postigle konsenzus oko toga kuda Srbija treba da ide, iako se nazire proširenje podrške evropskom putu. U Srbiji je desnica najmanje ekonomska, a najviše nacionalistička i populistička. Reč je o društvenim konzervativcima. U okviru pojednostavljenog prostornog spektra levica–desnica, desni centar ima najviše pretendenta: SNS, DSS, NS, Narodna stranka i SPO. Radikali su ekonomski više levičarska stranka, dok su u pogledu nacionalnog pitanja ekstremna desnica. Taj spoj je dobro ciljao gubitnike tranzicije i preuzeo birače socijalista, naročito posle pada Miloševića. Naprednjaci, za sada, nešto umereniji u odnosu na stranku iz koje su izašli, a možda i od DSS. Njihov cilj je da pokupe značajan deo „radikala“ (SRS) kao i da napadnu biračko telo „narodnjaka“ (DSS) i ostalih desno i konzervativno orijentisanih birača, kao i pristalice socijalista. Na krajnjoj tački ovog

► Aduće SNS predstavljaju razočarani birači, gubitnici tranzicije, nizak standard i ekonomska kriza

pola jeste ekstremna desnica (SRS) koja je antiliberalna i antiegalitarna. Van partijskog spektra, desnica u Srbiji se više primećuje u nastupima pojedinih ekstremističkih organizacija i udruženja. U odnosu na vreme kada je za ekstremnu desnicu u Srbiji glasalo 30 odsto birača Srbije (SRS), odvajanjem SNS, ona se svodi na optimalnu meru kao u zapadnoevropskim državama (10–15 odsto).

Predizborna ponuda

Određeni indikatori govore da su SNS i DS najjače partije u Srbiji. Po nekim istraživanjima, SNS je pojedinačno najjača stranka. O tome svedoče ponovljeni lokalni izbori u jednom broju jedinica lokalne samouprave, istraživanja javnog mnjenja i ocene analitičara. Oni su ublažili retoriku ali je sećanje građana o vladavini crveno–crne koalicije sveža. Sprovodili su više akcija koje su imale za cilj da jačaju stranačku infrastrukturu, održavaju svoje birače mobilnim i podižu rejting. Mitinzi SNS i štrajk glađu otrežnjujuće su delovali kako na pristalice SNS, tako i na birače DS. Demokrate su shvatile da ih naprednjaci pretiču, a SNS da se bez ideja, uprkos razočaranju

učincima vlasti, teško može pobediti na izborima. Stupanjem u štrajk žedu i glađu predsednika stranke Nikolića potrošena je energija za promene. „Stiropor revolucija“ i štrajk glađu doveli su lidera i stranku u ćorsokak iz kojeg im je Patrijarh omogućio izlaz pozvavši na prekid štrajka, koji je Nikolić nazvao „malo jačim postom“. Štrajk glađu je narušio do tada građani kredibilitet „alternacije“ vlasti. Građani su shvatili da se radi o žedi i gladi za vlašću. „Reciklirane“ radikale frustrira činjenica što nisu uspjeli da dođu na vlast, iako su osvajali najviše glasova od 2003. do 2008. godine. Kampanja protiv vlasti, premda ima svoje dejstvo, ne može pomoći kada se dođe na vlast. SNS nije uspeo da se nametne kao stožerna stranka opozicije. Njen koalicioni potencijal je sužen. Eventualni povratak Šešelja lebdi nad njima kao latentna opasnost, kao nesumnjiva meta napada i kao šansa da im se oduzme deo birača. Sve to zajedno relativizuje njihovo dublje utemeljenje u biračkom telu i pokazuje blagu tendenciju pada. Adute SNS predstavljaju razočarani birači, gubitnici tranzicije, nizak standard, ekonomska kriza.

Sa idejom preokreta, LDP najavljuje kampanju, šta god da to znači. Sudbina SRS zavisi od sudbine Šešelja u Hagu, njegovog povratka i (ne)doslodnosti njegove politike. DSS je potisnut s desnog centra u pravcu stranke ekstremne desnice, koja veruje da je izgubili vlast u nastojanju da očuva Kosovo i optužuje SNS

kako je zarad dolaska na vlast spremna da odustane od Kosova. DSS je poslednje aktivnosti imala prikupljanjem potpisa građana u akciji „Protiv političkog progona Vojslava Koštunice“, kao i proteste protiv NATO.

Političke partije su medijatori ne samo između građana i države, već i između različitih grupa u društvu. Smatra se da se iza generalno niskog rejtinga stranaka i nepoverenja u njih kriju slabe veze koje ih povezuju s društvenim grupama. Nedostaju posredujući mehanizmi komunikacije s društvenim strukturama, slojevima, grupama i interesnim organizacijama. Stranke su u značajnoj meri odsečene od posredujućih institucija i struktura (sindikati, civilno društvo) (Evans i Whitefield, 1993: 521–548), a upravo se iz njih razvijaju interesi i lojalnost. Najave Saveza samostalnih sindikata Srbije za političko angažovanje i uključivanje u politički život ukazuju na nekoliko stvari. Najpre, rukovođeni iskustvom PUPS u zaštiti prava penzionera, njima se čini da je bolje biti manji politički partner u Vladi nego veliki socijalni partner kada socijalni dijalog ne daje rezultate. Radnici su gubitnici tranzicije u dva talasa. Prvi talas obuhvaćen

je procesom privatizacije, a drugi je nametnula svetska ekonomska kriza. Iako postoje različita iskustva s političkim angažovanjem sindikata, nastupanje na izborima narušilo bi njihovu, inače krhku reprezentativnost u zaštiti interesa zaposlenih. Moguća je podrška nekoj stranci u zamenu za konkretne socijalne programe, pri čemu je realnije da se takvi dogovori postignu sa strankama koje drže do socijalne pravde i solidarnosti.

Dok su se prilikom sastavljanja aktuelne Vlade partije borile oko raspodele resora i plena, danas se ne utrkuju u pripisivanju njenih (ne)uspeha. Zauzima se „niski start“ za predizbornu kampanju. Pojedini ministri formirali su stranke. Rasim Ljajić je u Vladu ušao kao predsednik Sandžačke demokratske partije, a u međuvremenu je osnovao Socijaldemokratsku partiju Srbije. Treba li podsećati da je Ljajić ministar rada i socijalne politike? Mladen Dinkić je u Vladu ušao kao predsednik G17 plus, ali je u međuvremenu osnovao Ujedinjene regione Srbije. Osim što je bio potpredsednik Vlade, Dinkić je bio i ministar ekonomije i regionalnog razvoja, što je ovoj stranci olakšalo distribuciju sredstava i određivanje prioriteta. Ova resorno-stranačka podela reflektovala se i na teritorijalnu distribuciju budžetskih sredstava i jačanje stranačke infrastrukture. Ne samo Ljajić i Dinkić,

► Stranke su u značajnoj meri odsečene od posredujućih institucija i struktura (sindikati, civilno društvo)

već su i ministri DS i SPS primenjivali taj recept. Koridor 10 je probijao rokove, ministar Mrkonjić davao nerealna obećanja, a kulminacija jeste hapšenje menadžmenta „Nibens grupe“ zbog nelegalnih radnji. Prodaja Telekomu i Jata nije uspjela, ali to može biti i odgovor onima koji su optuživali Vladu da rasprodaje najbolje firme.

Vlada je rekonstruisana na način da ne znamo zašto su pojedini ministri smenjeni. Još manje znamo s čime će oni aktuelni izaći pred svoje stranke, a naročito pred građane. Rekonstruisana Vlada preduzela je neke mere za zaštitu cene hleba i najsiromašnijih. Uvedene su kreditne olakšice, otvaraju se novi pogoni i nova radna mesta, obezbeđuju se subvencije ratarima i stočarima. Adut za izbore biće očekivano dobijanje statusa kandidata za članstvo u EU do kraja godine, što je gotovo izvesno, uz malo manje izvesno, ali moguće, dobijanje datuma za otpočinjanje pregovora o članstvu. Vlada preostalo vreme do izbora može da iskoristi za neki konkretniji učinak. DS će i dalje igrati na kartu evropske perspektive, jačanju standarda, stabilnosti kursa, ceni hrane, makroekonomskoj stabilnosti.

Dinkić je izašao ili je izbačen iz Vlade, ali su njegova stranka i njegovi ministri ostali u njoj. On, kao poslanik, vodi kampanju po Srbiji, između ostalog, kritikujući vladu čiji je deo. Ovog puta G17 plus ne ruši Vladu, ali je diskretno urušava otvorenim napadom na premijera i druge kadrove DS. URS sprovodi široku političku akciju čija je programska tačka decentralizacija i regionalizacija Srbije. U obrazloženju se navodi da će više novca ostajati gradovima i opštinama u unutrašnjosti Srbije. Na ovo su reagovali Fiskalni savet i predstavnici MMF, koji smatraju da će to voditi budžetskom deficitu.

Strategija partija na vlasti je kupovina socijalnog mira i prevencija socijalnih tenzija, dok je taktika SNS mobilisanje socijalnog nezadovoljstva.

Kompeticija ka centru

Partijski sistem Srbije se pomera od ekstremnog ka umerenom pluralizmu. Ideološko takmičenje može da ide ka centru ili ka ekstremnim pozicijama (Sartori). Neekstremni birači pozicioniranje u centru shvataju kao poziciju koja najbolje osigurava opstanak postojeće demokratije. Pozicija centra ojačava odbranu od ekstrema. Politička formula partijskog sistema umerenog pluralizma jeste koalicija, jer nijedna partija ne može sama da sastavi vladu. Jednoj koaliciji alternativa je druga koalicija, pri čemu se odvija borba

za glasove centra. Takmičenje je centripetalno (ka centru) i vodi ka umerenoj politici.¹ Struktura umerenog pluralizma je bipolarna (Sartori, 2002: 163) i ima sledeće karakteristike. Prvo, nema antisistemske stranke, drugo, nema bilateralne opozicije. Ovaj kriterijum je u Srbiji i dalje ostao. LDP i SNS bliži su vladajućoj koaliciji nego SRS i DSS. Gotovo sve partije otvorene su za međusobne koalicije. To znači da je relativno mala ideološka distanca među relevantnim strankama i da su manje gadjljive jedna na drugu. Bipolarnost partijskog sistema ogleda se u konkurentnosti dva ključna takmaca DS i SNS, koje teško samostalno, ali realnije u alternativnim koalicijama, mogu sastaviti sledeću vladu. Cenzus od pet odsto tera manje partije u procese fuzionisanja kroz razne forme integracija ili utapanja u veće partije

¹ Sartori, kao kriterijume za partijske sisteme umerenog pluralizma navodi: relativno malu ideološku distancu među relevantnim strankama; konfiguraciju bipolarnih koalicija i prevlast centripetalne kompeticije. Đovani Sartori (2002). *Stranke i stranački sustavi (Analitički okvir)*, Zagreb: Politička kultura, str. 163.

ili partnerstva sa njima (koalicije, zajedničke liste, pojavljivanje manjih partija na listama većih). Male partije uz strah od cenzusa imaju i strah od velike koalicije, sanjajući da budu „jezičak na vagi“ između dve velike stranke.

Predizborna kombinotorika

U Srbiji je počelo partijsko flertovanje i koketiranje koje lako može da završi preljubom i promiskuitetom, na koje su nas političari godinama navikavali. Za njih je politika „kurva“ pa su neverstva „legitimna“. Dačić se s Nikolićem kuca jajima pred Partijarhom. Palma potpisuje Dinkićeve „okosnicu“ kampanje. Knežević (član predsedništva SNS) smatra da između koncepta naprednjaka i G17 plus nema značajnih razlika. Samostalni izlazak na izbore najavili su SRS, DSS i verovatno LDP. Može se očekivati da URS izađu kao posebna lista. Najveće stranke, SNS i DS, po svemu sudeći, biće predvodnice nekoliko manjih partija koje su trenutno okupljene oko njih. Naprednjaci sa NS, PS i PSS. DS će se suditi SPO i LSV, kao i Ljajićev SDPS. SPS će verovatno nastupiti u istoj koaliciji s PUPS i JS. Ištvan Pastor je homogenizovao mađarske birače kako na predsedničkim izborima tako i prilikom izbora za nacionalne savete nacionalnih manjina. Kod Bošnjaka

► I dalje će DS igrati na kartu evropske perspektive, jačanju standarda, stabilnosti kursa, ceni hrane, makroekonomskoj stabilnosti

se karte značajno mešaju. Muftija Zukorlić više ne krije političke ambicije. On će verovatno podržati Bošnjačku demokratsku zajednicu, na čijem je čelu Emir Elfić (njegov šurak od mlađe supruge) i srodne stranke. Zukorlićeve ambicije se ne mogu realizovati drugačije, osim na račun Ugljanina i Ljajića.

Koalicioni potencijal, bliskost i animozitet partija

Samostalni izlazak na izbore i predizborne koalicije u značajnoj meri su uslovljene razmišljanjima ko bi s kim mogao da sastavi vladu nakon izbora. Ovoga puta nećemo se baviti pitanjem sastavljanja vlade, već ćemo samo naznačiti sadašnji koalicioni potencijal stranaka, njihovu bliskost i animozitet. Koalicioni potencijal stranke predstavlja i stepen njene prihvatljivosti za druge stranke. Ulaskom u predizborne koalicije partije su jednim okom zagledane u potencijalne partnere, a drugim okom u reakciju javnosti. SRS i DSS su podjednako udaljene od SNS i DS. Teško je zamisliti zajednički nastup LDP i SRS, niti SRS i SNS. SPS se potvrdio kao lojalan

partner DS. Deklaracija o pomirenju između ove dve stranke opravdala je svoju svrhu. SPS je veza sa DS donela dosta toga u zemlji i naročito u inostranstvu, otvarajući vrata u Socijalističkoj internacionali. SDPS je s DS više od koalicije, a manje od ujedinjenja. Strankama nacionalnih manjina bliža je DS, iako kod SVM ima i drugih signala. Zbog sve veće bliskosti, DS je u interesu da LDP prođe cenzus. DS i G17 plus, ako ne nastupaju zajedno u predizbornoj koaliciji mogu biti ljuti rivali iz razloga: „međusobnog ugrožavanja političkih identiteta“, simpatija i antipatija u delovima svojih rukovodstava, iskustava iz prošlosti (imidž G17 plus kao rušitelja vlada), distribucije sredstava i jačanja stranačke infrastrukture. Ipak, ove dve partije, jedna bez druge, teže mogu učestvovati u vlasti. Između SNS i DSS postoje animoziteti koji su taloženi lošim iskustvom. Među njima postoje izvesni nesporazumi iz prošlosti kao što su izbor i smena Nikolića na mesto predsednika Skupštine Srbije (2007) i razgovor Vojislava Koštunice i Vojislava Šešelja, iza leđa Nikolića, o mestu premijera. Ako DSS pristane na aranžman s naprednjacima, pitanje je da li je to dovoljno. LDP podržava Zukorlića, a SNS će razgovarati s predstavnicima svih manjinskih stranaka koje su pobedile na izborima za nacionalne savete manjina, osim s listom Zukorlića. Sa SNS teško da će moći SRS i LDP. Naprednjake na vlast može dovesti samo „izdaja“ nekog iz redova vladajuće koalicije. Jedna od većih enigmi jeste i mogućnost „velike koalicije“. DS i SNS od nastanka su razapete između kompetitivnosti i kooperativnosti. DS je na početku išlo u prilog cepanje SRS, jer je opredeljivanjem za evropski put SNS, ova ideja dobila vetar u jedra. SNS je DS pomogao u Administrativnom odboru i u medijima. Za razliku od DSS, naprednjaci su „progutali knedle“ zvane Ratko Mladić i Kosovo i Metohija. U drugoj fazi, kada su naprednjaci neočekivano narasli izvan mere koja bi DS bila prihvatljiva, počela je da se oseća tenzija. Velika koalicija nije nemoguća u slučaju da dve najveće partije, jedna bez druge, ne mogu da sastave vladu.

Ponašanje birača

Partije u Srbiji nemaju stabilnu biračku bazu, niti birači imaju programski koherentne i dosledne partije. Postoje dugoročni i kratkoročni faktori koji utiču na njihovo opredeljivanje (Dalton, 1996: 338). U dugoročne faktore spadaju socijalni rascepi, nacionalna pripadnost, klase i religija, dok su kratkoročni teme i pitanja koja se pokreću (*issue*), kao i imidž partija i kandidata. U društvu

u kojem je partijska kompeticija zasnovana na pitanjima države, verovatno je da će problemi tranzicije sprečavati nastanak socijalno-ekonomskih rascepa. Mobilisanje nezadovoljstva građana niskim životnim standardom, nacionalnim poniženjima i efektima krize nije dovoljna programska platforma jer to, pre svega, nije nikakav program. Približavanje stranaka u ideološkom prostoru kompeticije postavilo je u prvi plan pitanje identiteta i imidža. Imidž (*image*) stranaka i kandidata postao je važniji od programa. Krađa tema i programsko prilagođavanje slabe programske originalnosti neke stranke (Beyme, 2002: 81). Ono što razlikuje partije više su harizmatički apeli njihovih lidera, nego bolji programi. To utiče na nestabilnost izbornog opredeljenja, a samim tim i na nestabilnost partijskog sistema. Lider je neretko veći i važniji „brend“ od stranke. *Tadić i Nikolić su popularniji od svojih stranaka*. Partijska identifikacija nije čvrsta. Obezbeđujući dobra putem klijentelizma, birači mogu ostvariti svoje materijalne interese na način na koji nije moguć putem javnog dobra. Političke partije su najbolje agencije za zapošljavanje. U partijskim sistemima u kojima se kompeticija odvija u skladu s klijentelizmom, a ne prema programskim principima, slabije su šanse za demokratsku konsolidaciju.

► Naprednjake na vlast može dovesti samo „izdaja“ nekog iz redova vladajuće koalicije

Česti konflikti glavnih političkih aktera, naročito među partijama koje su zajedno dovele do političkih promena, otvaranje, ali i nezatvaranje brojnih afera, nezadovoljstvo brzinom sprovođenja demokratskih reformi i neispunjenim obećanjima vodilo je razočaranju građana. Slabost u raspodeli dobara vodi ka opadajućem poverenju u demokratiju (Evans i Whitefield, 1993: 544–545). To se pripisivalo DOS koji odavno ne postoji, a čije nasleđe su reciklirale dve Koštuničine vlade i jedna Cvetkovičeva. Nezadovoljstvo se manifestuje na različite načine od rezignacije, cinizma i povlačenja iz politike, do apstinencije. Kriza je latentni saveznik populizmu, a porast apstinencije ide naruku populistima i njihovim olakim obećanjima.

Zaključak

Ako sistem nije institucionalizovan i akteri nisu racionalni, politika je manje predvidiva. Partije su bez veze s biračima, birači su bez poverenja u partije. U Srbiji se prethodni izbori nisu dobijali na izbornim obećanjima

i njihovim ispunjenjima, već na stepenu razočaranja, više na negativnim, a manje na pozitivnim kampanjama. Političari i partije nemaju osećaj za potrebe i probleme građana. Dominira želja za dolaskom na vlast. Kada se pomešaju „piplmetri“ ružičastih televizija, „tiraži“ tabloida i kvaziistraživanja javnog mnjenja, dobijamo naduvane rejtinge, političke glumce, folirante i manipulatore – partije bez programa, političare bez ideje i karaktera, i politiku bez sadržaja. Umesto marketinga propagandu, umesto kampanje laži, umesto programa demagogiju, umesto kandidata megafone i eksponente posednika sumnjivog novca. Reč je o tihom medijsko-markentiškom ubistvu politike (Orlović, 2011). Za građane je važno kreiranje imidža, ali je važnije kreiranje i sprovo-

đenje obećane politike. Za izlazak na izbore nije dovoljan marketing, već pre svega program i kadrovi koji se marketinški predstavljaju. Građanima je važno ko uliva poverenje i ko je učinio konkretne stvari za njih. (Možda su dobri primeri Đilas u Beogradu i Pajtić u Vojvodini.) Gubitnici tranzicije i građani pogođeni ekonomskom krizom zahtevaju „konsenzus o socijaldemokratskom minimumu“. Imidž jeste važan, ali nije dovoljan za pobedu na izborima. Potrebno je približavanje normativnom idealu po kojem se građanima kao program nudi razumljiva politička filozofija – prospektivno, ali i konkretni učinak vlasti – retrospektivno. Birači ne vole mutnu vodu niti maglu, već jasne ideje, programe, koncepte i rezultate. Čiste ruke i čist obraz – bez šminke. ◀

Skraćenice

SPS – Socijalistička partija Srbije
 NATO – Severnoatlantski pakt
 SRS – Srpska radikalna stranka
 SVM – Savez vojvođanskih Mađara
 DS – Demokratska stranka
 SDA – Stranka demokratske akcije Sandžaka
 SPO – Srpski pokret obnove
 DSS – Demokratska stranka Srbije
 NS – Nova Srbija
 DOS – Demokratska opozicija
 EU – Evropska unija
 LDP – Liberalno-demokratska partija
 SNS – Srpska napredna stranka
 URS – Ujedinjeni regioni Srbije
 PS – Pokret socijalista
 PSS – Pokret snaga Srbije
 EPP – Evropska narodna partija
 PES – Evropska socijalistička partija
 ELDR – Evropski liberali, demokrate i reformisti

Literatura

Beyme, Klaus Von (2002). *Transformacija političkih stranaka*, FPN, Zagreb.
 Dalton, Russell J. (1996). „Political Cleavages, Issues, and Electoral Change“, *Comparing Democracies, Elections and Voting in Global Perspective*, Ed. Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, Pippa Norris, London: SAGE Publications.
 Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, „Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe“, *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4, 1993, 521–548.
 Kitscelt, Herbert, „The Formation of Party Systems in East Central Europe“, *Politics and Society* 20, 1992, 16–17.
 Orlović, Slaviša (2011). „Partijski sistem Srbije“, *Partije i izbori u Srbiji, dvadeset godina*, prir. Slaviša Orlović, Beograd: Fakultet političkih nauka – Centar za demokratiju i Friedrich Ebert Stiftung.
 Orlović, Slaviša (2011). „Partije i mediji“, referat na Godišnjem skupu politikologa Srbije, 27–29. maja 2011.
 Sartori, Đovani (2002). *Stranke i stranački sustavi (Analitički okvir)*, Zagreb: Politička kultura.

Prof. dr Zoran Stojiljković

Univerzitet u Beogradu

Fakultet političkih nauka

Socijalni dijalog i kriza i/ili kriza dijaloga

Sažetak

Socijalni dijalog, odnosno konfliktno socijalno partnerstvo rada i kapitala, u koje su na određenim ravnama uključeni i predstavnici vlasti, ključani su elementi modernih, pluralističkih odnosa – industrijske demokratije. Svrha dijaloga je postizanje dogovora o razvoju i zapošljavanju što ima stabilizirajuće demokratske, ali bi moralo istovremeno dati i uspešne razvojne učinke. Predmet analize posebno su skromni i nedovoljni efekti već decenijskog pokušaja razvoja socijalnog dijaloga u Srbiji, kao i aktuelna nastojanja njegovog oživljavanja u dominantnom, predizbornom političkom ključu.

Ključne reči: dijalog, konflikt, socijalno partnerstvo, vlada, sindikati, poslodavci, protesti, izborne strategije.

Srbija u predvorju izbora

Sve učestaliji protesti jesu jedan od pouzdanih pokazatelja da se Srbija, sem u krizi, nalazi i u stanju skoro permanentne predizborne političke groznice. Nezadovoljstvu prosvetara, ali i zaposlenih u državnoj upravi, prethodili su očajnički pokušaji zaposlenih u neuspešno privatizovanim firmama da radikalizacijom protesta skrenu pažnju na svoj nezavidan položaj. Danas su na sceni oružari koji zauzimanjem hala i povremenim uličnim performansima nastoje da dođu do posla i zarade, kao i poljoprivrednici koji blokadom puteva žele da iznude raniji nivo subvencija.

Zaposleni i sindikati

Zajedničko svim ovim protestima jeste to da njihovi učesnici upućuju svoje zahteve Vladi i resornim ministarstvima procenjujući da oni još imaju moći i razloga

da bar delimično izađu u susret njihovim zahtevima. U situaciji raširenog političkog cinizma i nepoverenja razumljivo je nastojanje da se, kada se već dijalogom nije došlo do zadovoljavajućih rešenja, pritiskom iznude ustupci i ranije data obećanja. Iza ove logike stoji naučena lekcija da su političari pred izbore, vodeći računa o rejtingu, skloniji da prihvate zahteve.

U prilog im idu i neporecive činjenice da je zaposlenost na dramatično niskom nivou, da su i inače preskromne plate i penzije na silaznoj putanji, da raste siromaštvo, a da je društveni proizvod još uvek na nivou od tri četvrtine onog iz daleke 1989. godine.

Od oko pet miliona radno sposobnih, ekonomski je aktivno manje od polovine. Oficijelna stopa nezaposlenosti prešla je 20%, ali ako armiji od 720.000 ljudi priključimo one koji su, izgubivši nadu, prestali da tragaju za poslom, kao i desetinu zaposlenih koji odlaze na posao u firmama u stečaju, a da za to ne primaju platu, radi se faktički o milion nezaposlenih.

Istovremeno, od 600.000 onih koji egzistenciju održavaju radom u neformalnom sektoru, najviše je upravo zaposlenih, koji tako dopunjuju svoje nedovoljne zarade.

Posledično, broj penzionera (1,6 miliona) gotovo se izjednačio sa brojem (formalno) zaposlenih (1,8 miliona), što dovoljno ilustruje dubinu izazova s kojima je suočena Srbija.

Unutar grupe zaposlenih, oko 450.000 radi kod privatnih lica pri čemu 200.000 vlasnika zapošljava tek neznatno veći broj radnika. Od 1.360.000 onih koji rade kod pravnih lica, gotovo pola miliona (470.000) radi za državu, a njih oko 900.000 je u privatnom sektoru (Musić, 2010: 44–46).

Poslednju deceniju karakterišu dva procesa: deindustrijalizacija i rast uslužnog sektora i transfer zaposlenih iz javnog u privatni sektor. Pri tome, privatni sektor nije imao kapacitete da primi ni polovinu onih koji su izgubili posao u javnom sektoru, što je za posledicu imalo pad broja zaposlenih sa 2,2 na 1,8 miliona.

Završetak privatizacije velikih sistema i lokalnih preduzeća nosi realnu opasnost daljih otpuštanja. Dodatno, mala preduzeća, izuzetno osetljiva na oscilacije na tržištu i neoslonjena na saradnju s velikim sistemima, u znatnoj meri su koncentrisana na nekada propulzivne delatnosti poput poslova s nekretninama, osiguranjem i pružanjem ličnih usluga oštro pogođenih krizom.

Ako dalje od 2,3 miliona radno aktivnih oduzmemo poljoprivrednike, vlasnike i (loše i nekvalitetno) samozaposlene, potencijalnu sindikalnu klijentelu čini tek 1,4 miliona zaposlenih. U najtežem položaju u pogledu uslova rada, sigurnosti posla i isplata zarada, nesporno su oni zaposleni kod malih preduzetnika, i angažovani u neformalnom sektoru i firmama pod stečajem.

Društvena kontramoc zaposlenih i sindikata dodatno je limitirana deindustrijalizacijom, kao i partijskom kontrolom i patronatom nad zapošljavanjem u javnom sektoru. U situaciji dezinvestiranja i rada na tehnološki izrabovanim mašinama, kao i rezultirajuće niske produktivnosti i profitabilnosti, i zaposleni i industrijski sindikati samoograničavaju vlastite zahteve na minimalne standarde, jer znaju da nemaju argumentacijski dovoljno zasnovanu pregovaračku poziciju.

Njihovi protesti, ma kako bili radikalni i uporni, uključujući i štrajk glađu, nisu ofanzivni, odnosno štrajkovi u klasičnom smislu gde se prekidom rada želi da proširi prostor sloboda i prava, već defanzivna odbrana i apel za očuvanje egzistencijalnog minimuma.

Dugo, dvodecenijsko posrtanje privrede, uz ratnu avanturu, sankcije i frustrirajuća iskustva, rezultirali su i padom stope sindikalizovanosti na trećinu zaposlenih

i niskim poverenjem u sindikate. Razjedinjeni ili bar nedovoljno koordinirani sindikati, lišeni tradicije autonomnih borbi, jednostavno nisu uspeali da urade ni ono što se moglo (Stojilković, 2011: 442–445).

U poređenju sa širinom i radikalnošću protesta u okruženju, građani, njihove asocijacije, zaposleni i sindikati u Srbiji teško da bi se mogli optužiti za odsustvo svesti o težini situacije. Začeci njihovog autonomnog, ali nedovoljno profilisanog i koordiniranog protesta i otpora znače, za sada, da oni ne mogu i neće više da plaćaju cenu decenijskog tranzicionog tumananja i propuštanja prilika.

Strategija vlasti

Ako su njihovi motivi jasni šta je logika i strategija vlasti?

Vlada u uskom manevarskom prostoru između međunarodnih institucija i sopstvenih građana, suočena sa skorim izborima, svesna da nema opipljivijeg privrednog rasta, kao i privatizacionih prihoda i stranih ulaganja, nastoji da kombinuje tri kratkoročne i labavo povezane taktike.

Pre svega, ona nastoji da ulaganjem sume od oko 600 miliona evra podstakne proizvodnju u izvoznim sektorima i poljoprivredi, kao i da subvencijama poslodavcima održi bar postojeći nivo (ne)zaposlenosti. Istovremeno, ona izmirivanjem sopstvenih obaveza nastoji da održi kakvu-takvu finansijsku disciplinu. Ovom repertoaru mera pripada i nagovešteno davanje prednosti u javnim nabavkama domaćim preduzećima, pod zakonskim uslovima.

Drugo, suočena sa socijalnim nezadovoljstvom, ona pokušava da očuva sigurnosnu socijalnu mrežu kroz koju se ne propada u vrtlog beznađa i socijalne izolacije. Pred izazovom inflacije, ona nastoji da stabilizuje cene osnovnih životnih namirnica i energenata. Isti smisao i namenu imaju i predviđeno povećanje minimalne zarade, povezivanje staža osiguranja i overa zdravstvenih knjižica svim zaposlenim licima, kao i dodatna socijalna zaštita svih ranjivih grupa stanovništva.

Treće, ona potpisujući Socijalno-ekonomski sporazum sa sindikatima i poslodavcima želi da stvori utisak da je naučila lekciju i da deli uverenje da su socijalni dijalog i podela odgovornosti put da se izađe iz socijalne i ekonomske krize.

Sindikatom i zaposlenima se, po već viđenom scenariju, nudi učešće u donošenju zakona, poštovanje zaključenih i sklapanje novih granskih kolektivnih ugovora, kao i efikasnija zaštita prava, dakle sve ono što već podrazumeva okvir delovanja socijalno odgovorne vlasti.

Na drugoj strani, od njih se traži da se obavežu na „socijalno odgovorno ponašanje“ i uzdrže od „preuzimanja bilo kog vida socijalnih akcija“.

Utisak o nameravanom, dirigovanom, predizbornom socijalnom miru u kome neko (sindikati i zaposleni) daje ustupke odmah da bi mu (eventualno) naknadno bila realizovana data obećanja, neodoljivo se nameće.

Garanciju da se ovoga puta neće odigrati već viđena predstava čini ponuda da se na reanimiranom Socijalno-ekonomskom savetu jednom mesečno proveravaju efekti usvojenih mera i menja potpisani Sporazum.

Istovremeno se, međutim, aktuelizuju priče o donošenju Zakona o štrajku kojim bi se, očekivano, afirmisale norme za očuvanje minimuma procesa rada, za najavu štrajka i zabranu blokada javnih prostora.

U ovakvoj situaciji teško da se realno i može očekivati više.

Ostaju, međutim, otvorena pitanja svrhe i učinaka sporazuma donetih na tako kratak i političkim motivima uslovljen rok, kao i sudbine nužnih strateških reformi.

Problemi Srbije jesu loše poslovno okruženje, siva ekonomija, korumpirana administracija, slabi konkurentski obrasci i javni i privatni monopoli, razvijene koruptivne šeme i partokratska vladavina nad javnim sektorom. Ni pozicija, ni opozicija nisu, za sada, na ova pitanja ponudile uverljiva i proverljiva rešenja.

U Izveštaju Evropske komisije o napretku Srbije za 2010. konstatuje se da je spoljni dug prešao iznos od 23 milijarde evra, odnosno približio se vrednosti od čak 80% projektovanog BDP, što diplomatskim žargonom rečeno znači „da visoka i rastuća zaduženost izaziva zabrinutost“.

Istovremeno, rastući javni dug dostigao je 36% DBP. Budžetski deficit pri tome nije očekivano rezultat antikriznog povećanja javnih rashoda, već smanjenih prihoda nastalih zbog pada dohodaka stanovništva. Fiskalno prilagođavanje izvedeno je (u 2010), pod pritiskom misije MMF, daljim zamrzavanjem penzija i plata u javnom sektoru, kao i obustavljanjem daljeg zapošljavanja i smanjenjem kapitalnih rashoda. Radi se o palijativnim merama, čiji je efekat na srednji i duži rok razvojno poguban.

Nova razvojna politika mora, za razliku od prethodne zasnovane na zaduživanju i prenaduvanju kako privatnoj tako i javnoj potrošnji, bazirati na geslu: investirati i izvoziti ili potonuti.

► Utisak o nameravanom, dirigovanom, predizbornom socijalnom miru u kome neko (sindikati i zaposleni) daje ustupke odmah da bi mu (eventualno) naknadno bila realizovana data obećanja, nameće se neodoljivo

Njena realizacija ima, međutim, svoju jasnu socijalnu cenu koju, pre svega, treba da plate moćni i privilegovani javni i privatni monopoli – prezaštićeni „tajkuni“ i partijski komesari postavljeni da, bez dovoljne kontrole racionalnosti troškova i distribucije prihoda, upravljaju javnim preduzećima i ustanovama. To naravno neće ići bez velikih otpora, tako da su odlaganje promena i dalje zaduživanje vrlo realna opcija.

Dijalog, zasnovan na snazi argumenata, a ne argumentu sile i moći, okrenut ka dugoročnom razvoju, a ne trenutnom interesnom kalkulusu, baziran i na sposob-

nosti empatije u poziciju i u interese i strahove drugih učesnika, zaista, ako želimo da izađemo iz krize, nema alternativu.

Iskustvo govori da će socijalni partneri i vlasti na to biti jednostavno prinuđeni nakon izbora.

Pogled u (predvidivu) budućnost

Tranzicioni procesi u Srbiji očitio su ponovo na svojoj, ovoga puta čini se konačnoj i odlučnoj prekretnici. Odlučni privredni i socijalni iskorak, međutim, treba načiniti u uslovima krajnje socijalne i političke nestabilnosti.

Neveselu svakodnevicu Srbije, pre svega, onih dva miliona siromašnih i materijalno nedovoljno obezbeđenih, treba u narednoj deceniji odlučno promeniti. Pri tome, oživljavanje proizvodnje uz paralelni rast zaposlenosti i formiranje sigurnosne mreže socijalne pomoći i podrške predstavlja zadatak rešiv poput izračunavanja kvadrature kruga.

Positivni efekti restrukturiranja velikih sistema, nove investicije i razmah preduzetništva, praktično su nemogući bez strane ekonomske pomoći i podrške. Preduslov za njihovo dobijanje i ubrzan hod ka širim, pre svega evropskim integracijama, jeste ispunjenje brojnih ekonomskih, ali i političkih uslova, među kojima dominira zahtev za punom saradnjom sa Tribunalom u Hagu, kao i orijentisanost samo na mirna, diplomatska sredstva u konfliktu nastalom povodom (samo)proglašenja nezavisnosti Kosova.

Posledično, izlazak iz zone prevelikog socijalnog i političkog rizika za ulaganja – socijalni mir – nije

moguć bez postizanja, bar minimalnog, relativno većinskog političkog i socijalnog konsenzusa. To je, opet, u osiromašenom, traumatizovanom, postratnom društvu neophodan, ali nimalo lako rešiv (pred)uslov.

U uslovima aktuelne krize planetarnih razmera Srbija mora napustiti dosadašnji model razvoja zasnovan na pregrejanoj tražnji i uvozu, prenaduваноj javnoj i privatnoj potrošnji i posledično stvorenim, spoljnim i unutrašnjim deficitima i neravnotežama. Sledeći razvojnu logiku i strategiju EU za narednu deceniju – Evropa 2020, novi model razvoja, sasvim suprotno, bazirao bi se na štednji, ulaganjima, proizvodnji i povećanju izvoza. Ključni, finalni cilj strategije trebalo bi da bude uvećanje zaposlenosti i blagostanja stanovništva.

Prelazak na novi razvojni model ne ide bez (makar) kratkoročnih, odricanja, gubitaka i redistribucije u kojoj neko dobija ako neko drugi gubi. U zaoštrenom, kriznom okviru u kome budžetski deficit pada na gotovo simboličkih 1%, javna potrošnja mora biti svedena na dve petine BDP, uz promenu njene strukture, tako da relativni rast učešća javnih investicija prati smanjenje finalne potrošnje. Cena

će biti plaćena smanjenim učešćem penzija u BDP sa 13% na 10%, kao i izdataka za plate zaposlenih u javnom sektoru sa 10% na 8%, čime će biti pogođena brojna distributivna koalicija budžetskih korisnika od

preko dva miliona ljudi. Među gubitnicima se mogu naći i izuzetno moćne političke grupe, u slučaju da dođe do delimičnog gubitka kontrole nad javnim resursima i onog dela privredne elite koja se prezadužila preinvestiranjem u sektore koji više neće uživati prioritarnu podršku. Privremeno, kroz pad standarda i potrošnje izgubiće i deo srednjih slojeva (Arandarenko, 2010: 30).

Na drugoj strani, dobitnici treba da budu, kroz uvećane redistributivne transfere usmerene ka socijalnoj pomoći i aktivnim politikama tržišta rada, ali i kroz progresivno oporezivanje visokih dohodaka – siromašni i nezaposleni – dakle grupe lišene ključnih resursa moći. Koliko je u takvoj situaciji uopšte moguće i realno očekivati da će novi model razvoja biti realizovan, sem u krajnje iznuđenoj i socijalno razvodnjenoj varijanti?

Poslednje decenije prepune su primera u kojima se pred izazovima odustajalo od ključnih promena sklapanjem razvojno neproduktivnog socijalnog braka iz računa, kojim su moćni štitili privilegije, a grupe s dna socijalne piramide zadovoljavale se mrvicama sa stola.

Ova i brojna druga, složena i međuslovljena pitanja nalaze se, pre svega, u zoni odgovornosti (demokratske) vlasti, ali i njenog neophodnog dijaloga i dogovora sa socijalnim partnerima i akterima civilnog društva. Jedino socijalni dijalog, baziran na sučeljavanju argumenata i vođen u dobroj volji i poverenju, može dovesti do konsenzusa i rezultirati širenjem polja legitimnosti i pristanka na odluke i poteze vlasti.

U Srbiji suočenoj sa iskustvima pogrešnih izbora, poput izbornog autoritarizma i tajkunske pseudo-privatizacije, na jednoj i tržišnog fundamentalizma i neoliberalne „šok-terapije“ na drugoj strani, evropski socijalni model, odnosno socijalno-tržišna privreda, čiji je konstitutivni deo razvijena praksa socijalnog dijaloga – nemaju alternativu.

Za novopridružene članice iz centralne i jugoistočne Evrope, kao i zemlje koje su, poput Srbije, u procesu pridruživanja i potpune reforme institucionalnog i zakonodavnog sistema, uloga Evropske unije od velike je važnosti pre svega za revitalizovanje pozicije sindikata i promociju socijalnog dijaloga. Konačno socijalni

► Posledično, izlazak iz zone prevelikog socijalnog i političkog rizika za ulaganja – socijalni mir – nije moguć bez postizanja, bar minimalnog, relativno većinskog političkog i socijalnog konsenzusa. To je u osiromašenom, traumatizovanom, postratnom društvu neophodan, ali nimalo lako rešiv (pred)uslov

dijalog je od ogromnog značaja za otvaranje prostora za ostvarenje socijalne kohezije i ekonomskog razvoja i zato je podrška EU, makar i u formi uslova za pridruživanje, izuzetno važna (Vatta, 2001: 127).

Istovremeno, kritikujući neoliberalni zaokret Evrope i prisutno urušavanje i zapostavljanje institucija socijalne države, Burdije navodi da se evropska socijalna država „cepa na Evropu radnika i Evropu bankara“ (ur. Nemanjić i Spasić, 2006: 238). On govori o pretnjama i „opasnostima u koje radnici svake zemlje dovode radnike drugih zemalja“ (Burdije, 1999: 69). Kao odgovor na sve ove probleme i pretnje, Burdije predlaže stvaranje socijalne Evrope zasnovane na savezu radnika različitih evropskih zemalja koji bi onda minimizirao sve potencijalne rizike. On se aktivno zalaže za „jedan novi intervencionizam koji bi ponudio alternativu nacionalističkoj regresiji (...) zbog toga je neophodno da sindikalne instance deluju na tom nadnacionalnom nivou, zato što se tamo ispoljavaju snage protiv kojih se oni bore“ i u njemu vidi spas za evropsku socijalnu državu (Burdije, 1999: 46).

Naravno, postoje i oni drugi, veoma brojni i daleko skeptičniji, koji smatraju da socijalni dijalog kao institucija samo razvodnjava i zamagljuje stvarne probleme zaposlenih i sindikata u Evropi. Naime, danas je nesporno društvena moć sindikata daleko ograničenija. Istovremeno, razvijanje sindikalne mreže koja bi trebalo da „doskoči“ novim supranacionalnim institucijama u kojima se donose odluke, zaista bi mogla voditi birokratizaciji sindikata, ravnoj onoj postignutoj u institucijama EU. Skeptici tvrde da je ključni problem činjenica da mesto za pregovaračkim stolom oduzima pravo sindikatima za stvarnu protestnu industrijsku akciju kojom bi se nešto moglo i postići, te su dosadašnji rezultati dijaloga beznačajni iz perspektive posmatranja običnih radnika (Wahl, 2002: 49). Naravno, ovo stanje samo reflektuje ključni problem s kojim se sindikati suočavaju – globalizacija ekonomije i slabljenje nacionalne države, izvornog okvira socijalnog dijaloga. Socijalna država, radno zakonodavstvo i ugovori o minimalnim primanjima ukorenjeni su u nacionalnoj državi, za razliku od multinacionalnih korporacija kojima prostor deregulisa-

nog slobodnog tržišta savršeno odgovara. U pokušaju da nađu put do velikih multinacionalnih kompanija, sindikati istražuju forme koje bi im omogućile da, uticaj i snagu koje su imale u nacionalnim državama, sada ostvare i na međunarodnom planu u jednoj novoj konstelaciji snaga. U tom smislu, njihovi zahtevi svode se uglavnom na lobiranje kod Međunarodne organizacije rada, Svetske trgovinske organizacije, Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske banke i drugih relevantnih institucija za ustanovljenje minimalnih radnih i socijalnih standarda, ali do sada bez značajnih rezultata.

U osnovi postoji formalan okvir EU (Ugovor iz Mastrihta) koji predviđa da evropski socijalni partneri imaju, pre svega kroz Ekonomsko-socijalni komitet, mogućnost da postižu kolektivne sporazume i predlažu ih na usvajanje Savetu ministara kako bi postali punovažni. Čak i da ne postoji volja za ovakvom vrstom saradnje, i svaka država odluči da sačuva tradicionalne socijalne tekovine, one će biti primorane da učestvuju u stvaranju jedne evropske socijalne države koja bi zadržala, najnaprednije tekovine različitih nacija. ◀

Literatura

- Arandarenko, Mihail (2010). „Razvodnjavanje novog modela rasta“, *Ekonom-east*, broj 534–535.
- Burdije, Pjer (1999). *Signalna svetla*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Kohl, Heribert (2009). *Sloboda udruživanja, prava zaposlenih i socijalni dijalog u srednjeistočnoj Evropi i na zapadnom Balkanu*, FES, Beograd.
- Musić, Goran (2010). „Politička ekonomija srpske tranzicije: radnička klasa u tunelu beskonačne tranzicije“, *Novi plamen*, godina 5, broj 15, Zagreb.
- Stojiljković, Zoran (2011). *Srbija u lavirintima tranzicije*, Službeni glasnik, Beograd.
- Vatta, Aleissa (2001). *The Enlargement of European Union and the Social Dialogue in Central and Eastern Europe, Perspectives on European Social Politics and Society 2 : 1*, The Netherlands.
- Wahl, Asbjorn, European Labor (2002). „Social Dialogue, Social Pacts, or a Social Europe?“, *Monthly Review: An independent Socialist Magazine*, Vol. 54, Iss. 2.

Prof. dr Ilija Vujačić

Univerzitet u Beogradu

Fakultet političkih nauka

Deset godina političke tranzicije u Srbiji

Činjenica je da je od pada Berlinskog zida prošlo već 20 godina, a da u Srbiji još nije konsolidovana demokratija. Srbija se još uvek nalazi u kategoriji *izbornih demokratija*, kao najnižeg „stepena“ uspostavljenosti demokratskog poretka i sporo se kreće ka konsolidovanoj konstitucionalnoj demokratiji.

Koliko su se institucije učvrstile i koliko je Srbija odmakla u konsolidaciji demokratije moguće je ustanoviti sagledavanjem učinaka tranzicije. Ali je za procenu pravog učinka tranzicije – s obzirom na mukotrpan put osvajanja odložene tranzicije u Srbiji – primerenije i istraživački delotvornije posmatrati proces u dužem vremenskom intervalu od 2000. do danas. Time se dobija ukupna slika procesa i realnije sagledavanje stanja u kontinuitetu izgradnje države i demokratskog poretka, što se opet može relativno objektivno sagledati analiziranjem i upoređivanjem podataka sakupljenih u različitim istraživanjima rezultata tranzicije. Od više razmatranih ocenjivača dometa demokratske transformacije relevantnih za procenu stanja demokratskih ustanova u Srbiji, ovde ćemo navesti rezultate samo nekoliko najpoznatijih, iz čijih podataka možemo jasno da sagledamo trendove demokratske konsolidacije u Srbiji.

Jedan od najstarijih takvih merenja predstavlja Indeks političkih i građanskih sloboda Freedom House u istraživanju Freedom in the World. U njemu je Srbija u kategoriji građanskih i političkih sloboda, nakon 2002,

kada je bila rangirana kao *delimično slobodna*, od 2003. navedena kao *slobodna zemlja* i to sve do poslednjeg izveštaja za 2010. godinu. Radi poređenja, navešćemo da su, od zemalja u okruženju, samo BiH, Makedonija i Albanija okarakterisane kao „delimično slobodne“.

Za razliku od ovakvog statusa u Indeksu političkih i građanskih sloboda, Srbija je u njihovom Indeksu slobode medija (Freedom of the Press) rangirana kao *delimično slobodna* zemlja. Ona je još od 2002. i 2003. bila „delimično slobodna“, zajedno sa Hrvatskom, Makedonijom, BiH i Rumunijom, a od susednih zemalja, Bugarska i Mađarska rangirane su kao „slobodne“. U oblasti slobode medija nalazimo najveće variranje, tako da zemlje lako menjaju svoj položaj od godine do godine, s obzirom na godišnja događanja u polju slobode medija. Zbog toga ćemo dati samo deo rang-liste u poslednja dva izveštaja.

	2010.	2011.
Srbija	78	72
Bugarska	76	77
Crna Gora	80	80
Hrvatska	85	85
Rumunija	88	87
Makedonija	94	96
BIH	97	96
Albanija	102	102

U grupi istočnoevropskih zemalja Srbiju samo tri indeksna poena dele od prelaska u grupu slobodnih zemalja.

U složenijem i zahtevnijem indeksu Nations in Transit, gde se daju rezultati za izborni proces, civilno društvo, nezavisnost medija, demokratsko upravljanje, lokalnu samoupravu, pravni okvir i korupciju, Srbija se od 2006. smešta u red *polukonsolidovanih demokratija* zajedno s Rumunijom, Hrvatskom, Makedonijom, Crnom Gorom i Albanijom. Nas pre svega interesuje trend konsolidacije, pa ćemo stoga obratiti pažnju na to kako je, iz godine u godinu, Srbija ovde ocenjivana u svakoj od ovih kategorija, i posebno prema agregatnom zbiru demokratije. Na ovoj skali Srbija je lagano napredovala, pri čemu je od 2001. do 2002. napredak iznosio ceo jedan indeksni poen, da bi od 2003. bio umereniji, a u nekim kategorijama i stagnantan.

Kategorija	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Demokratija	n/p	n/p	n/p	3,83	3,75	3,71	3,68	3,79	3,79	3,79
Demokratsko upravljanje	n/p	n/p	n/p	4,00	4,00	4,00	3,75	4,00	4,00	3,75
Izborni proces	4,75	3,75	3,75	3,50	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25
Civilno društvo	4,00	3,00	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,50
Nezavisnost medija	4,50	3,50	3,25	3,50	3,25	3,25	3,50	3,75	3,75	4,00
Lokalna demokratija	n/p	n/p	n/p	4,00	3,75	3,75	3,75	3,75	3,75	3,50
Pravni okvir i nezavisnost sudstva	n/p	n/p	n/p	4,25	4,25	4,25	4,25	4,50	4,50	4,50
Korupcija	6,25	5,25	5,00	5,00	5,00	4,75	4,50	4,50	4,50	4,50

Prema ovom istraživanju u Srbiji se najdalje otišlo u razvoju civilnog društva i izbornog procesa, slede nezavisnost medija i lokalne demokratije, dok su relativno loši ostali, i to u dužem periodu, izgradnja pravnog okvira, borba protiv korupcije i demokratsko upravljanje. Pa ipak, u poslednjoj godini zabeleženo je napredovanje u demokratskom upravljanju, civilnom društvu i lokalnoj demokratiji.

Primetno je takođe da se nezavisnost medija pogoršavala od 2006, kao i pravni okvir i nezavisno sudstvo od 2007, kao i da Srbija ima najgore ocene u poslednje tri godine u kategorijama: pravni okvir i nezavisno sudstvo i korupcija. Međutim, prosek svih ocena koji je iskazan u kategoriji „demokratija“ ostao je isti tokom poslednje tri godine i relativno je loš – 3,79 (na opadajućoj skali od 1 do 7, gde je 1 najviši nivo demokratskog napredovanja, a 7 najniži).

Nešto složeniju metodologiju, pa i rezultat, daje Bertelsmann Transformation Index. U njemu su ocene od najniže 1 do najviše 10. Bertelsmanov indeks pokazuje istrajno, mada sporo, napredovanje Srbije od

2003. do danas. Prema njemu, Srbija je 2008. spadala među *defektne demokratije* s BiH, Albanijom, Crnom Gorom i Makedonijom, a u poslednjem izveštaju za 2010. se popela u grupu *demokratija* sa 8 indeksnih poena i tako prešla iz statusa *defektnih demokratija* u status *demokratija*. U tom pogledu stoji bolje od Crne Gore (7,8) Albanije (7,6), i BiH (6,5), ali lošije od Hrvatske i Rumunije (8,5) i Bugarske (8,8) s obzirom na to da su Crna Gora, Albanija i BiH ostale defektne, dok se Srbija, zajedno s Makedonijom, priključila Hrvatskoj i drugim balkanskim susedima među demokratijama.

On se deli na „statusni indeks“ i „indeks upravljanja“. Statusni indeks predstavlja prosečni indeks demokratskih i tržišnih ustanova. Ovde ćemo navesti samo rezultate indeksa demokratskih ustanova, a ne ceo statusni indeks.

Kategorija	2003.	2006.	2008.	2010.
Državnost	4	8,8	8,8	9,3
Politička participacija	4	8,5	8,8	8,5
Vladavina prava	3	6,8	7	6,8
Stabilnost demokratskih ustanova	3	7	7,5	8
Politička i kulturna integracija	4	6	8,8	8,8
Rezultat političke transformacije	3,6	7,4	7,75	8

Kao što tabela pokazuje, i ovde imamo trend napredovanja Srbije u izgradnji demokratskih ustanova od 2003. do 2010, s tim što je napredak najmanji u području vladavine prava i stabilnosti demokratskih ustanova. Odnosno, u poslednje dve godine je u kategoriji vladavine prava došlo do pada sa 7 na 6,8 indeksnih poena, što je dosta zabrinjavajuće, ali s obzirom na ono što se dešavalo u reformi pravosuđa u poslednjih godinu dana, nimalo ne iznenađuje.

Što se tiče Bertelsmanovog „Indeksa upravljanja“ on rangira 119 zemalja. Državna zajednica Srbija i Crna Gora je 2003, u ovom indeksu, s rezultatom od 6,6, imala „uspešno upravljanje sa slabostima“ i nalazila se na solidnom 14. mestu, da bi 2006. pala na 48. mesto sa zbirom od 5,31 i bila među onim zemljama koje imaju „upravljanje sa umerenim uspehom“, što će zadržati i tokom 2008, s neznatno većim zbirom od 5,41. U poslednjem indeksu za 2010. Srbija se popela iz trećeg ranga (*upravljanje sa umerenim uspehom*) u drugi rang zemalja (*uspešno sa slabostima*) sa 5,95 poena i tako dostigla kategoriju koju je imala pre sedam godina!

Kada se pogledaju svi statusni parametri u ovom Indeksu, Srbija se od 128 zemalja rangirala na solidno 23. mesto po statusu demokratije (u najvišoj grupi zemalja), na 33. mesto, sa 6,8 indeksnih poena, na osnovu tržišne ekonomije (što znači da je negde na sredini između „rudimentarne“ (šesta kategorija) i „razvijene“ (prva

vladavina prava i kontrola korupcije. To je jednako složen indeks kao i Bertelsmanov, a kreće se u rasponu od 0 do 100 poena, pri čemu zonu konsolidovanosti predstavljaju poeni od 50 do 100. U ovu „pozitivnu“ zonu Srbija je ušla 2006, u kategoriji slobode izražavanja i odgovornosti, a tek 2009. u području efikasnosti vlasti, kvaliteta regulacije i kontrole korupcije, ali je i dalje ispod tog nivoa u svim ostalim parametrima. Od svih parametara ovde su samo politička stabilnost i vladavina prava ispod zone konsolidovanosti. Ako imamo u vidu da je jedino politička stabilnost ono na šta ne može uticati politička volja, onda je jasno da se u Srbiji slabo popravljaju postignuća upravo tamo gde najviše zavisi da li će politička elita biti spremna da stanje unapredi. Očigledno da postoji najmanje političke volje da se stanje popravlja u kategoriji vladavine prava, što podrazumeva poštovanje zakona, podelu vlasti i, naročito, nezavisnost sudstva.

Kategorija	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
Sloboda izražavanja i odgovornost	42	45	46	47	43	52	56	57	58
Politička stabilnost	7	23	24	21	21	25	24	26	28
Efikasnost vlade	18	32	33	51	45	48	45	44	50
Kvalitet regulacije	21	25	27	34	32	41	41	44	50
Vladavina prava	10	20	19	30	23	36	40	37	42
Kontrola korupcije	8	27	37	41	45	46	47	49	52

kategorija), dakle, u odnosu na 2008. popela iz „slabo funkcionalne“ (pete kategorije) u „funkcionalnu (tržišnu ekonomiju) s manama“ (četvrta kategorija zemalja). Uprkos ovom relativno lošem ekonomskom indeksu Srbija ima opšti statusni indeks 7,4 što je svrstava na 24. mesto od ukupno 128 zemalja, i čini pomeranje za sedam mesta unapred u odnosu na 2008. godinu.

Kad se uporede, susedne zemlje – Bugarska, Rumunija i Hrvatska bolje su u svim parametrima – Crna Gora u statusu tržišne ekonomije i upravljanja, a ispod Srbije se nalaze Albanija (iako ima istu ocenu za status tržišne ekonomije), Makedonija (koja ima istu ocenu samo u statusu demokratije) i Bosna koja najlošija u svim parametrima.

Nešto obuhvatniji indeks u okviru projekta Governance Matters Svetske banke, koja od 1996. daje kumulativne rezultate agregatnih indikatora, dobijenih na osnovu 35 podataka iz različitih istraživanja i indeksiranja drugih organizacija za 214 zemalja u šest kategorija: sloboda izražavanja i odgovornost, politička stabilnost i odsustvo nasilja, efikasnost vlade, kvalitet regulacije,

Primetno je da je konstantni rast parametara bio samo kod: efikasnosti vladavine, kvaliteta regulacije i kontrole korupcije, dok je u slobodi izražavanja i odgovornosti, kao i u političkoj stabilnosti dolazilo do neznatnih padova tokom 2004. i 2005, odnosno vladavini prava 2005. i 2008. godine. Kao što se vidi iz tabele, u svim kategorijama, ipak, postoji relativno, mada, sporo napredovanje, koje se približava pragu liberalne demokratije od 50 indeksnih poena, izuzev u političkoj stabilnosti koja je relativno slaba u celom periodu od 2002. do danas, uz uspon od samo 5 poena. Ukoliko bi se dosadašnji trend nastavio, moglo bi se očekivati da na području efikasnosti vlade i kvaliteta regulacije Srbija u sledećoj godini pređe graničnu vrednost i uvrsti se među liberalne demokratije, a da se u kategoriji vladavine prava približi toj granici bar za dva do tri poena. Ostaju, međutim, i dalje problem političke (ne)stabilnosti i nedovoljno ostvarene vladavine prava. To su za tranziciju u Srbiji kritične oblasti i prema drugim istraživanjima. Možemo zaključiti da su politička stabilnost

i efikasna vladavina pravi ključ učvršćivanja demokratskih institucija u Srbiji i ostvarivanja konsolidovane demokratije. A u tom segmentu je nesumnjivo od odlučujućeg značaja važna reforma pravosuđa.

Kada uporedimo stanje u drugim zemljama regiona, Srbija je po svim pokazateljima ispod drugih, osim Albanije i BiH koje su lošije rangirane.

Indeks demokratije koji izdaje londonski *Economist* u okviru projekta Economist Intelligence Unit, koji se u poslednje tri godine meri u 165 država. Ovaj indeks, takođe, ima skalu od 0 do 10 i zasniva se na rangiranju 60 pokazatelja grupisanih u pet kategorija: izborni proces i pluralizam, građanske slobode, funkcionisanje vlasti, politička participacija i politička kultura. Opšti indeks demokratije dobija se prostim prosekom ovih pet kategorija.

- 1) (pot)pune demokratije imaju zbir od 8 do 10 poena;
- 2) manjkave demokratije, od 6 do 7,9;
- 3) hibridni režimi od 4 do 5,9 i
- 4) autoritarni režimi ispod 4.

Radi poređenja ovde su dati rezultati država u regionu:

	OR	OZ	IP	FV	PP	PK	GS
Bugarska	51	6,84	9,17	5,71	6,11	4,38	8,82
Hrvatska	53	6,81	9,17	6,07	5,56	5,00	8,24
Rumunija	56	6,60	9,58	6,43	5,00	3,75	8,24
Srbija	65	6,33	9,17	4,64	6,11	4,38	7,35
Crna Gora	68	6,27	8,75	5,00	5,56	5,00	7,06
Makedonija	73	6,16	7,75	4,64	6,11	4,38	7,94
BiH	94	5,32	7,33	3,29	3,33	5,00	7,65
Albanija	84	5,86	7,42	5,07	4,44	5,00	7,35

Legenda: OR (opšti rang); OZ (opšti zbir), IP (izborni proces); FV (funkcionisanje vlade); PP (politička participacija); PK (politička kultura); GS (građanske slobode).

Sledeći je Izveštaj o globalnoj konkurentnosti (Global competitiveness Report) Svetskog ekonomskog foruma, koji se zasniva na objektivnom kvantitativnom istraživanju i na subjektivnim ocenama poslovnih ljudi putem ankete. Rangiranje Izveštaja o globalnoj konkurentnosti zasniva se na Indeksu globalne konkurentnosti

► Srbija kao „polukonsolidovana demokratija“, „defektna demokratija“, „demokratija sa nedostacima“, „izborna demokratija“, „delimično slobodna zemlja“, država čije je upravljanje „umereno uspešno“, kako je imenovana i kategorizovana u različitim istraživanjima, još nije prešla prag konsolidovanosti

(The Global Competitiveness Index, GCI) koji se oslanja na 110 pokazatelja svrstanih u tri grupe, s po 12 stubova konkurentnosti,

Ovde je rangirano 139 zemalja sa obuhvatnim rezimeom opšteg položaja u rangiranju kao i tabele s podacima o globalnom rangiranju za 110 pokazatelja. Ovo istraživanje se vrši od 2005. godine. Nas ovde ne interesuju svi ekonomski pokazatelji, već samo oni koji su vezani za konsolidaciju institucija, jer je institucionalno okruženje određeno pravnim i upravnim okvirom. Zemlje su rangirane u tri grupe: one čije su ekonomije vođene faktorima proizvodnje (prva faza razvoja ekonomije), efikasnošću (druga faza razvoja) odnosno inovacijama (treća faza razvoja). Srbija se nalazi u drugoj fazi razvoja u kojoj su još Albanija, Bosna, Bugarska, Makedonija, Crna Gora, Rumunija, Rusija, dok je Hrvatska – a s njom Estonija, Litvanija, Latvija, Slovačka, Češka, Poljska – „u tranziciji“ od druge do treće faze, u kojoj se već nalazi Slovenija uz najrazvijenije zemlje.

Ovde ćemo pokazati samo rang u poslednje dve godine:

	Rang 2010–2011.	zbir	rang 2009–2010.
Crna Gora	49	4,36	62
Rumunija	67	4,16	64
Bugarska	71	4,13	76
Hrvatska	77	4,04	72
Makedonija	79	4,02	84
Albanija	88	3,94	96
Srbija	96	3,84	93
BiH	102	3,70	109

Srbija je rangirana kao 96. od ukupno 139. zemalja, što je samo po sebi vrlo loše, ali je još lošiji pokazatelj da je za institucije tek na 120. mestu. Ovde je važna činjenica da se iza nje, prema ovom parametru, nalazi samo 18 zemalja, od kojih je jedina iz okruženja – BiH (i jedina još evropska Mongolija), dok su ostale gore od Srbije – Argentina, Bolivija, Burundi, Čad, Obala slonovače, Ekvador, Gvatemala, Kenija i tako dalje. To dosta govori o stanju naših institucija

Zbog ograničenosti prostora ne možemo ulaziti u detaljno rangiranje prema 21 unutrašnjem indikatoru.

Navodimo samo rangiranje za neke institucije: po zaštiti svojinskih prava Srbija je na 122. mestu, što se tiče nezavisnosti sudstva na 124, a na osnovu efikasnosti pravnog sistema u rešavanju sporova čak na 132.

Ukazaćemo još na podatke vezane za vladavinu prava iz indeksa ekonomskih sloboda Frejzer instituta. U Indeksu ekonomskih sloboda Frejzer instituta u okviru projekta Economic Freedom in the World Srbija zauzima 97. mesto od ukupno 141 zemlje. Iz pet oblasti koje se upoređuju i skeniraju za nas je zanimljiva oblast vladavina prava i zaštita vlasničkih prava. Na osnovu ovog pokazatelja Srbija je na pretposljednem mestu od zemalja u regionu po pitanju vladavine prava, iza nje je samo BiH, a za korak ispred nje Makedonija i Bugarska. Ostale su sve u gornjoj polovini. Poslednje mesto zauzima i u oblasti regulisanosti tržišta kredita, rada i poslovanja, i to među zemljama koje se ne mogu pohvaliti nekim ekonomskim slobodama. Što se tog segmenta tiče, Srbija stoji veoma loše, čak i u poređenju sa zemljama regiona. Lošije od nje pozicionirana je samo BiH.

Kad se pogledaju pokazatelji za poslednje tri godine onda to izgleda ovako (poeni se kreću od 1 do 10, gde je 1 najniža, a 10 najviša ocena).

	2005.	2007.	2008.
Pravna struktura i sigurnost vlasničkih prava	4,66	4,91	4,74
a) nezavisnost sudstva	2,45	3,33	3,04
b) nepristrasnost sudova	2,94	3,26	2,72
c) zaštita svojinskih prava	4,62	4,41	4,03
d) vojno mešanje	6,67	6,67	6,67
e) integritet pravnog sistema	5,83	5,83	5,83
f) Zakonska primena ugovora	3,95	3,92	3,92
g) Regulatorna ograničenja prodaje realne svojine	6,13	6,95	6,98

► Potrebno je da se uspostavi takav poredak u kome je ostvaren spoj demokratije (slobodni i pošteni izbori) s konstitucionalnim liberalizmom (vladavina prava i ograničena vlast)

Za poslednje tri godine Srbija gora u nezavisnosti sudstva, nepristrasnosti sudova, zaštiti svojinskih prava i pravnom uterivanju ugovora.

Zaključak

Srbija kao „polukonsolidovana demokratija“, „defektna demokratija“, „demokratija sa nedostacima“, „izborna demokratija“, „delimično slobodna zemlja“, država čije je upravljanje „umereno uspešno“, kako je imenovana i kategorizovana u različitim istraživanjima, još nije prešla prag konsolidovanosti. Kada se pogledaju pokazatelji različitih istraživanja i indeksa vidimo da su pomaci bili spori i neujednačeni kao i da su se ticali uglavnom poboljšanja i učvršćenja izborne demokratije. Izbori i izborna demokratija sami po sebi, međutim, ne mogu da dovedu do višeg nivoa demokratije. Izbori mogu da pokrenu proces konstitucionalizacije vlasti, međutim, njihovi konstitucionalni potencijali su niski. Oni mogu samo da obnove demokratsku legitimnost. Potrebno je da se uspostavi takav poredak u kome je ostvaren spoj demokratije (slobodni i pošteni izbori) s konstitucionalnim liberalizmom (vladavina prava i ograničena vlast). Ona podrazumeva trajno uspostavljanje ustanova kojima se institucionalizuje i ograničava vlast njenim podvođenjem pod pravila i zakone, čime se sprečava arbitrarno vladanje, vladavina političke volje i odlučivanje van institucija i mimo uspostavljenih demokratskih procedura. Drugim rečima, to podrazumeva institucionalizaciju vlasti na principu vladavine prava, što znači da se izvrši dosledna podela vlasti, depolitizuju javne službe i obezbedi nezavisnost sudstva. Time će se ostvariti, za sada, neadekvatna vertikalna odgovornost koja znači da u hijerarhiji organa vlada mora da izvršava naloge ustavnog suda, kao i da skupština treba da vrši stvarnu kontrolu vlade i poseduje zakonodavnu inicijativu, a ne samo da služi kao prostor za usvajanje reformskih zakona.

Kada se razmotre indeksi i izveštaji za poslednjih deset godina primetan je blagi napredak Srbije sa ostalim zemljama u regionu koje imaju ozbiljne institucionalne probleme, ali su institucije u Srbiji ipak lošije od onih u okolnim zemljama. Srbija se u regionu,

podrazumevajući susedne države, nalazi na pretposljednem mestu naizmenično sa Albanijom, dok je iza nje konstantno Bosna i Hercegovina, ali su zato ispred nje otišle u većini parametara Crna Gora, Makedonija, Rumunija, Bugarska i Hrvatska. Ako se uporedi tranzicija u Srbiji s tranzicijom u zemljama Istočne i Centralne Evrope, s tim da se zbog srpske odložene tranzicije upoređuju podaci ovih zemalja u desetogodišnjem periodu od 1990. do 2000, a Srbije od 2000. do 2010, videće se da su sve ove zemlje u većini parametara bolje stoje od Srbije za desetogodišnji period. Takođe, pokazatelji kažu da se Srbija, u poređenju s drugim zemljama, uglavnom nalazi oko svetskog proseka, ali u poređe-

nju sa zemljama u regionu, nažalost, njene pozicije su veoma loše. Od nje su gore samo Albanija i BiH.

Tranzicija u Srbiji odvijala se sporo i neujednačeno. Do zastoja je uglavnom dolazilo u izbornim periodima. Nakon relativno velikog napretka s obzirom na početnu poziciju, 2001. i 2002, u drugoj polovini 2003. i prvoj polovini 2004. došlo je do izvesnog zastoja (koji se poklapa s predizbornim i izbornim periodom), da bi se u drugoj polovini 2004. i 2005. reforme intenzivirale. Tako će i u prvoj polovini (izborne) 2007. opet doći do zastoja u brzini i snazi reformi kako bi došlo do ubrzanja tempa reformi u drugoj polovini 2007. i prvoj polovini 2008. godine. ◀

Literatura

- The Worldwide Governance Indicators (WGI) Project: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>
- Freedom in the World: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15>
- Freedom of the Press 2011: <http://www.freedomhouse.org/uploads/fop11/FOTP2011Booklet.pdf>
- Nations in Transit: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=17>
- Bertelsmann Transformation Index: <http://www.bertelsmann-transformation-index.de/en/bti/>
- Democracy Index 2010, Democracy in Retreat, Economist Intelligence Unit: http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf
- The Global Competitiveness Index, GCI: <http://gcr.weforum.org/gcr2010/>
- Governance Matters 2010: http://www.brookings.edu/opinions/2010/0924_wgi_kaufmann.aspx
- The Global Competitiveness Report: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf

Prof. dr Miroslav Prokopijević*

Institut za evropske studije

Grčka kriza i kraj evra

Sažetak

Tekuća kriza evrozone nije ni sasvim nova ni iznenađujuća. Fiskalna disciplina u evrozoni bila je loša od njenog nastanka 1999, a finansijska kriza iz 2008. samo je pogoršala situaciju. Skupe su i bolne opcije sada dostupne zemljama evrozone u teškoćama: to su spoljna pomoć, rez troškova, viši porezi, bankrotstvo ili njihova kombinacija. Da bi izašla iz teškoća evrozona kao celina mora da odgovori na tri pitanja. Prvo, ko će platiti nagomilane dugove zemalja u teškoćama? Drugo, kako kredibilno održavati fiskalnu disciplinu u evrozoni? I treće, kako povratiti konkurentnost zemalja koje sada imaju teškoće? Privremenim programima pomoći evrozona za sada ne rešava ta pitanja, nego samo kupuje vreme. Ako se navedena problemi ne reše u dogledno vreme, finansijska tržišta bi mogla da odbace evro kao valutu, što bi označilo kraj evrointegracija. To bi dovelo do duboke ekonomske krize u Evropi, koja bi imala uticaja i na njene poslovne partnere u ostatku sveta. Nestanak EU doveo bi i do nove geopolitičke konstelacije u Evropi.

Ključne reči: evrozona, evro, fiskalna disciplina, reforma javnih finansija, otkup duga, bankrotstvo.

Početkom 2010. svetski mediji bili su preplavljeni vestima o dužničkim problemima Grčke, ali i nekih drugih zemalja evrozone. Evrozonu je tada činilo 16, od ukupno 27 članica EU, a 1. januara 2011, dobila je 17. člana – Estoniju. Izgledalo je da su problemi nagli i iznenađujući, ali oni to zapravo nisu bili. I da nije bilo svetske finansijske krize u periodu od 2007. do 2009. neke zemlje evrozone imale bi velikih problema nekoliko godina kasnije. Trošenje preko vlastitih mogućnosti, jeftinije pozajmice ulaskom u evrozonu i nepoštovanje usvojenih kriterijuma, morali su kad-tad dovesti do velikih problema.¹ Finansijska kriza je samo produbila probleme javnih finansija zemalja EU, time što su se usled ekonomske krize fiskalni prihodi smanjili, a rashodi povećali, jer su pojačane akcije državne pomoći privredi i stanovništvu. Zato su budžetski deficiti naglo porasli –

ukupni budžetski deficit čitave evrozone tokom 2009. iznosio je 6,5% BDP, a 2010. 6,1%, što je dvostruko više od dozvoljenog – 3% prema kriterijumima evrozone u svakoj od godina. Neke zemlje EU i evrozone imale su visoke dvocifrene budžetske deficite 2009. i 2010, na primer Grčka 14,6%, Španija 12,4% ili Irska s neverovatnih 32% od BDP, što je neviđen deficit u istoriji. Neke zemlje su imale i trocifren javni dug, koji je još rastao (Grčka, Italija, Belgija), a po pravilima evrozone najviši dozvoljeni nivo duga iznosi 60% od BDP.

Na takav razvoj situacije u domenu javnih finansija, finansijska tržišta reagovala su poskupljivanjem zaduživanja za sve zemlje sa sumnjivim javnim finansijama. Dok su pre izbijanja finansijske krize 2007–2009. i te „sporne“ zemlje servisirale dug za 1 do 1,5 procentnih poena iznad fiskalno stabilne Nemačke (ona je obavljala servis sa 2,4–2,8%), a druge zemlje 3,4–4,3%, posle izbijanja krize spredovi servisa duga „sumnjivih“ zemalja naglo su počeli da rastu, tako da je Grčka brzo došla na 7%, a marta 2010. na preko 13%, kada je reč o njenim desetogodišnjim državnim obveznicama. U takvim okolnostima jasno je da država sama ne može da servisira svoj dug,

* Autor je profesor ekonomije i evropskih studija na Evropskom univerzitetu (Beograd), Univerzitetu Donja Gorica (Podgorica) i Fakultetu političkih nauka (Podgorica).

¹ Više o teškoćama monetarne unije do 2009. videti u: Prokopijević, 2008. Za razvoj posle 2008, up. Prokopijević, 2010.

posebno zato što joj je privreda usled krize u opadanju ili u najboljem slučaju, u stagnaciji. Posle Grčke, pomoć evrozona, MMF i EU dobili su Irska i Portugalija, a uskoro bi je mogle očekivati još neke zemlje.

Opcije u krizi

Šta su, u takvoj situaciji, opcije za prezadužene zemlje? Navešćemo neke od njih:

- a) spoljašnja pomoć ili otkup duga,
- b) kresanje troškova u zemlji,
- c) viši javni prihodi,
- d) dolazak ekonomskog oporavka ili
- e) bankrotstvo (restrukturiranje duga).

Moguća je i kombinacija ovih opcija, ali nijedna nije jeftina ili lako dostupna. Opcije od a) do d) pretpostavljaju da „zemlja u problemima“ ostaje u evrozoni. Neki međutim navode i opciju f), to jest izlazak iz evrozona. Razmotrimo ih onim redom kojim su navedene.

a) Kao što su razgovori o finansijskoj pomoći Grčkoj već pokazali, spoljašnja finansijska intervencija jeste jedan od načina da se pomoćne zemlji s problemom visoke zaduženosti i s teškoćama servisiranja duga.² To može imati razne forme kao što su direktna pomoć, kupovina duga, kreditne garantije, davanje pozajmice, i tako dalje. Lako je zamisliti da se takva pomoć pruža manjim privredama, kao što su Grčka ili Portugalija, ali ona nije moguća sve zemlje PIIGS (akronim od: Portugalija, Irska, Italija, Grčka i Španija). Red se nastavlja s Belgijom i možda još nekom zemljom. Pomoć za PIIGS bila bi suviše visoka da bi je moglo pružiti ostalih 12 članica evrozona, a da pritom i same ne posrnu pod teretnom tako uvećanih dugova.

Spoljna finansijska pomoć ima izvesne posledice. Prvo, pomaganjem neke države spolja, i ta zemlja i ostale zemlje PIIGS zanemariće domicilnu reformu kao izlaz, a osloniće se na stranu pomoć. Drugo, ta spoljna pomoć košta, tako da zemlje koje pomažu pogoršavaju svoju budžetsku poziciju. Pošto su sve daleko preko -3,0% deficita i u 2009. i u 2010, to rizici čitave evrozona dodatno rastu. Treće, spoljna pomoć širi poruku da se finansijska nedisciplina isplati pošto

² U maju 2010. lideri evrozona odlučili su da Grčkoj osiguraju pomoć od oko 110 mlrd. evra. MMF bi obezbedio trećinu, a ostatak članice evrozona.

se dobit iskoristi kod kuće, a stranci snose teret sanacije. Četvrto, ovu opciju nije lako politički „prodati“ u zemljama koje treba da pruže pomoć, jer poreske plateže mogu okrenuti leđa vladi koja tu pomoć pruža. Peto, druge zemlje najverovatnije neće biti voljne da pomognu zemlji u teškoćama sve dok ta zemlja ne sprovede reforme, snizi rashode ili poveća prihode. I konačno, pomoć spolja samo je kupovina vremena. Ona ne rešava problem već ga samo odlaže. Zemlja koja dobije pomoć jedne godine, trebaće pomoć i tokom više narednih godina, a možda i duže od decenije. Da li će drugi biti spremni da je daju? Još važnije, da li će evrozona iskoristiti „kupljeno“ vreme da obavi potrebne reforme? Na ta pitanja se unapred ne može odgovoriti. Time prelazimo na druge opcije.

b) Druga opcija rešavanja budžetskih problema zemalja evrozona sastoji se u rezanju troškova kako bi se time popravila budžetska situacija. Tela EU očekuju da će Španija i u 2010. imati budžetski deficit veći od -12% od BDP, tako da, u slučaju te zemlje, očito još nema potrebnog reza. Grčka je obećala smanjivanje deficita sa -12,7% u 2009. na -2,0% u 2013. godini. Tako drastičan

► Grčka je obećala smanjivanje deficita sa -12,7% u 2009. na -2,0% u 2013. godini. Tako drastičan rez deficita nije viđen u nekoj razvijenijoj zemlji u Evropi, što nameće pitanje izvodivosti grčkog plana, a time i kredibilitnosti obećanja

rez deficita nije viđen u nekoj razvijenijoj zemlji u Evropi, što nameće pitanje izvodljivosti grčkog plana, a time i kredibilitnosti obećanja. Koliko su stvari promenljive vidi se po tome što je već u 2011. Grčka godišnja potreba za svežim sredstvima u periodu 2011–2013. procenjena na preko 62 mlrd. evra godišnje, to jest čak 50–100% više od onoga što je procenjeno samo godinu dana ranije.

Ako država internacionalizuje svoj problem, ona stvara očekivanje da će ga drugi rešiti. Ovo ubija spremnost za reforme unutar zemlje s problemima i stvara podsticaje za političke proteste. Ako nešto mora da se uradi i u zemlji, to će u najboljem slučaju biti neka reforma s „pola srca“.

c) Ako rez izdataka ne može da se sprovede, fiskalni položaj zemlje može da se popravi većim приходima. To u osnovi znači više poreze. Carine kao vrsta poreza u EU i evrozoni prema trećim zemljama fiksirane su kao deo politike carinske unije, a neke akcije su harmonizovane,

tako da tu prostora za više prihode nema. Ono što ostaje kao izdašniji izvor jesu PDV, porezi na korporativnu dobit i individualni dohodak. Iz tih izvora zemlje EU15 pribavljaju više od 75% budžetskih prihoda. Zemlje PIIGS imaju izvestan prostor za povećanje

PDV, pošto je on u Portugaliji i Italiji 20%, u Irskoj 21,5%, Grčkoj 19% i u Španiji 16%, dok je najviša stopa PDV u EU27 – 25%, a njegova visina nije ograničena. Mnogo manje prostora ima za podizanja dva navedena direktna poreza, jer su njegove stope u PIIGS već visoke.³ Opšti problem s porezima jeste u tome što njihovo dalje povećanje destimulise ili čak ubija ekonomsku aktivnost, a ona je već stagnantna u zemljama evrozone, kako to *Tabela 1* pokazuje.

Tabela 1

Stope rasta BDP u evrozoni, u procentima

Zemlja	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Evrozona	2,9	2,7	0,7	-4,2	0,3
Austrija	3,5	3,5	2,0	-3,8	0,3
Belgija	3,0	2,8	1,0	-3,2	0,0
Kipar	4,1	4,4	3,6	-0,5	0,8
Finska	4,9	4,2	1,0	-6,4	0,9
Francuska	2,4	2,3	0,3	-2,4	0,9
Nemačka	3,2	2,5	1,2	-5,3	0,3
Grčka	4,5	4,0	2,9	-0,8	-0,1
Irska	5,4	6,0	-3,0	-7,5	-2,5
Italija	2,0	1,6	-1,0	-5,1	0,2
Luksemburg	6,4	5,2	0,7	-4,8	-0,2
Malta	3,8	3,7	2,1	-2,1	0,5
Holandija	3,4	3,6	2,0	-4,2	0,7
Portugal	1,4	1,9	0,0	-3,0	0,4
Slovačka	8,5	10,4	6,4	-4,7	3,7
Slovenija	5,9	6,8	3,5	-4,7	0,7
Španija	4,0	3,6	0,9	-3,8	-0,7

Izvor: IMF (2009). Za 2009. su procene, a za 2010. prognoze.

³ Videti sajt EU za poreze i carine.

► Ključni problem koji se javlja sa eventualnim grčkim bankrotstvom ili restrukturiranjem duga jeste kraj jednog tipa igre. To je igra u kojoj evrokrali i političari evrozone udovoljavaju bankama, time što garantuju pokriće dugova svojih bankrotiranih članica. A banke uzvraćaju time što nastavljaju da kupuju dužničke hartije zemalja EU. Bankrot Grčke bio bi znak da se igra menja. Zato „grčka epizoda“ nije izolovan događaj, već okidač zbivanja širih razmera

Čak i ako se prihvati optimistično viđenje MMF za evrozonu, kako je upravo prikazano, nije teško predvideti šta će se dešavati s PIIGS ako se PDV i drugi važniji porezi značajno podignu. Na primer, povećanje PDV za 4pp, u Grčkoj 2010, dovelo je do pada privredne aktivnosti za oko 5%. Viši porezi znače manje ulaganja, manje ulaganja znači nižu stopu rasta i manje radnih mesta, manje radnih mesta znači manju tražnju, i tako dalje duž spirale nadole. Izvesnost ovog scenarija predstavlja faktor koji objašnjava zašto vlasti zemalja PIIGS, a i drugih, uglavnom oklevaju da posegnu za ovim lekom.

d) Privredni oporavak bio bi najbolja opcija, pošto privredna ekspanzija stvara veće budžetske prihode, ali ta opcija sredinom 2011. još nije na vidiku. Privredni oporavak ne dolazi na zapoved, nego kada se steknu uslovi. Zašto su ulaganja u nekim zemljama PIIGS cvetala pre nekoliko godina, a sada su investitori skeptični? Od pet zemalja PIIGS, dve su prošle ekonomski bum (Irska, Španija), u jednoj je razvoj bio umeren (Grčka), a dve su bile stagnantne (Italija, Portugalija) u periodu 1999–2008, Irska je prosperirala zato što je sprovela snažnije protržišne reforme sredinom osamdesetih godina XX veka i dalje. Ovo je privuklo investitore, posebno u sektoru razmenjivih roba (engl. *tradable*). U Španiji su investicije otišle uglavnom u *non-tradable* sektore kao što su nekretnine, građevinarstvo i usluge. Neki autori smatraju da je investicioni bum u Španiji usledio radi članstva te zemlje u evrozoni (Krugman, 2010). Ako je tako, zašto do sličnog talasa ulaganja nije došlo i u Grčkoj, Italiji ili Portugaliji, koje su takođe imale niže kamate na zaduživanje usled članstva u evrozoni i koje su takođe imale privlačne lokacije duž morske obale? Očito da same lokacije nisu bile odlučujuće, već možda pre podsticaji za ulaganja koje su neke zemlje davale dok druge nisu.

e) Konačno, ako ne uspe ništa od predloga navedenih od a) do d) ili pak njihova kombinacija, država može da bankrotira. To znači slom banaka, veliki pad zarada, masovna otpuštanja i ekonomska depresija

tokom niza godina. Zemlja ponovo treba da ispregovara otplatu smanjenih dugova s kreditorima. Cena zaduživanja za sve zemlje raste, a s velikim poteškoćama sreću se i neke zemlje koje ranije nisu imale tako velike finansijske probleme. Zato ovu opciju ne vole ni države koje su u problemima, ali ni one koje su sada bez njih.

Izlazak iz evrozone

Iako se opcije od a) do e) mogu koristiti i izvan evrozone, neki autori smatraju da je izlazak iz nje po sebi posebna opcija. Neki poznati ekonomisti to i predlažu (Feldstein, 2010). Zemlje koje drastičnije narušavaju fiskalna pravila evrozone (deficit, dug) trebalo bi da privremeno napuste evrozonu, dok ne reše probleme i ponovo ispune kriterijume, pa da se tek onda vrata. To bi se moglo desiti tako što će neka zemlja biti izbačena ili što će se sama povući. Znajući za način ophođenja u evrozoni, prvoavedena mogućnost je malo verovatna. I do sada je, u više uzastopnih godina, bilo zemalja koje su kršile pravila budžetskog deficita i javnog duga, pa nijedna nije finansijski kažnjena, a o izbacivanju nije bilo ni reči. Ali, pre nego što se razmotri ova opcija, treba razmisliti o odgovoru na sledeće pitanje. Da li bi se zemlja koja napusti evrozonu posle toga suočila sa još većim ekonomskim i političkim problemima nego inače, i ne bi li to povratno – preko destabilizacije privrede EU27 i evrozone – vrlo negativno uticalo na privrede drugih članica? Drugim rečima, da li bi šteta po ostale zemlje bila veća ako se neka zemlja izbaci ili ako se to ne učini? Na ovo pitanje je teško odgovoriti zato što se ono pojavljuje prvi put u istoriji EU i evrozone i zato što u privredi nema eksperimenta i kontrolnog primera, kako bismo mogli da proverimo šta se događa u jednom, a šta u drugom slučaju. Jedino je moguća tentativna anticipacija, a ona može da bude varljiva.

Ako se kao zaključak ispostavi da je bolje zadržati zemlju s problemima u evrozoni, onda preostaju opcije pod a) do e) kao i njihove kombinacije. Isključivanje zemlje s većim problemima iz evrozone nesumnjivo bi donelo podsticaj zajedničkoj valuti na finansijskim tržištima. Do toga bi došlo usled smanjenog pritiska deficita i duga te zemlje na zajedničku valutu. Još važnije jeste da bi isključivanje bilo signal poboljšane discipline u evrozoni, što bi finansijska tržišta svakako pozdravila. Ali, pravo pitanje je kako danas isključiti neku zemlju ako u prošlosti države za prekršaje nisu kažnjavane, čak ni kada su prekršaji bili vrlo teški.

► Kriza javnih finansija počela je u nekim zemljama evrozone usled visoke državne potrošnje (Grčka), pomoći države bankama koje su izgubile mnogo sredstava ulaganjem u građevinarstvo (Irska) ili zbog visokog duga države sa stagnantnom privredom (Portugalija)

Sve u svemu, izlazak iz evrozone bio bi samo delimično dobra vest za nju, jer bi i to dovelo do rasta cene servisiranja duga za ostale zemlje u zoni. Za zemlju s problemom visokih dugova bolje bi bilo da ostane u evrozoni i da pokuša da konkurentnost poveća deregulacijom svog tržišta rada, otpuštanjima i nižim nadnicama. Ali ono što je bolje za zemlju ne mora biti i lakše izvodljivo.

Ko Grčkoj ne da da bankrotira

Na osnovu prethodno rečenog, može se shvatiti da u interesu zemlje u teškoćama nije da izađe iz evrozone. Problemi bi bili samo još veći. Ali, stiče se utisak da Brisel, Evropska centralna banka i druge članice EU takođe ne žele da Grčka i druge zemlje izađu iz evrozone i da bankrotiraju. Zašto je Grčka toliko važna da joj se prosto ne dozvoljava da bankrotira? Grčka kao privreda od samo 3,5% evrozone nije mnogo važna. Njeni dugovi nekako mogu da se apsorbuju čak i ako bi otpis bio 100%, a to je malo verovatno. Recimo, najviše grčkih dužničkih hartija pojedinačno imaju BNP – 5 mlrd. evra, Societe Generale – 4,2 i Deutsche Bank – 3 mlrd. – dok ostale mnogo manje. Bio bi to udar i na penziona i na investicione fondove, mada ne fatalan. Neće ni BMW ni Volvo izgubiti mnogo kupaca u Grčkoj, ukoliko se tamo pad dohotka nastavi.

Ključni problem koji se javlja sa eventualnim grčkim bankrotstvom ili restrukturiranjem duga jeste kraj jednog tipa igre. To je igra u kojoj evrokrali i političari evrozone udovoljavaju bankama time što garantuju pokriće dugova svojih bankrotiranih članica, a banke uzvraćaju time što nastavljaju da kupuju dužničke hartije zemalja EU. Bankrot Grčke bio bi znak da se igra menja. Zato „grčka epizoda“ nije izolovani događaj, već okidač zbiivanja širih razmera.

Kriza nije samo grčka – ona je prvenstveno bankarska i evropolitička.

Ako se više ne pokrivaju dugovi zemalja s finansijskim teškoćama, onda će finansijska tržišta uspostaviti još oštrije uslove finansiranja svih, a ne samo problematičnih zemalja. Mora da se vidi ne samo ko će snositi gubitke nesolventnih zemalja, već i nove cene zaduživanja za sve ostale. Kriza bankarskog prenela bi se na realni sektor i onda bi u čitavoj Evropi došlo do krize koja

bi se u delu zemalja pretvorila u dugotrajnu recesiju, u drugima u depresiju, to jest pad od preko 10% privredne aktivnosti. O eventualnim posledicama za evro i evropske integracije da ne govorim. Odobravanje pomoći zemljama u problemima samo odlaže ovaj ishod, čije nastupanje izgleda sve neizbežnije.

U sadašnjoj igri ima manje ili više odgovornih, ali ne i nedužnih. Države su garantovale uloge u bankama. Građani i firme bili su zavedeni ovim garantijama, misleći da su im uložili sigurni bez obzira na to gde ih drže. Sada će shvatiti da „nije svejedno“. Kada ova kriza jednog dana prođe dugo će najbolja reklama za neku banku biti slogan „Mi ne zajmimo državama“. Pošto su uložili bili garantovani od strane države, banke su manje pažnje poklanjale svojim plasmanima, to jest proverili kredibilitet kreditiranih. Deo tog pada pažnje jeste i masovna kupovina državnih dužničkih hartija, uključujući hartije zemalja bez visokog kreditnog rejtinga. Ako bi se pojavio problem, tu je bio džep poreskih platiša koji je izgledao beskraino dubok. A političari su bili glavne poslovođe ove naizgled uspešne priče, jer im je decenijama uspevalo da državni budžeti troše iznad mogućnosti, a zarad kupovine političke podrške. Izgledalo je da je to „savršeno uspešna priča“. Sada se vidi da nije, ali je to, nažalost, nekorisna, „zakasnela pamet“.

Može li se spasiti evro

Odobranje pomoći Grčkoj, Portugaliji i Irskoj od preko 250 mlrd. evra i rast verovatnoće da će slično morati da se uradi za Španiju, Italiju i možda još poneku zemlju, sve opasnije ugrožava i preostale članice evrozone ali i evro kao valutu. To neminovno nameće pitanje iz ovog podnaslova.

Odgovor je jednostavan: može. Ali je pre toga potrebno rešiti tri problema, od kojih su neki posebno teški. Sa svim do sada učinjenim, kao što je stvaranje fonda za Grčku od 110 i za ostale od 750 mlrd. evra, samo se kupovalo vreme. Preciznije, problem je rešen kratkoročno, po cenu da dugoročno bude još teže. Na primer, Grčka 2010. nije mogla sama da servisira 45 mlrd. evra pri dugu od 118% od BDP, a od 2013. moraće

da plaća godišnje 70 mlrd. pri dugu od 170% od BDP. Slično je i sa ostalim zemljama PIGGS.

Koja tri pitanja moraju da se reše? Prvo, ko će i kako pokriti do sada nastale dugove nekih zemalja evrozone? Drugo, kako povratiti fiskalnu disciplinu u evrozoni? I treće, kako povratiti konkurentnost u posrnutim zemljama? Pogledajmo najpre odgovor na drugo, a potom na prvo i treće pitanje.

Problem discipline u evrozoni postoji od njenog početka. U evrozoni su ušle Belgija, Grčka i Italija, iako su imale javni dug od preko 120% od BDP, a dozvoljeno

► Iza evra su snažni interesi, pa će se njegov opstanak snažno i braniti. Ipak, treba biti spreman na mogućnost da evro nestane, što bi dovelo i do raspada dosadašnjih evrointegracija i sasvim nove situacije u Evropi. Došlo bi do povratka nacionalnim politikama i političke konkurencije između raznih zemalja. Raspad evrozone doveo bi do ekonomske depresije u većini periferije EU27, a do dublje recesije u Nemačkoj i sržnim zemljama. Takva kriza bi se delom prelila na glavne ekonomske partnere EU, pre svega SAD, a delom i na Rusiju i Kinu. Ali, najteže efekte kriza bi imala u Evropi

je bilo 60%. Od uvođenja evra bilo je preko 30 zemalja-prekršilaca pravila budžetskog deficita (Nemačka četiri puta, Francuska pet, a Grčka skoro svake godine itd.), a nikada nije izrečena nijedna kazna.

Stara kaznena politika bila je blaga i nije se primenjivala, a nova bi morala biti oštrija i doslednije sprovedena. Recimo, koliko zemlja prekorači dozvoljeni budžetski deficit od 3%, toliko procentnih poena mora da uplati u stabilizujući fond. Zemlje-prekršioци ne bi smele da imaju pravo da povlače sredstva iz EU fondova. Konačno, ako bi neka zemlja trajnije i snažno narušavala pravila budžetskog deficita, morala bi da izađe iz evrozone, a mogla bi da se vrati tek kada se ponovo kvalifikuje. (Prema Ugovoru iz Lisabona, izlazak iz evrozone znači i izlazak iz EU, što je očito vrlo nesrećno rešenje.)

Da li je moguće da se takva ili slična discipline zavede? Jasno je da ne mogu ni da se donesu takva pravila (nema saglasnosti u EU27), a i da se donesu, pitanje je kako bi se sprovela. Pošto nisu mogla da zažive ni blaža pravila, mala je šansa da bi se to dogodilo sa strožijim. Posebno zato što bi sprovođenje moralo da počne usred krize, kada u zemljama evrozone dohodak pada ili stagnira, a deficit i dug brzo rastu.

Ako nije verovatno da se problem discipline reši, onda je tekući odgovor na gornje, prvo pitanje (davanje pomoći), samo stvar kupovine vremena. U kojoj meri ćemo moći da ga kupimo zavisi od nekoliko stvari – kada će se krize u pojedinim zemljama aktivirati, koliko će biti visok fond za pomoć, kako će se ponašati finansijska tržišta.

Konačno, evo odgovora i na treće pitanje. Cilj čitave operacije nije samo da se plate do sada nastali dugovi i zavede fiskalna disciplina, nego da se problematične zemlje evrozona vrata na putanju viših stopa rasta, kako bi ubuduće same mogle da finansiraju svoje dugove. To praktično znači da bi ove zemlje trebalo da povrate konkurentnost. Na drugom mestu⁴ detaljnije sam obrazložio zašto je to veoma teško izvesti, a ovde ću to samo sažeti. Da bi Grčka ili Španija povratile konkurentnost, državna potrošnja morala bi drastično da se smanji, a plate (i penzije) više nego prepolove, jer su u periodu 1999–2008. enormno porasle. Rast plata u zemljama PIIGS u tom periodu iznosio je kumulativno 40–80pp, a u Nemačkoj ispod 20pp. Kako i skromna smanjenja plata i otpuštanje zaposlenih dovode do snažnih socijalnih i političkih protesta u zemljama PIIGS, može zaključiti da bi veće redukcije dovele do još snažnijih protesta i potpune društvene i ekonomske nestabilnosti. Tako povratak konkurentnosti privreda u teškoćama ostaje za neko buduće vreme.

Epilog

Kriza javnih finansija počela je u nekim zemljama evrozona usled visoke državne potrošnje (Grčka), pomoći države bankama koje su izgubile mnogo sredstava ulaganjem u građevinarstvo (Irska) ili zbog visokog duga države sa stagnantnom privredom (Portugalija). Taj niz preti da se nastavi sa Španijom i još nekim zemljama. U međuvremenu, cena servisa duga i cena osiguranja bankarskih depozita za zemlje koje su dobile pomoć uopšte nisu pale. Naprotiv, porasle su, što znači da ove zemlje neće samostalno moći da zajme godinama, možda čak i duže od decenije.

Rešenje za krizu javnih finansija u evrozoni još uvek se ne nazire, ali su zato vidljivi efekti prenošenja krize izvan Evrope. Tako su u SAD poslednjih nedelja naglo počele da rastu cene zaduživanja opština, gradova, okruga, federalnih jedinica, regionalnih školskih i transportnih distrikata, aerodroma i drugih.

Prema sadašnjem stanju stvari evrozona i evro bliži su raspadu, nego ozdravljenju. Ozdravljenje je još moguće, mada će s protokom vremena mogućnosti za to oslabiti. Čak i ako evro nestane, to se neće desiti

brzo, u nedeljama ili mesecima, već tokom godina. Iza evra stoje snažni interesi, pa će se stoga njegov opstanak hrabro braniti. Ipak, treba biti spreman i na mogućnost da nestane, što bi dovelo i do raspada dosadašnjih evrointegracija i sasvim nove situacije u Evropi, gde bi došlo do povratka nacionalnim politikama i političkoj konkurenciji među raznim zemljama. Raspad evrozona doveo bi do ekonomske depresije u većem delu periferije EU27, kao i do dublje recesije u Nemačkoj i drugim centralnim zemljama. Ta kriza delom bi se prelila na glavne ekonomske partnere EU, pre svega SAD, a delom na Rusiju i Kinu. Međutim, najteže efekte kriza bi svakako imala u Evropi. Bila bi to kazna za dugotrajnu pijanku, to jest neodgovorno vođenje javnih finansija i za privredni režim koji više podseća na „starački dom“ nego na poletnu i konkurentnu privredu. Biće to povod da se iznova razmotri da li je dobro ovoliko mešanje države u privredu i ovolika pre raspodela tržišnih rezultata. U krajnjoj liniji, to bi mogao da bude povod da se od sigurnosti okrenemo slobodi, uključujući i ekonomsku slobodu. ◀

Literatura

- European Commission (2009). „Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses“, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.
- EU (2011). „A pact for the euro, in: Conclusions of the heads of state or government of the euro area of March 11, 2011“. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs> (Pristupljeno 13. marta, 2011).
- Feldstein, Martin (2010). „Let Greece Take a Euro zone 'Holiday'“, *Financial Times*, February 17, http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/19932/let_greece_take_a_euro_zone_holiday.html?breadcrumb=%2F
- Forelle, C. & Fidler, S. (2011). „EU agrees on A' Pact for the euro“, *The Wall Street Journal Europe*, 12 March, <http://online.wsj.com>
- International Monetary Fund (2009). „Regional Economic Outlook: Europe“, Washington, D. C.: International Monetary Fund, European Department.
- Krugman, Paul (2010). „Anatomy of a Euromess“, *New York Times*, February 9, <http://krugman.blogs.nytimes.com/2010/02/09/anatomy-of-a-euromess/>
- „Wall St. Helped to Mask Debt Fueling Europe's Crisis“, *New York Times* (2010) February 14, A1.
- Prokopijević, Miroslav (2009). *Evropska unija, Uvod*, 2. izd., Beograd, Službeni glasnik.
- Prokopijević, Miroslav (2010). „Euro crisis“, *Panoeconomicus*, br. 3, str. 369–384.

4 Up. Prokopijević, 2010.

Prof. dr Jovan Teokarević

Univerzitet u Beogradu

Fakultet političkih nauka

„Arapsko proleće“ i demokratizacija u uporednoj perspektivi

Sažetak

„Arapsko proleće“, to jest, talas svrgavanja nedemokratskih režima na severu Afrike u proleće 2011, upoređuje se sa demokratizacijom u drugim delovima sveta u prethodnim decenijama, a posebno u balkanskim i drugim postkomunističkim državama. Kroz sedam teza objašnjavaju se sličnosti i razlike naročito s takozvanim izbornim ili šarenim revolucijama u postkomunističkim državama. Zaključuje se da, uprkos mnogim nedoumicama i kontroverzama, „arapsko proleće“ već sada, dok još traje, ima važne posledice za napredak i sudbinu demokratizacije u celom svetu. Ono pokazuje da je demokratija univerzalna vrednost, da su nedemokratski režimi danas ranjivi i nestabilni, kao i da toj ranjivosti najviše doprinosi brz razvoj komunikacionih tehnologija, interneta i društvenih mreža.

Ključne reči: arapsko proleće, demokratizacija, treći talas demokratizacije, izborne revolucije.

Talasa svrgavanja nedemokratskih režima u Tunisu i Egiptu, nazvan „arapsko proleće“, kao i slični pokušaji u okolnim državama severne Afrike, Bliskog i Srednjeg istoka, od početka 2011. (u Libiji, Siriji, Jemenu, Bahreinu...) podstiču mnoga pitanja koja još uvek nemaju jednoznačne i konačne odgovore. Jedno od pitanja koje se nameće jeste i veza ovih važnih događaja s demokratizacijom u drugim delovima sveta u prethodnim decenijama, a posebno u balkanskim i drugim postkomunističkim državama. O toj uslovljenosti iznećemo sedam teza opšteg karaktera.

1) Gledano iz šire vremenske i svetske perspektive, a u kontekstu procesa demokratizacije, Balkan i Bliski istok uporedivi su, i uz sve razlike, jer pripadaju istom demokratskom trendu. Taj „treći talas demokratizacije“

(Huntington, 2004) započeo je polovinom sedamdesetih godina XX veka u južnoj Evropi (Portugalija, Španija, Grčka), da bi se posle toga proširio na gotovo sve delove sveta. Njegovi rezultati su zaista impresivni. Kako se vidi iz *Tabele 1*, najveći broj država (87 ili 45 odsto od ukupno 194 postojeće države) danas se smatra „slobodnim“. U njima živi 43 odsto ukupnog svetskog stanovništva. Pre dve decenije bilo je 65 slobodnih zemalja, a pre tri – ukupno 51, i one su obuhvatale 40, odnosno 31 odsto tadašnjeg stanovništva. Broj neslobodnih država smanjen je u međuvremenu – u toku poslednjih trideset godina sa 60 na 47, to jest, sa 37 na 24 odsto ukupnog broja država. Zbog toga što u ovu grupu spada i mnogoljudna Kina, u neslobodnim zemljama danas živi čak 35 odsto ukupnog stanovništva. Što se delimično slobodnih država tiče, kod njih je došlo do najmanjih

promena kako u ukupnom broju (povećan je sa 50 na 61, što procentualno iznosi 31 odsto), tako i u zastupljenosti njihovog stanovništva u svetskom (danas je na nivou od 22 odsto).

Tabela 1

Demokratizacija u okviru „trećeg talasa“

Godina	Slobodne zemlje		Delimično slobodne zemlje		Neslobodne zemlje	
	Broj	Procentat	Broj	Procentat	Broj	Procentat
2010.	87	45	60	31	47	24
2000.	86	45	58	30	48	25
1990.	65	40	50	30	50	30
1980.	51	31	51	31	60	37

Izvor: Puddington, 2011: 21

2) Treći talas, sve do januara 2011, nije pogađao region koji je sada u žiži svetske pažnje. Sever Afrike i Bliski istok do sada su se, u odnosu na ostatak sveta, najefikasnije odupirali demokratizaciji. To, međutim, više nije slučaj. Preokret je iščekivan veoma dugo pa je u međuvremenu zaključeno kako su izgledi da se uopšte dogodi toliko mali da se graniče s nemogućim. Promena je došla neočekivano i usred suprotnog trenda (od demokratije ka njenoj suprotnosti) koji je jačao i u drugim delovima sveta, ali i na Bliskom istoku i u severnoj Africi. Na kraju 2010. u regionu je postojala samo jedna slobodna zemlja (Izrael), tri poluslobodne i 14 neslobodnih. Drugim rečima, samo dva procenta stanovništva živi u slobodnom društvu, 10 odsto u poluslobodnom, a čak 88 odsto živi u uslovima neslobode (*Suffocated by Dictatorship*, 2011). Da stvar bude još teža, situacija se poslednjih godina pogoršavala. Uporedo s prelaskom mnogih novodemokratizovanih država u prethodni, neslobodni tabor, i na Bliskom istoku i na severu Afrike beleži se još snažniji takav trend. Pre pet godina bilo je dvostruko više poluslobodnih država u odnosu na njihov današnji broj. Pomenuti region se, iz navedenih razloga, nalazi na poslednjem

mestu u svetu po zastupljenosti načela slobode i demokratije. Čak i u okviru afričkog kontinenta, nijedna druga grupa država nije zabeležila tako loše rezultate u procesu demokratizacije.

3) Iako deo istog trenda ili talasa demokratizacije, Balkan i Bliski istok pripadaju različitim fazama toga procesa. Ukoliko minimalna forma demokratije uspe ne samo u Tunisu i Egiptu, nego i u drugim državama ovog regiona, pitanje preispitivanja i dopune Hantingtonove teorije o talasima demokratizacije ozbiljno će doći na dnevni red. Već i pre tekućih muslimanskih izazova ovoj teoriji, u akademskoj i popularnoj literaturi pojavila su se neslaganja u vezi s tim gde smestiti čitavu seriju takozvanih šarenih ili izbornih revolucija koje su se dogodile u međuvremenu, u periodu od rušenja Berlinskog zida do današnjih pokušaja demokratizacije. U užem smislu, one obuhvataju postsovjetske „izborne revolucije“ koje su se dogodile između 2003. i 2005. u Gruziji, Ukrajini i Kirgistanu. U širem smislu, tu spadaju i veoma slične promene režima pre ovog perioda, to jest u Slovačkoj 1998, kao i u Hrvatskoj i Srbiji 2000. godine. Obe grupe zemalja obuhvataju demokratizaciju izvršenu „u drugom koraku“ postkomunističke tranzicije (Bunce i Wolchik, 2006). U prvom koraku, koji obuhvata nekoliko godina nakon „implozije komunizma“, to jest rušenja Berlinskog zida 1989, demokratizovane su države Srednje Evrope (uključujući i tri baltičke bivše sovjetske republike). U drugom koraku, pred kraj devedesetih godina XX i početkom prve decenije XXI veka, to je uspelo i Slovačkoj, Hrvatskoj i Srbiji, a sredinom te iste decenije, s mnogo manje uspeha – Gruziji, Ukrajini i Kirgistanu. Prošle su 22 godine od rušenja Berlinskog zida, ili skoro četrdeset godina od početka trećeg talasa, na red su, konačno, posle mnogih drugih država na praktično svim kontinentima, došle i arapske zemlje Magreba i Bliskog istoka. Zbog ovog hronološkog sleda (po nekoliko država svake decenije) i činjenice da je više sličnih zemalja odustalo od nedemokratskih režima i prihvatilo demokratiju u jednom kraćem vremenskom periodu, mnogi tranzitolozi smatraju da bi, u strogom smislu, treći talas trebalo da obuhvati samo demokratizujuće države Južne Evrope (u drugoj polovini sedamdesetih godina XX veka), Latinske Amerike, Azije i Afrike (tokom osamdesetih), odnosno Srednje Evrope (u prvoj polovini devedesetih). Sve šarene revolucije (od slovačke, preko onih u balkanskim zemljama do bivših sovjetskih), u okviru iste logike, trebalo bi da budu četvrti talas demokratizacije (Kuzio, 2007; Gershman, 2011), a ove arapske – njen peti talas (Akhaine, 2011; Panel Discussion, 2011; Tunisia, 2011).

Bez obzira na to da li balkansku demokratizaciju iz prethodne i arapsku demokratizaciju iz ove decenije vidimo kao posebne delove istog talasa demokratizacije, ili kao zasebne talase, važno je utvrditi da se dva regiona koja posmatramo demokratizuju jedan za drugim, u okviru istog „duha vremena“ i s mnogo sličnosti.

4) Rezultati demokratizacije na Balkanu i tek započete deautokratizacije u nekim arapskim državama teško su uporedivi, ne samo zbog drugačijih konteksta, već i zbog različitog vremena koje su države imale na raspolaganju za sprovođenje ovog procesa. Rezultati su, inače, veoma različiti i idu u korist ovog našeg regiona, na uštrb onog drugog. Najkraće rečeno, suprotno situaciji na Bliskom istoku i severu Afrike gde je nedostatak demokratije i dalje norma, to jest pravilo, a ne izuzetak, u većini balkanskih država do danas je ne samo uspostavljena osnova demokratskih političkih sistema, već je i proces učvršćivanja demokratije (ili konsolidacije, kako se obično kaže) otišao veoma daleko.

Prema već pomenutoj uobičajenoj podeli na slobodne, poluslobodne i neslobodne države, krajem 2010. svuda na Balkanu, osim u Bosni i Hercegovini i na Kosovu, postoje slobodne države ili izborne demokratije. Sasvim suprotno, pre početka masovnih protesta i smena režima u prvim mesecima 2011, na prostoru Bliskog istoka i severne Afrike postojala je, kako je već rečeno, samo jedna slobodna zemlja – Izrael. Tri države (Liban, Kuvajt i Maroko) svrstane su u poluslobodne, a 14 u neslobodne.

Da bi se videlo koliko je demokratizacija na Balkanu daleko odmakla, iako je u većini država kasnila gotovo deceniju u odnosu na susedne, takođe postkomunističke zemlje Srednje Evrope, treba se setiti da su neke balkanske države, poput Srbije, na primer, imale slične polazne tačke u „demokratskom danu broj 1“, kao Egipat i Tunis sada. Pre mirne revolucije, 5. oktobra 2000, Srbija je, naime, po demokratskim performansama bila bliža nekim centralnoazijskim državama nego mnogim svojim susedima iz regiona.

Danas, prema drugim analizama, većina balkanskih država ima „elemente konsolidovane demokratije“ (Nations in Transit, 2010). Drugim rečima, na Balkanu nema potpuno učvršćenih, odnosno konsolidovanih demokratija kakve postoje u Srednjoj Evropi i na postkomunističkom Baltiku, ali su neke odlike njihovih demokratija bez ikakve sumnje konsolidovane. Balkan, zajedno sa

susedima Rumunijom i Bugarskom, koje su već godinama članice Evropske unije i NATO, zauzima srednje mesto po uspešnosti postkomunističke demokratizacije na kraju druge decenije tog velikog posla. Naš region beleži slabije rezultate od Srednje Evrope, ali istovremeno i mnogo bolje od većine bivših sovjetskih republika. Različiti nivoi konsolidacije demokratije sada su i geografski veoma jasno razdvojeni: na prvom mestu nalazi se Srednja Evropa, na drugom Balkan, a na trećem – bivše sovjetske republike.

Arapske zemlje se trenutno ne mogu upoređivati sa značajnim rezultatima u demokratizaciji koju su u poslednjoj deceniji ostvarile balkanske zemlje. Za deset godina, međutim, situacija ne mora u toj meri da liči na ovu današnju. Trenutno nema garancija da će „arapsko proleće“ slediti Srednju Evropu ili Balkan, mada hronološki gledano u procesu demokratizacije dolazi posle njih, tačnije posle onih balkanskih i postsovjetskih država u kojima su se dogodile „izborne revolucije“. Budućnost može da bude drugačija, i u mnogo varijanti, od neznatnog napretka u demokratizaciji, pa sve do stagnacije ili čak regresije kakva je, recimo, zabeležena u Centralnoj Aziji.

► Iz perspektive demokratizacije, samo se balkanske „revolucije u boji“ mogu smatrati uspešnim na duži rok, za razliku od onih u Gruziji, Ukrajini i Kirgistanu

5) Ako se uporede faktori koji su doveli do svih šarenih revolucija, pa i onih na Balkanu, sa „arapskim prolećem“, uvidećemo da je, i u jednom i u drugom slučaju, postojala prethodna politička kriza, kao i nepopularne vladajuće elite, a moglo bi se uslovno govoriti i o prodemokratski raspoloženim glavnim gradovima na oba mesta, kao i o sasvim osobenoj i radikalnoj političkoj mobilizaciji (Kuzio, 2007). Međutim, mnogo je više, razlika nego sličnosti. Ključne pretpostavke koje nedostaju u „arapskom proleću“ jesu:

- kompetitivni poluautoritarni režimi koji otvaraju prostor za delovanje demokratske opozicije (dakle, prethodno formalno postojanje, ali ne i praktično funkcionisanje svih demokratskih ustanova);
- razvijeno građansko društvo i
- ujedinjena i dobro organizovana opozicija na čijem čelu je harizmatički kandidat.

Na kraju, široka mobilizacija građana postignuta je povodom određenih izbora kojih u sadašnjim

previranjima na Bliskom istoku jednostavno nije bilo. Kada ih ima, kao u drugim šarenim revolucijama, izbori pružaju mogućnost preciznijeg formulisanja kratkoročnih političkih ciljeva (to jest poraz ili odlazak prethodne vlasti i pobjeda nove). Suprotno svim postkomunističkim primerima šarenih revolucija, arapske revolucije pate od loše formulisanih kratkoročnih i dugoročnih ciljeva, drugim rečima, nema ni taktike ni strategije (Diamond, 2011).

Iz perspektive demokratizacije, samo se balkanske „revolucije u boji“ mogu smatrati uspešnim na duži rok, za razliku od onih u Gruziji, Ukrajini i Kirgistanu. Uspjeh je, između ostalog, u vezi s dužinom i snagom prethodne demokratske tradicije koja podrazumeva i određeni nivo političke, odnosno demokratske kulture. Osim ovog nedostatka, arapsku tranziciju ka demokratiji opterećivače posebno još jedna stvar koju smo spomenuli, ali zaslužuje da se ponovi. Nema, dakle, uspešnih demokratskih revolucija na terenu totalitarnih ili ličnih (sultanističkih) režima (Linc i Stepan, 1998: 82–86; Hantington, 2004: 112–122). One su, kao što je iskustvo pokazalo, moguće samo tamo gde je iskoračeno ka demokratiji, gde su uspostavljene institucije koje u pogodnom trenutku mogu da se iskoriste za suprotstavljanje nedemokratskom režimu koji je dotle koegzistirao sa institucijama „fasadne demokratije“ (Levitsky i Way, 2002).

Dve specifičnosti tekućih procesa u arapskim zemljama možda mogu da nadomeste brojne nedostatke. Prvo, ovde je izgleda reč o pobunama protiv duboko korumpirane vlasti i protiv rastuće ekonomske bede i besperspektivnosti (Hanelt i Bauer, 2011), i drugo, „efekat grudve snega“ mnogo je izraženiji zbog komunikacije preko interneta i društvenih mreža (Hantington, 2004: 39), uprkos ograničavajućim faktorima, kao što je potencijalna upotreba velike količine nasilja.

6) Dva regiona koja posmatramo povodom demokratizacije razlikuju se i u perspektivama tog procesa. Dok je na Balkanu bilo jasno da će demokratizacija dovesti prvo do prestanka ratnih sukoba, a onda i do integracije uspešno demokratizovanih zemalja u Evropsku uniju i NATO, na severu Afrike to uopšte nije slučaj. Naprotiv, umesto prelaska na demokratiju isključivo mirnim sredstvima, kao na Balkanu i drugim mestima u sličnim situacijama, ovde je već došlo do žestokog

građanskog rata u Libiji (u koji se vojnom intervencijom umešao NATO), koji može ozbiljno da ugrozi ili definitivno stavi tačku na proces dalje demokratizacije u celom regionu. Postoji jedan faktor opštijeg karaktera koji ima jednako važnu ulogu u dugoročnim izgledima za demokratizaciju u oba regiona. Reč je o suštinskoj razlici između balkanskih država koje su kandidati ili potencijalni kandidati za članstvo u Evropskoj uniji i država koje su susedi Unije, bez ikakve perspektive za članstvom. Ovo je odličan primer postojanja, na jednom mestu, snažnog „magnetnog“ dejstva takozvane meke ili preobražavajuće moći Evropske unije, odnosno njenog odsustva, na drugoj strani. Iako ta moć deluje i van prostora koji je predviđen za neko buduće proširenje, u obliku koncentričnih krugova, kroz specifične politike Unije – poput sredozemne ili istočne – njihovi dometi i uticaj, nikada ne mogu biti veliki. To je tako ne samo kada ove politike u praksi ne funkcionišu dobro, što je bio slučaj poslednjih godina naročito sa sredozemnom politikom Evropske unije.

Zato se, između ostalog, strahuje da će bez takvog odlučujućeg uticaja Evropske unije, odnosno Zapada, novi Bliski istok, sada bez bivših autokrata, biti meta ne samo liberalne demokratije već i radikalnog političkog

► Izgleda da je reč o pobunama protiv duboko korumpirane vlasti i protiv rastuće ekonomske bede i besperspektivnosti, i drugo, „efekat grudve snega“ mnogo je izraženiji zbog komunikacije preko interneta i društvenih mreža, uprkos ograničavajućim faktorima, kao što je potencijalna upotreba velike količine nasilja

islama (Cohen, 2011). Uprošćeno gledano, izbor može biti između Brisela i Teherana, ali turski sekularni politički model izborne demokratije možda odnese pobjedu nad pomenutim dvema ekstremnim alternativama (Larrabee, 2011).

7) Pravi smisao, domet i perspektive sadašnjeg „arapskog proleća“ verovatno će još dugo biti kontroverzna tema. Neće se uskoro pokazati hoće li uopšte doći do neke vrste demokratske tranzicije, ili će se sve završiti na rušenju nedemokratskog režima i na eventualnoj kasnijoj transformaciji u mešoviti režim, s većom ili manjom dominacijom nedemokratskih ili demokratskih elemenata u okviru njega. Nezavisno od konačnog ishoda, već sada se vidi da „ovo proleće“ ima važne posledice

za napredak i sudbinu demokratizacije u celom svetu, i to iz najmanje četiri razloga (Gershman, 2011):

- a) Burni događaji s početka 2011. pokazali su da je demokratija univerzalna vrednost svuda u svetu, bez obzira na nacionalnu, versku, kulturnu ili političku tradiciju, te da više ne važi takozvani arapski izuzetak.
- b) Demokratija je popularna na Bliskom istoku koliko i u drugim delovima sveta.
- c) Nedemokratski režimi su, na ovaj ili onaj način, ranjivi i nestabilni.
- d) Toj ranjivosti najviše doprinose brz razvoj komunikacionih tehnologija, interneta i društvenih mreža.

Koliko god bili važni, ovi zaključci će morati da izdrže proveru vremena, kao i mnogobrojne analize „arapskog proleća“, koje nastaju paralelno s događajima koji su predmet same analize. ◀

Literatura:

- Akhaine, S. Odion (2011). *The Third Wave Democracy Discourse: Is there a Fourth or Fifth Wave?*, Royal Holloway University of London.
- Bunce, J. Valerie, Wolchik L. Sharon (2006). „Favorable Conditions and Electoral Revolutions“, *Journal of Democracy*, Vol. 17, No. 4.
- Cohen, Roger (2011). „Tehran 1979 or Berlin 1989?“, *The New York Times*, February 7.
- Diamond, Larry, „A Fourth Wave or False Start? Democracy After the Arab Spring“, *Foreign Affairs*, May 22, 2011.
- Gershman, Carl. „The Fourth Wave. Where the Middle East revolts fit in the history of democratization and how we can support them“, *The New Republic*, March 14, 2011.
- Hanelt, Christian-Peter, Bauer, Michael (2011). *The Arab World Poised between Revolution and Repression*, Bertelsmann Stiftung.
- Huntington, Semjuel (2004). *Treći talas – demokratizacija na kraju dvadesetog veka*, Stubovi kulture, Beograd.
- Kuzio, Taras (2007). „Comparative Perspectives on the Fourth Wave of Democracy“, *Reclaiming Democracy. Civil Society and Electoral Change in Central and Eastern Europe*, GMF, pp. 217–234.
- Larrabee, Stephen. „The Turkish Chimera“, *Project Syndicate*, March 23, 2011.
- Levitsky, Steven, Way, Lucan (2002). „Elections without Democracy. The Rise of Competitive Authoritarianism“, *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 2.
- Linc, Huan, Stepan, Alfred (1998). *Demokratska tranzicija i konsolidacija. Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*, „Filip Višnjić“, Beograd.
- Nations in Transit 2010, <http://www.freedomhouse.org/images/File/nit/2010/NIT-2010-Tables-final.pdf>
- Panel Discussion on Lessons from the „Fifth Wave“: Challenges to Democratic Transitions in Post-Communist States, 2011, <http://www.wmd.org/assemblies/fifth-assembly/reports/making-democracy-work/panel-discussion-lessons-fifth-wave>
- Puddington, Arch, *Freedom in the World 2011: The Authoritarian Challenge to Democracy*, Freedom House, New York 2011, http://www.freedomhouse.org/images/File/fiw/FIW_2011_Booklet.pdf
- Suffocated by Dictatorship, „The Middle East’s Freedom Deficit“, 2011, <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=606>
- Tunisia, „A fifth wave of democracy?“, 2011, <http://www.oup.com/uk/orc/bin/9780199233021/01student/mont-hly/011012/>

Prof. dr Zoran Đ. Slavujević

Univerzitet u Beogradu

Fakultet političkih nauka

Istraživanja raspoloženja birača za potrebe izborne kampanje

Sažetak

Korišćenje savremenih informacionih tehnologija predstavlja jedan, a korišćenje rezultata istraživanja javnog mnjenja drugi kamen temeljac savremenih izbornih kampanja. I mada se validnost istraživanja javnog mnjenja u vreme uskovitlanih strasti pred izbore stalno osporava, u radu se ukazuje na potrebe učesnika izbora za koje mogu da se koriste rezultati javnomnjenjskih istraživanja. Neke od tih potreba jesu: sagledavanje realnih šansi učesnika izbora, što predstavlja osnovu utvrđivanja realnih izbornih ciljeva, a onda i adekvatne strategije kampanje, u kojoj neće biti uzalud rasipan novac i vreme učesnika izbora; formiranje, odnosno (re)modeliranje imidža partija ili kandidata na temelju istraženih preferencija birača, odnosno osobina koje očekuju pojedine cilje grupe od idealnog lidera; utvrđivanje tematske okosnice, koncipiranje i testiranje ključnih poruka kampanje, slogana i slično; utvrđivanje ciljnih grupa prema čijim preferencijama se prilagođavaju marketinški produkti i ka kojima se usmeravaju marketinška dejstva; istraživanje medijskih navika birača u cilju izrade adekvatnog plana komuniciranja s biračima u kampanji, kao i u cilju vršenja adekvatnih korekcija i toku same kampanje.

Ključne reči: istraživanje javnog mnjenja, izborna kampanja, prognoza izbornih rezultata.

Rasprava o istraživanjima javnog mnjenja pred izbore gotovo neizbežno zapadne u kovitlac koji proizvode izuzetna zainteresovanost svih učesnika izbora – medija, stručnih institucija, birača – i bezrezervno pozivanje na njihove rezultate od strane onih kojima idu u prilog, ali i žestoka osporavanja validnosti istraživanja oni kojima njihovi rezultati ne idu u prilog. I pored toga, gotovo da nema relevantnog učesnika izbora koji ne koristi istraživanja javnog mnjenja kao i usluge specijalizovanih institucija i stručnjaka. Na korišćenje rezultata javnomnjenjskih istraživanja i usluge marketinških agencija, posle dugog

vremena odbijanja iz ideoloških razloga, pristali su i britanski laburisti, francuski socijalisti i komunisti, kao i radikali kod nas, koji sve vreme tokom devedesetih godina XX veka nisu koristili ili nisu priznavali da koriste ove vrste usluga. Stručnjaci za politički marketing se, doduše, često žale da kandidati na izborima i partijski lideri nedovoljno uvažavaju rezultate istraživanja i njihove preporuke u kampanji, ali opšte mesto u stručnoj literaturi jeste da korišćenje novih komunikacionih tehnologija predstavlja jedan, a rezultat istraživanja raspoloženja birača pred izbore drugi kamen temeljac savremenih izbornih kampanja.

Put afirmacije istraživanja raspoloženja birača pred izbore

Istraživanja raspoloženja birača pred izbore prošla su dug i trnovit put.

Taj put započeo je istraživanjima koja su u SAD vršile novine još od 1824. štampanjem anketnih listića i prikupljanjem odgovora čitalaca, a zatim i prvim na principima struke zasnovanim istraživanjem G. Galupa (G. Gallup) 1932. za potrebe svoje tašte, koja se kandidovala za sekretarku države Ajova i pobedila. Nastavljen je neslućenim razmahom istraživanja tokom šezdesetih godina XX veka u SAD¹, čemu su doprineli povezivanje empirijskih istraživanja i kompjuterske tehnologije, i pomeranja od kvantitativnih ka kvalitativnim istraživanjima raspoloženja birača. A klimaks predstavljaju osamdesete godine XX veka sa tzv. totalnim marketingom u vreme Ronalda Regana (R. Reagan), s pretvaranjem politike od procesa vladanja u permanentnu marketinšku kampanju (Denton, Woodward, 1990: 69). Od tada se tvrdi da, time što neprestano osluškuje javno mnjenje, političar prestaje da bude subjekt politike i postaje puki realizator njegovih raspoloženja (Scammell, 1955: 13), što pregnantno izražava stav: „Ja moram da ih sledim. Ja sam njihov lider!“ (O’Shaughnessy, 1990: 241) Dakle, umesto da vladaju, političari počinju da se ponašaju prema istraženim preferencijama javnog mnjenja. Ovakve paradigme o „vladavini javnog mnjenja“ ili o „marketinškom ubistvu politike“ (Verčič, 1990: 38) ni tada ne samo da nisu bile nove, već su još i neupitnim pozivanjem na raspoloženja mnjenja *de facto* pokušavale da amnestiraju skrivene ubeđivače, one koji iza kulisa javne scene sve vreme modeluju mnjenje.

Razvoj istraživanja javnog mnjenja istovremeno je bio i trnovit. Istraživači su od početka tvrdili da su njihova istraživanja „naučna“, ali su ona često imala ozbiljne nedostatke. Prvi veliki promašaj dogodio se 1936. kada su magazin *Fortune* i Galupov časopis *Literary Digest* prognozirali pobjedu republikanca A. Landona na američkim predsjedničkim izborima, a pobedio je F. Ruzvelt (F. Roosevelt). Do nove velike greške dolazi 1948. kada je, ponovo Galup, prognozirao ubedljivu pobjedu T. E. Devej (Th. E. Dewey), a pobedio je H. Truman. No, istraživači brzo uče

1 Koliko su brz razmah doživela istraživanja javnog mnjenja za potrebe izbornih kampanja pokazuje podatak da ih je u SAD 1962. koristilo dve trećine, a 1966. čak 85 odsto svih kandidata na izborima na svim nivoima.

na greškama, a istraživanja javnog mnjenja postaju sve kvalitetnija, pa danas, iako i dalje ne bez nedostataka, postaju najpouzdanije sredstvo koje stoji na raspolaganju učesnicima izbora da saznaju raspoloženje birača, što je od višestruke koristi za učesnike izbora.

Centralni predmet istraživanja pred izbore jesu glasačke namere birača – da li namerava da glasa ili da apstinira, odnosno kojoj partiji ili kandidatu namerava da poveri glas, koliko su sigurne njegove izborne namere, postoji li mogućnost da glasa za neku drugu partiju ili kandidata, da li su moguće promene opredeljenja između

► Opšte mesto u stručnoj literaturi jeste da korišćenje novih komunikacionih tehnologija predstavljaju jedan, a rezultata istraživanja raspoloženja birača pred izbore drugi kamen temeljac savremenih izbornih kampanja

dva izbora ili između dva kruga istih izbora, koji su dominantni elementi izborne motivacije i tako dalje. Rezultati istraživanja omogućuju, najpre, sagledavanje kakve su realne šanse učesnika izbora, na osnovu čega mogu da postave realne ciljeve i da zasnuju adekvatne strategije izbornih kampanja (Slavujević, 2007a: 124–125). Nerealni ciljevi opredeljuju neadekvatnu strategiju, a neadekvatna strategija dovodi od uzaludnog rasipanja energije i novca, a posle loših rezultata izbora i do razočaranja pristalica, aktivista, pa čak i rukovodstva stranke². Procena realnih izbornih šansi, međutim, nije jednostavna. Ona se ne zasniva samo na broju birača koji su pre početka kampanje rešeni da glasaju za određenu stranku ili kandidata (tzv. prvi izbor), već je potrebno uzeti u obzir i broj onih koji u prvom izboru nameravaju da glasaju za neku drugu stranku i one koji ne znaju za koga bi glasali, ali koji imaju izvesne afinitete (i) prema stranci čije se šanse procenjuju, pa pod izvesnim uslovima u kampanji mogu biti pridobijeni da glasaju za nju (tzv. drugi izbor). Nalazi o „drugom izboru“ korisni su i za simulaciju eventualnog drugog kruga izbora, odnosno za identifikaciju pravca eventualnog transfera birača (koji su u prvom krugu glasali za one koju su otpali) ka kandidatima koji su i dalje u igri. S druge strane, u procenu treba uključiti

2 Mnogi učesnici na dosadašnjim izborima u Srbiji postavljali su maksimalističke ciljeve bez ikakvog realnog pokrića. Primera radi, kada god su učestvovali na izborima do 2000. Vuk Drašković i SPO isticali su kao cilj pobjednu na izborima. Međutim, SPO nikada nije ostvario pobjedu, da bi 2000. čak izgubio i status parlamentarne stranke, a Vuk Drašković, više puta predsjednički kandidat, nikada nije uspeo da uđe ni u drugi krug izbora.

potencijalno osipanje vlastitih izbornih pristalica – one birače koji nameravaju da glasaju za stranku ili kandidata čije se šanse procenjuju, ali imaju izvesne afinitete i prema nekom drugom učesniku izbora, pa bi mogli da promene odluku za koga će glasati. Sve u svemu, nema dobre strategije kampanje bez realnih izbornih ciljeva³.

Osim utvrđivanja realnih izbornih šansi, javnomnjenjska istraživanja omogućuju formiranje, odnosno (re)modeliranje imidža partija i kandidata na temelju istraženih preferencija birača, odnosno ciljnih grupa na čije se glasove računa. Istražuje se, na primer, koje osobine birači očekuju od tzv. idealnog lidera i koje osobine pripisuju pojedinačnim učesnicima izbora, markantne tačke razlikovanja i sl., pa se identifikuju elementi imidža određenog kandidata na kojima

► Osim utvrđivanja realnih izbornih šansi, javnomnjenjska istraživanja omogućuju formiranje, odnosno (re)modeliranje imidža partija i kandidata na temelju istraženih preferencija birača, odnosno ciljnih grupa na čije se glasove računa

bi trebalo izvršiti određene korekcije. Od kampanje D. Ajzenhauera (D. Eisenhower) iz 1952. u SAD, u kojoj je „pobednik iz Drugog svetskog rata“ promovisan kao „čovjek mira“ (Bobin, 1988: 13), predsedničkih kampanja Ž. Lekanijea (J. Lacanuet) i G. Defera (G. Defferre) 1965. u Francuskoj, vođenih po ugledu na kampanju F. Dž. Kenedija (F. J. Kennedy), ili kampanje M. Tačer (M. Tacher) 1979. u Britaniji, utvrđivanje elemenata za (re)modelovanje imidža čini neizostavni deo predizbornih istraživanja javnog mnjenja. Uz to, čak i samo saopštavanje koliko obim podrške među biračima uživa određena stranka ili kandidat koristi za poboljšanje ili učvršćivanje njihovog imidža. Tako se stranke još pre početka kampanje promovišu kao „pobedničke“, „najače stranke“, „stranke u usponu“, one koje izvesno prelaze izborni cenzus⁴. A sve to, trebalo bi

da podstakne tzv. efekat priklanjanja pobedniku, da eliminiše defetizam pristalica malih stranaka da glasaju za njih iz straha od tzv. rasipanja glasova i sl., ali i da doprinese pridobijanju novih finansijera kampanje.

Istraživanjima javnog mnjenja dobijaju se saznanja o stepenu ne/zadovoljstva opštom situacijom u društvu i ličnim položajem, odnosu prema temeljnim vrednostima i političkim uverenjima, emocijama koje preovlađuju, raširenosti optimističkih/pesimističkih očekivanja i sl., što omogućuje odabir tipa kampanje (Slavujević, 2007a: 134–140), opšte pozicioniranje, profilisanje tona kampanje i drugo. Već od predsedničke kampanje D. Ajzenhauera 1952. rezultati istraživanja služe i za utvrđivanje agende kampanje, odnosno da se identifikuju pitanja od najvećeg interesa za društvo u celini ili za pojedine grupe birača kako bi se kampanja fokusirala na njih⁵, radi saznanja ocene aktuelne vlasti ili stavova o konkretnim

nje za savezne izbore 1996. koalicija „Zajedno“ više puta je emitovala TV spot s porukom „Vodimo po svim anketama“, iako poruka nije bila tačna, bar kada je bila reč o rezultatima CPIJM, što su ubrzo i potvrdili rezultati izbora. U kampanji za savezne predsedničke izbore 2000. Izborni štab V. Koštunice plasirao je na bilbordima i lecima grafički prikaz rezultata istraživanja javnog mnjenja CPIJM IDN koji su pokazivali njegovu veliku prednost u odnosu na S. Miloševića, da bi sa osipanjem pristalica DSS i padom popularnosti zadnjih godina Koštunica počeo da osporava validnost rezultata koje su objavljivale pojedine agencije i da ih pobija pominjući da postoje drugačiji (neobjavljeni) rezultati nekih drugih agencija (koje nije imenovao). Posle formiranja SNS i neočekivano široke popularnosti novoformirane stranke T. Nikolić i A. Vučić često se pozivaju na „najnovije“ rezultate istraživanja prema kojima oni predstavljaju najjaču političku stranku, a sredinom 2011, u očekivanju prevremenih, odnosno s približavanjem redovnih parlamentarnih izbora, mnoge manje stranke uveravaju javnost u svoju izbornu snagu i nude se potencijalnim izbornim koalicionim partnerima pozivajući se na rezultate istraživanja raspoloženja birača, koja je najčešće nemoguće identifikovati. Tako, SPS želi da pobedi i DS i SNS, LDP i G17 Plus (odnosno URS) očekuju dvocifrenu (procentualnu) izbornu podršku, PUPS licitira s pola miliona birača i slično.

5 Na početku predsedničke kampanje 1952. D. Ajzenhauer tretirao je 32 pitanja, ali su R. Rivs (R. Reeves) i agencija BBD & O, koji su vodili njegovu kampanju, ustanovili na osnovu istraživanja Galupa, da mnogi nisu znali o čemu je sve govorio. Utvrdivši koja su pitanja najvažnija za birače, tzv. goruća pitanja, oni su suzili tematski okvir Ajzenhauerove kampanje na tri teme: korupcija administracije u Vašingtonu, rat u Koreji i rast inflacije, pa je svaki naredni nastup Ajzenhauera bio posvećen samo jednoj od njih.

3 Sudbinu stranaka koje postave realne i nerealne ciljeve najbolje pokazuje kod nas primer s republičkih parlamentarnih izbora 1997. godine. Tada su formirane dve stranke istovrsne ideološke provenijencije – Socijaldemokratija (SD) V. Obradovića i Demokratska alternativa (DA) N. Čovića, i obe su učestvovala na izborima. Na osnovu pogrešnih procena SD je koncipirala strategiju kampanje sa umerenim izbornim ciljevima – da osvoji 10–12 mandata, pa je vodila kampanju u svim izbornim jedinicama, osvojila oko 105.000 glasova i nijedan mandat, jer su glasovi bili rasuti po izbornim jedinicama. DA je, pak, išla u kampanju s minimalnim izbornim ciljem – da postane parlamentarna stranka, i u skladu s tim koncipirala kampanju: pored opšte medijske promocije, terensku kampanju koncentrisala je u jednoj izbornoj jedinici, osvojila 61.000 glasova, znatno manje nego SD, ali je dobila jedan poslanički mandat pošto su glasovi uglavnom bili koncentrisani u toj izbornoj jedinici.

4 Pred izbore za predsednika Srbije 1992. štab M. Panića objavio je u štampanim medijima nekoliko reklama s probranim rezultatima sondaža javnog mnjenja CPIJM IDN i agencije „Partner“. Za vreme kampa-

pitanjima njenog funkcionisanja (stepen ne/zadovoljstva stanjem u pojedinim oblastima društvenog života, ne/poverenje u pojedine institucije i zamerke na njihov rad, ne/saglasnost s konkretnim merama

i postupcima državnih organa i sl.). Istraživanja koriste takođe da partija i kandidat identifikuju svoje i konkurentove „jake“ i „slabe“ tačke, da za okosnicu kampanje odaberu one teme koje mogu da tretiraju s većim kredibilitetom i da njihovim potenciranjem u kampanji dovedu oponente u defazivni položaj⁶, da se pozicioniraju na nizu drugih tema koje mogu biti pokrenute u kampanji, da elaboriraju svoje „slabe“ teme, čijim potenciranjem konkurent može da pokuša da ih dovede u defanzivan položaj i tako dalje.

Istraživanja mogu da služe i za koncipiranje ključnih poruka koje će biti plasirane kao i za testiranje poruka koje su već plasirane, da pruže saznanja o njihovoj uočljivosti, prepoznatljivosti, dopadljivosti, efektivnosti prezentacije (posredstvom TV spotova, radio džinglova, reklama u novinama, plakata) o tome kako ih pojedine grupe birača razumeju, među kojim grupama nailaze na prijem, koje grupe ih odbacuju i iz kojih razloga, koje su indiferentne prema njima i slično.⁷

6 Pred prve predsedničke izbore 2002. u Srbiji mnjenje je M. Labusa ocenjivalo kao najkompetentnijeg za sprovođenje ekonomskih i socijalnih reformi, a V. Koštunicu za sprovođenje političkih reformi. Rukovodeni time obojica su za okosnicu kampanja odabrali one teme za koje je u mnjenju već vladalo uverenje da su najkompetentniji da ih rešavaju: Labus je politički i institucionalni aranžman tretirao samo kao opšti okvir u kojem se može voditi manje ili više uspešna politika privrednog i socijalnog razvoja, dok je za Koštunicu institucionalni dizajn i demokratsko funkcionisanje institucija predstavljao „pitanje svih pitanja“, pa je gotovo anegdotski zvučalo kada je u TV duelu na pitanje M. Labusa kako misli da reši problem nezaposlenosti, V. Koštunica odgovorio da prvo treba da promenimo Ustav (Slavujević, 2007b: 85–87).

7 Pred decembrske izbore 1992. prvi put kod nas je CPIJM IDN javnomnjenjskim istraživanjem testirao prepoznatljivost i dopadljivost izbornih slogana. Najprepoznatljiviji bio je slogan SPS „Tako treba“ (66 odsto ispitanika), ali malo dopadljiv (28 odsto). Slogan DS „Vratimo prijatelje, osmeh, nadu Srbiji“ naišao je na najveće dopadanje (58 odsto), ali je mnogo manje bio prepoznat kao slogan DS (32 odsto). No, rezultati izbora otvorili su čitav niz pitanja u vezi sa značajem izbornih slogana i njihovim testiranjem. Na tim izborima DS je osvojio gotovo dvostruko manje glasova nego na prethodnim 1990, pa je bilo očito da ni nadpolovična dopadljivost, ni trećinska prepoznatljivost slogana nisu bili dovoljni da DS ne poveća, već ni da održi podršku birača. Nasuprot tome, slogan SPS „Tako treba“, malo dopadljiv, bio je veoma prepo-

▶ Istraživanjima javnog mnjenja dobijaju se saznanja o stepenu ne/zadovoljstva opštom situacijom u društvu i ličnim položajem, odnosu prema temeljnim vrednostima i političkim uverenjima, emocijama koje prevlađuju, raširenost optimističkih/pesimističkih očekivanja i sl., što omogućava odabir tipa kampanje, opšte pozicioniranje, profilisanje tona kampanje i sl.

Rezultati sondaža javnog mnjenja jesu pretpostavka i utvrđivanje ciljnih grupa ka kojima se usmerava kampanja (grupe birača prema izbornim, administrativno-teritorijalnim jedinicama, socijalnodemografskim, nacionalnim, religijskim, kulturnim i drugim obeležjima, dominantnim kulturnim obrascima, vrednosnim orijentacijama i sl.), što omogućava postizanje propagandne slojevitosti, odnosno prilagođavanje kampanje njihovim karakteristikama u pogledu političkih ciljeva, tematske okosnice, tipa i tona kampanje, sadržaja konkretnih poruka, načina njihovog oblikovanja i prezentovanja i tako dalje. Primera radi, pred izbore davne 1959. britanski konzervativci su prvi put precizno odredili ciljnu grupu kampanje – novu srednju klasu, „mlado, dobrostojeće, radničko izbornu tijelo“ (McNair, 2003: 108), i njoj prilagodili ključne elemente kampanje.⁸

znatljiv i sasvim jasan u pogledu konotativnog značenja: pojačavao je državotvorni i pronacionalni imidž partije na vlasti i njenog lidera, bez ikakvih ograda – politika režima nije prezentovana kao nešto iznuđeno, nešto što „može“ ili „mora“, već kao stvar poželjnog izbora – nešto što „treba“. Ma koliko bio intelektualno neprivlačan (kao i neki kasniji slogani, na primer – „Što jes' jes' – najbolji je SPS“), slogan SPS, sasvim u skladu sa elementima imidža lidera i stranke, bio je upućen biračima autoritarne strukture ličnosti, ali i snažnih patriotskih i nacionalnih osećanja, i naišao je svoju ciljnu grupu. Drugi put poznatost slogana je testirana pred predsedničke izbore 2003: da slogan „Ozbiljan državnik, naš predsednik“ koristi D. Mićunović znalo je 58 odsto ispitanika, a da je slogan „DOS ili Srbija“ Nikolićev znalo je samo 32 odsto, ali i u ovom slučaju, veća prepoznatljivost slogana Mićunovića nije bila dovoljna da osvoji veći broj glasova. Testiranje slogana, kao i nekih drugih marketinških produkata u kampanji, veoma često se vrši tzv. kvalitativnim istraživanjima, odnosno korišćenjem fokus-grupa za utvrđivanje semantičkih diferencijala, konotacije, asocijativnih nizova koje testirani slogani izazivaju među učesnicima grupa.

8 CPIJM IDN u Beogradu u analitičke, prognostičke i marketinške svrhe koristio je, pored segmentacije biračkog tela na osnovu opštih sociodemografskih obeležja (pol, starost, dohodak, mesto stanovanja, obrazovanje, zanimanje, nacionalnost, religioznost i sl.), i segmentaciju zasnovanu na *intenzitetu partijske identifikacije*, pa su razlikovani: 1) snažno identifikovani sa strankom; 2) slabo identifikovani sa strankom; 3) potencijalno identifikovani sa strankom; 4) neodlučni; 5) potencijalno identifikovani s drugim strankama; 6) identifikovani s drugim strankama; 7) apolitični i 8) oponenti, odnosno „negativno“ identifikovani sa strankom o kojoj je reč. Pojedine klasifikacije sadrže i nekoliko stotina tipova birača, prema

Istraživanje komunikacijskih (medijskih) navika birača osnov je za izradu tzv. medija plana kampanje. Istražuju se preferencije birača u pogledu korišćenja pojedinačnih sredstava i oblika komuniciranja, da bi se izvršio adekvatan odabir sredstava, optimalno vreme plasiranja poruka, način njihovog opremanja u skladu s prirodom pojedinih sredstava i oblika komuniciranja i sl., a sve u cilju da se sa što manje finansijskih i drugih resursa dosegne do što većeg broja pripadnika određene ciljne grupe. Egzaktni podaci o gledanosti i vremenu gledanja pojedinih TV stanica i pojedinačnih emisija mogu se kupiti od agencija koje koriste tzv. piplmetre, a podaci o sadržajima tradicionalnih elektronskih i štampanih medija od specijalizovanih agencija koje se bave analizom medijskih sadržaja. Ipak, raznovrsniji podaci o sociodemografskim obeležjima publike i njenim medijskim preferencijama, o evaluaciji i uticaju pojedinih medijskih sadržaja na publiku, o značaju tzv. novih medija ili o značaju medijski neposredovanih oblika komuniciranja partija i kandidata s biračima itd., ipak se mogu dobiti samo javnomnjenjskim istraživanjima.

Najzad, istraživanja javnog mnjenja u toku izborne kampanje služe i za sagledavanje dotadašnjih efekata kampanje (povećanje ili smanjenje obima izborne podrške u odnosu na početak kampanje) i evaluacije od strane birača pojedinih plasiranih marketinških produkata, a to sve u cilju eventualnih blagovremenih korekcija nekih elemenata kampanje (uključivanje novih tema i rešenja za pojedine probleme, naglašavanje, preciznija formulacija, detaljnija eksplikacija ili prilagođavanje pojedinih stavova, intenziviranje političke komunikacije s pojedinim segmentima biračkog tela, naglašavanje određenih kvaliteta partije/kandidata ili eventualna doterivanja i promene pojedinih elemenata imidža, i tako dalje).⁹ ◀

kojima se koncipira strategija kampanje i prognoziraju izborni rezultati. „Williamstown Public Opinion Research Center“, pod rukovodstvom E. Ropera, sprovodio je istraživanja predsedničkih i kongresnih izbora u SAD od 1952. do 1960, na podacima za 100.000 osoba klasifikovanih u 450 tipova glasača, a rezultati ovih istraživanja predstavljali su osnovu za simulaciju izbornih rezultata u 48 država SAD (Slavujević, 2007a: 86).

⁹ Jedan od primera ovakvih intervencija predstavlja kampanja Ronalda Regana 1980. godine. Tada su istraživači došli do podataka da većinu Amerikanaca plaši njegov oštar stav u pogledu odbrane zemlje. Savetovali su mu da ne menja stav, ali da u svakom govoru upotrebi najmanje pet puta reč „mir“, čime je uspeo da omekša imidž „jastreba“ (O’Shaughnessy, 1990: 154). Drugi primer predstavlja kampanja za izbor guvernera Minesote 1998. godine. Kada su istraživanja pokazala su da Dž. Ventura ima četiri puta veću podršku među muškarcima nego među ženama i da to može da ga košta izborne pobeđe, umesto da se verbalno udvara ženskim biračima, on je jednostavno nominovao ženskog kandidata za zamenika i pobedio.

Literatura

- Bobin, J. P. (1988). *Le marketing politique*, Midia, Milan.
- Denton, R. E., G. C. Woodward (1990). *Political Communication in America*, Praeger. New York, Westport, Connecticut.
- McNair, B. (2003). Uvod u političku komunikaciju, Fakultet političkih znanosti, Zagreb.
- O’Shaughnessy, N. (1990). *The Phenomenon of Political Marketing*, MacMillan, London.
- Scammell, M. (1995). *Designer Politics – How Election are Won*, MacMillan Press LTD, New York.
- Slavujević, Z. (2007a). *Politički marketing*, Čigoja–FPN, Beograd.
- Slavujević, Z. (2007b). *Izborne kampanje: pohod na birače, Slučaj Srbije od 1990. do 2007. godine*, FES–FPN–IDN, Beograd.
- Verčić, D. (1990). „Marketinško ubistvo politike“, u: Z. Slavujević (ur.) *Politički Marketing*, Radnička štampa, Beograd.

Doc. dr Siniša Atlagić

Univerzitet u Beogradu

Fakultet političkih nauka

Profesionalizacija političkog komuniciranja – trijumf forme nad sadržajem

Sažetak

Autor nastoji da ukaže na neke od novih obrazaca u savremenom načinu vođenja politike prema kojima se danas, u vremenu prerastanja izbornih u permanentne kampanje, politika sve više centrira oko kandidata, a sve manje oko partije. Pritom nezaobilazno postaje angažovanje marketinških/PR stručnjaka i tzv. spin doktora s kojima kampanje bivaju usmerene na imidž kandidata umesto na značajne društvene probleme.

Ključne reči: imidž, kampanja, PR, spin doktor, celebrity, novinar, izbori, propaganda.

U z partijsku identifikaciju i teme koje se pokreću u izbornim kampanjama, imidž kandidata smatra se trećom značajnom determinantom izbornog ponašanja još od studije *The Voter Decides* A. Kembela (A. Campbell) i saradnika iz 1954. godine. Nalazi Kembela i saradnika postali su osnova za kasnija istraživanja o tome kako ličnost, odnosno lične karakteristike kandidata mogu uticati na izbornu ponašanje u Sjedinjenim Američkim Državama i to ne samo kada je reč o predsedničkim izborima, nego i u izborima za niže nivoe vlasti. Šest godina kasnije, sledeća velika izborna studija *The American Voter* potvrdiće ove nalaze i pokazati koliko je imidž kandidata bio značajan faktor u izbornim pobedama D. Ajzenhauera (D. Eisenhower) pedesetih godina prošloga veka. Kasnije se, međutim, postavilo pitanje važeli nalazi američkih istraživača i u drugim političkim sistemima, odnosno državama. Uticaj imidža partijskih lidera, odnosno kandidata, na izbornu odluku birača postao je predmet istraživanja i u razvijenim parlamentarnim

demokratijama poput Velike Britanije, Nemačke i Kanade. Američki model proverava se i u predsedničkim sistemima tzv. „mladih“ demokratija, kao što su Rusija i Meksiko, ali i u etabliranim demokratijama s manje snažnom institucijom predsednika poput Irske, Austrije i Francuske.

Ličnost kandidata može imati „dramatičan efekat“ na izbornu odluku birača i to ne samo u predsedničkim sistemima; često je teško razdvojiti uticaj lidera i imidž partije na biračevu odluku za koga da glasa. Nasuprot tome, u skandinavskim zemljama imidž partija neuporedivo je značajniji od imidža njihovih lidera ili kandidata na izbornu odluku birača (Miller i Niemi, 2002: 170). Direktni i indirektni uticaj imidža partije na izbornu odluku japanskih birača, prema B. M. Richardsonu (B. M. Richardson), najveći je u odnosu na druge istraživane činioce – partijsku identifikaciju, teme kampanje i drugo (Slavujević, 2005: 107, anterfile).

Šta je uslovilo veću „vidljivost“ kandidata i lidera, kao i njihov snažniji uticaj na biračev izbor? Prema I. Mekalisteru

(I. McAllister) istraživači izbornog ponašanja u objašnjenju polaze, pre svega, od uloge televizije u izbornim kampaњama u periodu nakon Drugog svetskog rata. Elektronski mediji osnažili su proces restruktuisanja političke komunikacije u svim demokratskim društvima, postajući ključna institucija efikasnog širenja politički relevantnih informacija među biračima. Izmenjena uloga elektronskih medija na političkoj pozornici imala je za posledicu fokusiranje pažnje javnosti na nekolicinu partijskih lidera koji u novim, izmenjenim okolnostima, postaju simboli partijskih i ideoloških sukoba. Posmatrano iz ugla medija, koncentrisanje pažnje na lidere, odnosno ličnosti, proizilazi iz praktične potrebe da se informacije prezentuju na što je moguće efikasniji način. Drogim rečima, informacije je lakše saopštiti preko pojedinca nego objašnjavajući kompleksne ideje ili apstraktne politike. Sledeće objašnjenje uzroka usredsređenosti medija na lidere, odnosno kandidate, polazi od psihologije birača. Tvrdi se da vlast, odnosno političku moć u širem smislu, birači radije dovode u vezu s pojedincima nego sa institucijama. Običnom građaninu odgovornost za učinjeno lakše je pripisati pojedincu nego instituciji (McAllister, 1996: 286–287).

Prema M. Skemel (M. Scammel) uloga medija (u širem smislu, ne samo televizije) kao najznačajnijih kanala političkog komuniciranja od ključnog je značaja u formiranju imidža kandidata i političkih partija koji, inače, predstavlja „jedan od najvažnijih faktora u politici“ (1999: 729). Partije i kandidati, ukoliko žele da budu ozbiljni igrači na političkom terenu, moraju se posvetiti kreiranju imidža. Što su mediji „uposleniji“ u kreiranju imidža kandidata ili partija to će i uticaj ovog faktora na izbornu odluku birača biti značajniji (Scammel, 1999: 730). U prilog tvrdnji M. Skemel, E. Lou (Eric Louw) piše da je tokom višegodišnjeg obavljanja funkcije premijera centralno mesto u Blerovom (T. Blair) planu komuniciranja sa javnošću bila krilatica: „Ako dobro ne barataš medijima, ne možeš ni da vladaš“. Prema ovom autoru, značajna karakteristika Blerovog PR tima bila je to da se „shvatilo da su mediji jednako važni koliko i sami glasači“. Verujući da je, prethodno, odnos novinara prema njemu u velikoj meri odredio ishod izbora, njegov tim ih je odredio kao specifičnu ciljnu grupu u strategiji komuniciranja (Louw, 2010: 91). Toni Bler, koji je u najvećoj meri doprineo već započetoj profesionalizaciji političkog komuniciranja u Velikoj Britaniji,

formirao je, po uzoru na onaj iz Bele kuće, marketinški tim fokusiran na promociju ličnosti premijera. Centralizacija informativnog sistema Vlade bila je najznačajniji korak u njegovoj transformaciji. Vladina komunikaciona agenda kontrolisana je direktno iz kabineta premijera, sva ministarstva i vladini departmani govorili su jednim glasom – glasom Blerovog propagandnog tima. Ključnu ulogu u ovom procesu odigrala su tri spin doktora – Piter Mandelson (Peter Mandelson), Alaster Kembel (Alastair Campbell) i Čarli Velan (Charlie Whelan). Zbog nesumnjivog uspeha u „obradi“ Tonija Blera postali su veoma uticajni u Laburističkoj partiji.

► Što su mediji „uposleniji“ u kreiranju imidža kandidata ili partija to će i uticaj ovog faktora na izbornu odluku birača biti značajniji. U prilog tvrdnji M. Skemel, E. Lou piše da je tokom višegodišnjeg obavljanja funkcije premijera centralno mesto u Blerovom planu komuniciranja sa javnošću bila krilatica: „Ako dobro ne barataš medijima, ne možeš ni da vladaš“

Angažovanje specijalizovanih stručnjaka za politički marketing, PR, reklamiranje, istraživanje javnog mnjenja, korišćenje pojedinih medija, prikupljanje finansijskih sredstava itd., novina je koju je na planu političkog komuniciranja u Velikoj Britaniji uvela Margaret Tačer (Margaret Thatcher). Znatno ranije, začetnik ovog trenda u savremenoj zapadnoj literaturi često nazivanog i „PR-izvođenjem politike“ u SAD bio je R. Nikson (R. Nixon). On i D. Ajzenhauer bili su istinski pioniri u korišćenju i ispitivanju mogućnosti televizije kao sredstva političkog komuniciranja u kampanjama 1952. i 1956. godine. Novi politički stil koji su razvili podrazumevao je jasan otklon od dugotrajnih govora na određenu temu i orijentaciju na tzv. tonske zalogaje (*sound bites*) i „hvatanja“ kamere (*visual grabs*). Nastojali su da prilagode način saopštavanja sadržaja prirodi televizije kao medija gde jednostavne verbalne poruke kombinovane sa uzbudljivim pokretnim slikama, imaju prednost u odnosu na kompleksne argumentacije i statične forme. Ipak, sam Nikson načinio je korak dalje – formirao je Biro za komuniciranje Bele kuće (*White House Office of Communication*) 1969. godine. Razlog zbog kojeg je direktno u izvršnu američku vlast uveo spin doktore bio je jasan – proces proizvodnje pristanka (*manufacturing of consent*) neophodnog za funkcionisanje američkog liberalnog sistema bio je u zastoju, a samim tim i legitimitet vlasti poljuljan. Buknuli su nemiri na rasnoj osnovi, studentske demonstracije i protesti protiv rata u Vijetnamu.

Martin Luter King (Martin Luther King Jr.) i R. Kenedi (R. Kennedy) ubijeni su 1968. godine. Erik Lou piše da je posle Niksona politika Bele kuće trajno promenjena. Prema ovom autoru, na složenost Niksonove „medijske mašine“ ukazuje unutar nje izvršena podela rada – pored odeljenja zaduženog za saradnju s medijima, postojalo je odeljenje za saradnju s različitim interesnim grupama, dok je centralno mesto pripadalo odeljenju zaduženom za analizu, dugoročno planiranje i razvoj medijske strategije. Iako vlastiti PR tim nije uspeo da ga spasi tokom afere *Watergate*, Niksonov legat u vidu promenjenog načina političke komunikacije srdačno je prihvaćen od njegovih naslednika u Beloj kući. Od vremena Ronalda Regana (R. Reagan) u SAD na delu je „normalizacija PR-izovane politike“ (Lown, 2010: 93). Reč je, prosto, o tome da politički marketing, odnosno politička

propaganda, postaje konstitutivni činilac politike, to jest, da promena na planu političkog komuniciranja ukazuje na temeljne promene u političkom procesu – u načinu vođenja politike. Zoran Slavujević objašnjava da za razliku od tradicionalnih određenja u kojima je bila naglašavana interpretativna funkcija političke propagande, to jest u kojima se njena funkcija svodila na iznalaženje i nuđenje uverljivih prezentacija političkih sadržaja kao zadatih, sada se naglašava uloga propagande (političkog marketinga / PR – S. A.) ne više kao puke forme naknadno pridodate unapred određenom sadržaju, već kao forme ukorenjene u sadržaju. Drugim rečima, propaganda ne samo da širi, već i vrši izbor i oblikuje sadržaj koji se propagira (Slavujević, 2009: 61).

Koje su to promene koje je politički marketing / PR uneo u politički proces? Osnovna je ona koja se tiče političkih partija, smanjivanja njihovog značaja u političkim i izbornim borbama. Dominantna postaje orijentacija na politiku posredovanu medijima, pre svih televizijom, pri čemu se politika sve više centrira oko kandidata, a sve manje oko partije (Slavujević, 2009: 143). Kao što pokazuje primer britanske Laburističke partije, na delu je transfer uticaja/moći unutar partije, s partijskih činovnika („party hacks“) ka konsultantima i spin doktorima. Ovi, za razliku od privrženih partijskih sledbenika, delaju kao profesionalci spremni da primene svoje persuzivne veštine ukoliko su kao profesionalci i plaćeni. Ovo politiku čini dodatno skupom, ukoliko se pored ovih usluga u obzir uzmu troškovi istraživanja mnjenja i medijske

produkcije. Na političkim partijama leži dodatni teret prikupljanja novca. U Sjedinjenim Američkim Državama i ova aktivnost je profesionalizovana delovanjem tzv. političkih akcionih komiteta.

Marketinški stručnjaci u sve većoj meri bivaju angažovani u odabiru partijskih prvaka, i to ne na bazi „partijskog staža“, a na osnovu karakteristika njihovog javnog nastupa. Ubedljivost prevashodno u televizijskom nastupu, prijatna spoljašnost, sposobnost da se stvari saopšte u „tonskim insertima“ i da se slede scenariji PR stručnjaka zahtevi su koji se, između ostalih, imaju u vidu

- ▶ Nikson je načinio korak dalje – formirao je Biro za komuniciranje Bele kuće 1969. godine. Razlog zbog kojeg je direktno u izvršnu američku vlast uveo spin doktore bio je jasan – proces proizvodnje pristanka neophodnog za funkcionisanje američkog liberalnog sistema bio je u zastoju, a samim tim i legitimitet vlasti poljuljan

pri odabiru kandidata. Od Niksona do Obame (B. Obama) niko ih, čini se, nije ispunio u većoj meri od B. Klintonu (B. Clinton). Za Loua, on je najbolje umeo da izvuče korist od transformacije politike i to, pre svega, zato što mu se lični stil tako dobro uklapao u ono što je iza sebe ostavila Niksonova „spin revolucija“. Njegov uspeh počivao je, pre svega, na tome što odlično „hvata kameru“, a pritom je imao i odličan nastup. Ipak, ovo nikako ne ostavlja u drugom planu zasluge marketinškog tima na čelu s Dž. Karvilom (J. Carville). Ovaj je bio odgovoran za korigovanje Klintonovog imidža pred prvu predsedničku kampanju kada su rezultati istraživanja mnjenja govorili da imidž kandidata Demokratske stranke nije bio zadovoljavajući. Iz rezultata naknadno sprovedenih istraživanja na fokus grupama došlo se do zaključka da bi glasači bili spremniji da glas daju Klintonu ukoliko bi bili u prilici da čuju i priču o njegovom očuhu alkoholičaru, detinjstvu provedenom u siromaštvu u provinciji, vremenu provedenom na koledžu, ćerki, ženi... Kao rezultat ovoga pokrenuta je kampanja u čijem fokusu je bila ličnost kandidata, poznata i kao Projekat Menhetn (2010: 93–94).

U „doterivanju“ Klintonu Karvilov tim je pošao od nečega što je uočeno znatno ranije – da je razvoj televizije uslovio neutoljivu „glad“ za zabavnim i uzbudljivim pričama, a pre svega onima koje se mogu personalizovati. Vizuelno atraktivan pojedinac u televizijskoj priči o običnom čoveku postaje ono što se danas u zapadnoj literaturi o medijima naziva „silebriti“ (*celebrity*). Uočivši fascinaciju novinara i masovne publike „slavnima“ stručnjaci za

politički marketing zapitali su se zašto i na političkom tržištu da ne „upakuju“ sličan proizvod, ali i zašto političare ne približiti ljudima posredstvom masovne kulture. Tako se Gorbačov pojavljuje u Vendersovom filmu (Wenders), N. Mandeli biva posvećen ceo broj časopisa *Vogue* kao i koncert na Vembliju kojeg prati 70.000 posetilaca i preko 200 miliona televizijskih gledalaca širom sveta, dok je ovaj još u zatvoru. PR stručnjaci nastoje da vode računa o tome da „celebrity“ kandidat/političar bude prikazan kao lider s dozom tajnovitosti, ali i kao čovek iz naroda. On mora da bude poseban, ali nikada previše. Biva obožavan zbog elitnog statusa kao i zbog toga što predstavlja svojevrsnu garanciju da bilo koji drugi običan čovek može da postane slavan. Izvan zemalja Zapada danas, čini se, nema upečatljivijeg primera „celebrity“ političara od bivšeg ruskog predsednika i aktuelnog premijera Vladimira Putina. Do svog stupanja na mesto vršioća dužnosti predsednika Rusije, nakon ostavke Borisa Jeljcina, Putin je biračima bio gotovo potpuno nepoznat, a do pred izbore 2000. njegov medijski opis „kretao“ se od „opasnog i autoritarnog insajdera Kremlja dovedenog na vlast bezdušnom zaverom“ do ruskog Džejmsa Bonda. Na Putinovu prošlost KGB agenta građani su, inače, gledali uglavnom pozitivno jer, po njihovom mišljenju, takva karakteristika pretpostavlja sposobnost i poštenje. Imidž odlučnog i sposobnog lidera Putin je potvrdio uspešnom invazijom na Čečenju kao odgovor na terorističke napade čečenskih ekstremista. Solo letom u bombarderu SU-27 u ovu rusku provinciju učvrstio je imidž snažnog vođe – zaštitnika ruskih nacionalnih interesa i ujedinitelja zemlje na ivici građanskog rata (Gross et al., 2001: 2432). Pored toga, on je prikazan kao porodičan čovek koji razume i brine o običnom Rusu. Tokom verskih praznika televizijske kamere ga „hvataju“ s narodom u unutrašnjosti Rusije. Međutim, kako to zahteva *celebrity construction* veza sa narodom biva dopunjena informacijom o bliskosti Putinovih predaka s Romanovljevim.

Značaj imidža u savremenoj politici proizilazi i iz toga što, kako je ranije dobro primetio Đ. Sartori (G. Sartori), komunikacija posredstvom imidža olakšava komuniciranje, dovodi do „smanjivanja troškova komuniciranja“. Ali, kako je primetio isti autor, ovo postaje tako drastično da često u potpunosti iščezava „informativni“ element (Slavujević, 2005: 107). Sartori je, doduše, pisao o imidžu partija, ali njegov stav pravu potvrdu dobija kada je reč o kandidatima za određene funkcije, odnosno političarima

u širem smislu. U društvima bazičnog konsenzusa, na izbornu odluku birača više utiče uverenje u sposobnost lidera da realizuje određenu politiku nego sama politika za koju se zalaže. O trijumfu forme nad sadržajem u savremenom političkom komuniciranju, formiranjem imidža „celebrity“ političara, govori i primer pomenutog N. Mandele. Predstava o njemu, formirana na bazi jednodimenzionalne polarizacije heroj/žrtva-tlačitelji, puna emotivnog naboja učinila je da se njegovo puštanje iz zatvora 1990. i imenovanje za predsednika 1994. pretvore u televizijske spektakle. Inostrani novinari koji su tom prilikom izve-

► Reč je o tome da politički marketing, odnosno politička propaganda, postaje konstitutivni činilac politike, to jest, da promena na planu političkog komuniciranja ukazuje na temeljne promene u političkom procesu, u načinu vođenja politike

štavali iz Južne Afrike do te meri bili „zalučeni obradom Mandele“ da je realni politički život u zemlji u potpunosti ostao potisnut u drugi plan (Lown, 2010: 123). Aktivnosti propagandnih timova u cilju formiranja ili naglašavanja već formiranog imidža „celebrity“ političara često su „dimna zavesa“ koja omogućava delovanje tzv. *backstage* političara ili onemogućava medije da ozbiljnije analiziraju aktivnosti i učinke političara iz „prvog plana“. Tako spin doktori aktuelnog francuskog predsednika Sarkozija u jednom periodu gotovo su neprestano medijima plasirali priče iz njegovog privatnog života sa suprugom – zvezdom Karlom Bruni. Znajući koliko mediji priželjkuju ovakve priče, PR tim francuskog predsednika indirektno dolazi u poziciju da kontroliše medijsku agendu. „Plaveći“ medije „vestima“ u sopstvenoj produkciji, otežavaju plasman po Sarkozija nepovoljnih informacija iz drugih izvora. Inače, danas u vreme permanentnih kampanja, marketinški timovi konstantno sprovode ankete i istraživanja fokus grupa sa ciljem da utvrde šta može da šteti, a šta da doprinese poboljšanju imidža političara za koje rade.

Odnos međuzavisnosti političara i medija, to jest PR timova političara i novinara u savremenom političkom životu, čini se, kao da biva narušen na štetu potonjih. Odnos novinara sa ključnim „igračima“ na polju politike biva posredovan PR timovima koji doslovno svojim odgovorima, kako je prethodno i pomenuto, mogu u velikoj meri da utiču na „news agende“. Pod pritiskom komercijalizacije mediji dodatno bivaju prinuđeni na proizvodnju „spektakularnih“ vesti, dramatičnih i zabavnih priča sa „celebrity“ političarima u glavnim rolama. Iako je svojevremeno komercijalizacija štampe oslobodila novinare

zavisnosti od države, upravo je ona pred njih postavila novi problem – neizbežnost saradnje sa PR mašinerijama i suženje prostora za ulogu „watchdoga“, supervizora u političkom procesu. Ovo, svakako, ne znači da je uticaj marketinških / PR timova političara na agende medija u svakom trenutku dominirajući, ali ni to da ga novinari nemaju. Potonjima ide na ruku suparništvo različitih propagandnih timova i odsustvo konsenzusa stranaka i političara po različitim pitanjima.

Da je reč o subjektima koji ne mogu da funkcionišu jedni bez drugih govori i afera u koju su, nakon invazije zapadnih saveznika na Irak, bili direktno umešani Blerov spin tim i britanski javni servis. Ostavka A. Kembela koja je, kao posledica afere usledila 2003, otkrila je delimično u kojoj meri je britanska politička scena „spinovana“. Naime, ova ostavka je usledila nakon izveštaja novinara BBC o tome da je jedan ekspert britanskog Ministarstva odbrane tvrdio da je vladina priča o iračkom oružju za masovno uništenje bila „naduvana“ kao deo propagandne operacije kako bi se opravdao početak rata protiv Iraka 2003. godine. Istraga tzv. Hatonove komisije (Hutton Commission), formirane povodom ovog slučaja, za posledicu je imala da oslobodi Blera odgovornosti kao i da osudi navodno nekorektnu novinarsku praksu BBC, ali i samoubistvo stručnjaka ministarstva čije ime je prethodno „procurelo“ iz vlade u medije. Usledio je napad BBC na Kembela, Blera i ponajviše Hatona, čini se zbog toga što je u BBC teško mogla da se prihvati činjenica da je nasamaren od strane Blerovih propagandista i da su, u stvari, saučestvovali u obmani britanske i svetske javnosti. I odgovor BBC bio je ništa drugo do spinovanje preduzeto s ciljem da se pažnja javnosti skrene sa sopstvene umešanosti u ovaj slučaj. Tenziju na liniji novinari – PR / marketinški timovi B. Ingam (B. Ingham), šef pres službe Margaret Tačer, svojevremeno je opisao na sledeći način: „Odnos je u osnovi kanibalistički. Hrane se jedni drugima, ali niko ne zna ko je sledeći na meniju“ (Louw, 2010: 81).

Aktivnost savremenih spin doktora, ipak, nije u potpunosti novotarija iz druge polovine XX veka. Trag kroz istoriju vodi do početka razvoja novog žanra u britanskoj štampi, kada je A. Harmsvort (A. Harmsworth), poznatiji kao Lord Nortklif (Northcliffe) pokrenuo *Daily mail* 1896. godine. Njegovo izveštavanje o političkom životu kraljevstva gde pojedinci, tračevi, trivijalije imaju prednost u odnosu na ozbiljna politička pitanja o kojima su građani mogli da čitaju za pola penija, služilo je intere-

sima britanske liberalne demokratije u razvoju. Nortklif je, čini se, više nego bilo ko drugi tokom procesa urbanizacije i industrijalizacije odvrćao pažnju čudljive niže klase i doprineo njenom mirnom uključivanju u politički život zemlje posle proširenja biračkog prava (muškaraca) aktima iz 1832, 1867. i 1884. godine. Britanska vlast je s Nortklifom pokazala da je za promociju društvenih vrednosti koje se generišu u realnim društvenim odnosima nužna dugotrajna i sveobuhvatna aktivnost. Nije dovoljna tzv. proizvodnja pristanka. Potrebno je i njegovo održavanje. U tom smislu, savremeno vođenje politike,

► Marketinški stručnjaci u sve većoj meri bivaju angažovani u odabiru partijskih prvaka i to ne na bazi „partijskog staža“, već na osnovu karakteristika njihovog javnog nastupa

obeleženo permanentnim kampanjama i istraživanjima mnjenja, predstavlja do tančina dovedeno ono što je Ž. Elil (J. Ellul) prepoznao kao „utvrđivanje terena“, odnosno „kreiranje klime“ da bi određena ideja bila prepoznata i podržana. Zato je ovaj autor u pravu kada tvrdi da propagandu treba posmatrati kao sociološki fenomen, pre nego kao aktivnost kojoj ljudi pribegavaju u određenim situacijama (Ellul, 1973: 20). ◀

Literatura

- Ellul, Jacques (1973). *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, New York: Vintage Books.
- Gross, Alexandra L. et al. (2001). „Issues, Images, and Strategies in 2000 International Elections – Spain, Taiwan and the Russian Federation“, *American Behavioral Scientist*. Vol. 44, No. 12, 2410–2434.
- Louw, Eric (2010). *The Media nad Political Process*, SAGE Publications.
- McAllister, Ian (1996). „Leaders“, in: LeDuc, Lawrence, Niemi, Richard G., Norris, Pippa (eds), *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective*, Sage Publications.
- Miller, William. L., Niemi, Richard G. (2002). „Voting: Choice, Conditioning and Constraint“, in: LeDuc, Lawrence, Niemi, Richard G., Norris, Pippa (eds). *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting*. Sage Publications.
- Scammell, Margaret (1999). „Political Marketing: Lessons for Political Science“, *Political Studies Association*, XLVII, Blackwell Publishers, 718–739.
- Slavujević, Zoran (2005). *Politički marketing*, Fakultet političkih nauka, Beograd.

Prof. dr Vukašin Pavlović*

Univerzitet u Beogradu

Fakultet političkih nauka

Globalna politika klimatskih promena

Sažetak

Politika klimatskih promena jedno je od najznačajnijih i najprioritetnijih pitanja na globalnoj političkoj sceni. Nakon ukazivanja na teškoće u suočavanju sa ovim pitanjem i dramatičnog upozorenja, autor daje pregled najvažnijih aktivnosti u konstituisanju globalne politike klimatskih promena tokom poslednjih decenija XX i prve decenije XXI veka. Uz objašnjenje efekta staklene bašte, u tekstu se daje prikaz najvažnijih činjenica kao i predviđanje mogućih scenarija u pogledu klimatskih promena. Autor takođe navodi i osnovne elemente globalne politike klimatskih promena.

Cljučne reči: klimatske promene, efekat staklene bašte, globalna politika, Kjoto protokol, emisija ugljen-dioksida.

Uvod

Kraj XX i početak XXI veka izbacio je u prvi plan pitanje klimatskih promena kao jedno od najtežih i najprioritetnijih na globalnoj političkoj sceni. Naravno, klima na planeti Zemlji neprestano se menja. O tome najbolje svedoči teorijski model srpskog naučnika Milutina Milankovića, koji danas sve više dobija na značaju. Međutim, kada se danas govori o klimatskim promenama onda se tom pitanju pridaje jedno uže značenje. Reč je, naime, o tome da li su, i ako jesu u kojoj meri, značajne klimatske promene koje se dešavaju u naše vreme posledice ponašanja i aktivnosti ljudi.

Mada o pitanju karaktera najnovijih klimatskih promena nema potpune saglasnosti, u naučnoj zajednici nadvladava stav da uzroci klimatskih promena, počev od XX veka pa do naših dana, imaju izrazit antropogeni karakter.

Mišljenje da su klimatske promene registrovane u poslednjem veku prvenstveno uzrokovane čovekovim aktivnostima, a ne da su posledica prirodnih promena u atmosferi, prihvaćeno je i od većine političkih lidera u svetu. Uprkos svemu tome, vrlo se teško uspostavlja globalna politika klimatskih promena. Svrha ovog teksta jeste da ukaže na neke razloge za takvo stanje stvari, kao i na neophodnost prevazilaženja ove situacije pre nego što postane prekasno.

* Osnivač Eko centra

Teškoće u suočavanju s promenama klime

Među mnogobrojnim teškoćama s kojima se suočavamo kada raspravljamo o politici klimatskih promena, ističu se tri vrlo značajne.

Prva se popularno naziva Gidensov paradoks i sastoji se u tome da je ljudima teško da probleme iz budućnosti prihvate toliko ozbiljno i tako stvarno kao one savremene. A problem suočavanja s klimatskim promenama upravo zahteva da se prihvati model mišljenja o budućnosti koja je već počela. Drugim rečima, iako se negativni efekti započetih klimatskih promena sada ne uočavaju u punom obimu već se o njima mora misliti

unapred, neophodno je da se o njima najozbiljnije misli kao i o svim drugim problemima s

kojima smo suočeni danas. Izlaz iz Gidensovog paradoksa leži u stavu da su klimatske promene budući problem koji se samo danas može rešavati.

Druga vrsta teškoća vezana je za složenost predviđanja vremenskih promena uopšte, pa tako i kompleksnih klimatskih promena. Mada je meteorologija, i kao nauka i kao praktična služba, veoma napredovala, naročito nakon uvođenja kompjutera, satelitske opreme, složenih računskih sistema i simulacionih modela, još uvek postoji jedna zona neizvesnosti i nepredvidivosti kada je u pitanju karakter budućeg vremena u meteorološkom smislu reči. Možemo se osloniti na više ili manje verovatne procene zasnovane na dosadašnjim trendovima i podacima, u vezi s karakterom, smerom i brzinom klimatskih promena u vremenu koje je za nama. Klima i vremenske promene podležu uticaju brojnih faktora tako da nije lako precizno utvrditi ni vremenske prognoze na srednji rok, a naročito je teško govoriti o vremenskim prognozama i klimatskim promenama na duži rok koji može da traje godinama, decenijama ili duže.

Treća vrsta teškoća odnosi se na složenost mera koje treba preduzeti kako bi se sprečili ili ublažili negativni efekti nepoželjnih klimatskih promena. Politika ovih promena izuzetno je kompleksna i ima mnoge društvene, ekonomske, tehnološke i političke implikacije. Debata o politici klimatskih promena najtešnje je povezana s konceptom razvoja. Već nekoliko decenija jasno je da samo koncept *održivog razvoja* pruža povoljan okvir za uspostavljanje delotvorne politike klimatskih promena. To dalje znači da se ova politika tiče pitanja odnosa starih i novih, ili alternativnih tehnologija, odnosno „prljavih“ i „čistih“ industrija i tehnoloških procesa. Za politiku klimatskih promena posebno je značajno pitanje upotrebe

neobnovljivih i obnovljivih izvora energije. To je jasno već iz činjenice da fosilna goriva (nafta, uglj i prirodni gas) još uvek predstavljaju dominantne izvore energije u savremenom svetu, a istovremeno su i glavni generatori štetnih gasova koji proizvodeći efekat „staklene bašte“ utiču na nepovoljne klimatske promene. Rasprave koje se vode o politici klimatskih promena postavljaju nova pitanja o odnosu tržišta i planiranja. Takođe se otvaraju i pitanja odnosa državne akcije i akcije civilnog društva. Najzad, i u okviru politike klimatskih promena, kao i u raspravama o održivom razvoju uopšte, otvaraju se, na planu nacionalnih država ali i globalno, najbolnija pitanja odnosa razvijenih i nerazvijenih, bogatih i siromašnih.

► Problem suočavanja s klimatskim promenama upravo zahteva da se prihvati model mišljenja o budućnosti koja je već počela

Dramatično upozorenje

Led sa Arktika otopiće se do 2030. godine! Čovečanstvo će izgubiti jedan od ogromnih rezervoara pitke vode. Nivo mora povećaće se za 1,5 metar što će dovesti do potopa ne samo velikog broja malih ostrvskih država nego i mnogih gusto naseljenih priobalnih gradova, kao i plodnih ravnica na obalama.

Ova dramatična slika nije scenario nekog od pomodnih naučnofantastičnih filmova ili onih danas popularnih o velikim katastrofama nastalim zbog razornih zemljotresa ili nepredvidivih vulkanskih erupcija. Pre liči na ponavljanje stare biblijske priče o potopu.

Dramatičnu tvrdnju o otapanju leda na polovima naše planete nije izrekao bilo ko već generalni sekretar Organizacije Ujedinjenih nacija, na samitu koji se 22. septembra 2010. održao u Njujorku, u okviru redovnog godišnjeg zasedanja Generalne skupštine. Samit Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama okupio je rekordni broj predstavnika iz 163 zemlje, od toga su 101 činili šefovi država ili vlada. Među njima je bio i predsednik Srbije Boris Tadić, koji je ocenio da među najvećim svetskim državama postoji određen nivo saglasnosti o rešavanju nekoliko najznačajnijih globalnih problema, među kojima je i pitanje klimatskih promena. Ovakav veliki odziv na poziv za ekološki samit potvrđuje da su državnici sveta postali svesni značaja i urgentnosti potrebe da se rešavaju najvažniji globalni problemi o odnosu čoveka i društva prema prirodi.

Ban Ki Mun je ocenio da je pitanje uticaja globalnog zagrevanja na zabrinjavajuće klimatske promene najeminentnije geopolitičko i ekonomsko pitanje XXI veka.

Uprkos tome, globalni ekološki problemi se sporo i teško rešavaju. Ovaj tekst, koji u fokusu ima pitanje klimatskih promena, pokušaće da objasni zašto je to tako – „sporo i teško“.

Efekat staklene bašte

Mada je skovan tek u naše vreme, izraz „efekat staklene bašte“ označava pojavu koja postoji tokom izuzetno dugog perioda evolucije naše planete. Ona nastaje tako što sunčevi zraci koji padaju na Zemlju jednim delom zagrevaju njenu površinu, a drugim se odbijaju i vraćaju u atmosferu. Deo sunčeve energije koji se odbija od Zemlje ne vraća se u celosti u svemir, već se zadržava u atmosferi zbog gasova koji čine svojevrsni omotač. Pored vodene pare, najvažniji gasovi tog omotača jesu ugljen-dioksid, metan, hloro-fluorkarbon i nitro-oksidi. Kada ne bi bilo ovog omotača i njime uzrokovanog prirodnog efekta staklene bašte, prosečna temperatura na Zemlji bila bi za oko 33 stepena niža, što bi faktički onemogućilo da na našoj planeti imamo ovako raznovrsne oblike života.

Prirodni omotač sastavljen od gasova sa efektom staklene bašte služi kao dvostruki štit za život na našoj planeti. S jedne strane, on čuva planetu od prekomernih i opasnih kosmičkih zračenja, dok s druge, omogućava da deo sunčeve toplote ostane u njenoj atmosferi. Bez pasivnog dejstva tog dvostrukog prirodnog štita, Zemlja bi, vrlo verovatno, već uveliko pripadala porodici takozvanih mrtvih planeta.

Međutim, kada danas govorimo o efektu staklene bašte mislimo, pre svega, na povećanu emisiju navedenih gasova uzrokovanu čovekovim aktivnostima. To se naročito odnosi na emisiju ugljen-dioksida, koji sa oko dve trećine udela (63%) učestvuje u sastavu „omotača“ koji izaziva dodatno zagrevanje planete (efekat staklene bašte).

Posledice klimatskih promena – činjenice i predviđanja

Činjenica je da se prosečna godišnja temperatura na Zemlji tokom XX veka podigla za oko 0,5–1 °C.

U poslednjih petnaest godina zabeležena je decenija s najvišom prosečnom temperaturom od vremena kada se vrše merenja ove vrste, od 1800. godine. Prema saopštenju Svetske meteorološko asocijacije (World

Meteorological Organization) prva dekada XXI veka, to jest period od 2001. do 2010, smatra se najtoplijim u novijoj istoriji. To potvrđuje i izveštaj za četvrti Međunarodni panel o klimatskim promenama održan 2009, po kome je druga polovina XX veka definitivno najtopliji period u poslednjih petsto godina.

U mnogim zemljama tokom 2010. zabeležene su najekstremnije temperature ikada, a ova godina, prema saopštenju NASA, smatra se za prosečno do sada najtopliju godinu: Pakistan 53,5 °C, Sudan 49,7 °C, Rusija 45,4 °C, Ukrajina 42 °C, Finska 37,2 °C.

Klimatske promene do kojih je došlo u poslednjim decenijama uzrokovale su mnoge promene sa ozbiljnim

► Led sa Arktika otopiće se do 2030. godine! Čovečanstvo će izgubiti jedan od ogromnih rezervoara pitke vode. Nivo mora povećaće se za 1,5 metar što će dovesti do potopa ne samo velikog broja malih ostrvskih država nego i mnogih gusto naseljenih priobalnih gradova, kao i plodnih ravnica na obalama

posledicama. Broj uragana i vremenskih nepogoda sa jakim olujama i kišama uvećao se i proširio na one regione u kojima se ove pojave nisu dešavale uopšte ili bar ne tako često.

To je uzrokovalo veliki broj katastrofalnih poplava na skoro svim kontinentima – u Americi (SAD), Aziji (Kina, Bangladeš, Pakistan), Evropi i Australiji. Primer našeg kontinenta pokazuje da su dugotrajne i jake kiše u prvoj deceniji XXI veka izazvale poplave u Nemačkoj, Češkoj, Austriji, Rusiji, Italiji i Švajcarskoj. Velike poplave koje su se ranije dešavale u proseku na oko sto godina sada možemo očekivati mnogo češće, na svakih deset ili dvadeset godina.

Najveću zabrinutost izaziva topljenje leda na polovima i glečera na visokim planinama. Površina pokrivena ledom na Arktiku i Antarktiku neprestano se smanjuje. Zagrevanjem je naročito pogođena severna polulopta Zemljine kugle i predeli poput Grenlanda, Aljaske i Islanda.

Ni situacija u kontinentalnom delu Evrope nije mnogo bolja. Procenjuje se da se u poslednjih 150 godina otopila približno polovina ukupne mase leda alpskih glečera, od kojih zavise glavni evropski vodotokovi, poput vodotoka Dunava i njegovog sliva. Prognoze predviđaju da će se do kraja XXI veka otopiti i polovina preostale mase. Kao posledica ove promene, opšti nivo okeana i mora u poslednjih 100 godina porastao je za 10 do 20 centimetra, a predviđa se da će taj rast u budućnosti biti još drastičniji.

Vodeći svetski naučnici već decenijama upozoravaju na stalni porast emisije gasova koji dovode do zagrevanja atmosfere, kao i na to da je čovečanstvu ostalo na raspolaganju malo vremena za odlučniju akciju.

Međuvladin panel o klimatskim promenama (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) procenjuje da taj rok nije duži od deset godina ukoliko želimo da izbegnemo najcrnji mogući scenario. Ako se vreme do 2020. ne iskoristi za radikalno smanjenje stope emisije ugljen-dioksida i drugih štetnih gasova u atmosferu, prelazi se prag kada stvari u pogledu opšteg zagrevanja planete postaju ireverzibilne.

Procene o porastu prosečne temperature, ukoliko se postojeće stanje stvari ne promeni, donekle se razlikuju, ali se sve slažu oko toga

da njegova gornja granica ne bi smela da pređe 2 °C, jer bi u protivnom posledice bile vrlo nepovoljne. Granična linija za ovaj cilj jeste 2030. godina. Ako se porast prosečne godišnje temperature stabilizuje na nivou do 2 °C, to bi bio znak da su u međuvremenu preduzete mere koje obećavaju da će se stanje do kraja ovog veka zadržati pod kontrolom. Čak i pod tom optimističkom pretpostavkom to bi bilo najbrže menjanje klime koje se dogodilo u poslednjih 10.000 godina, to jest u periodu u kome se razvila moderna civilizacija. Inače, predviđanja Međunarodnog panela za klimatske promene koji radi u okviru Ujedinjenih nacija, izneta početkom XXI veka, smatraju da postoji mogućnost povećanja prosečne godišnje temperature do kraja ovog stoleća u rasponu od 1,2 do 5,8 °C.

Od protokola iz Montreala do Zelenog fonda iz Kankuna

Prva ozbiljnija međunarodna akcija u zaštiti atmosferskog omotača ticala se „promena“ u sloju ozona, jer su sedamdesetih godina XX veka primećena znatna oštećenja, takozvane „ozonske rupe“, pre svega iznad Antarktika. Utvrđeno je da proizvodnja i upotreba hlorofluorouglenika koji se koristi u rashladnim uređajima i sprej-bocama, ozbiljno smanjuje koncentraciju ozona i time omogućava veći prodor ultraljubičastog zračenja na zemlju, što povećava broj obolelih od karcinoma kože. Akciju je 1977. pokrenula takozvana Toronto grupa na čijem čelu su bile SAD i Kanada, a nešto kasnije Norveška, Švedska i Finska. Nakon deset godina, to jest 1987. uz veliko učešće i zalaganje SAD, usvojen je i potpisan

Montrealski protokol kojim se bitno ograničava proizvodnja i upotreba gasova opasnih po ozonski omotač.

Dve godine pre toga, usvojen je, u austrijskom gradiću Vilah, dokument pod nazivom Svetski klimatski program (World Climate Programme) u kome se iznosi pouzdan naučni zaključak da porast koncentracije ugljen-dioksida dovodi do značajnog povećanja prosečnih temperatura na površini Zemlje.

Ubrzo nakon toga, 1988, na inicijativu Ekološkog programa Ujedinjenih nacija (UNEP) i Svetske meteorološke organizacije osnovan je Međunarodni panel o klimatskim promenama (International Panel on Cli-

► Da li će se SAD, Evropska unija i Kina obavezati da smanje emisiju štetnih gasova do nivoa koji bi limitirao porast prosečnog zagrevanja na maksimum od 2 °C

mate Change, IPCC) – najvažnije stručno telo koje se pod okriljem Ujedinjenih nacija bavi klimatskim promenama.

Sledeći važan korak u formiranju globalne politike klimatskih promena predstavlja Ekološki samit u Rio de Žaneiru iz 1992, kada je usvojen dokument pod nazivom Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama (United Nations Framework Convention on Climate Change). Istina, ta konvencija je imala više deklarativni nego praktični značaj, jer su se SAD opirale preuzimanju obaveze da se smanji emisija štetnih gasova. Ostaće upamćeno kako je na primedbu da bi Sjedinjene Države trebalo da „prihvate“ znatno smanjenje emisije gasova koji povećavaju efekat staklene bašte, njihov tadašnji predsednik Džorž Buš stariji arogantno odgovorio da „američki način života ne podleže raspravi“.

Okvirna konvencija o klimatskim promenama omogućila je, međutim, da se krajem 1997. dođe do Kjoto protokola kojim su ustanovljene konkretne obaveze pojedinih zemalja za smanjenje štetnih gasova koji doprinose izazivanju „staklene bašte“. Protokol je stupio na snagu početkom 2005, a do aprila 2010. bio je potpisan i ratifikovan od strane 191 države. Jedan od glavnih ciljeva Kjoto protokola bio je da se do 2012. smanji emisija štetnih gasova za 5,2% u odnosu na stanje iz 1990. godine. Osnovni problem sa ovim protokolom u tome je što ga nisu prihvatile dve zemlje, ujedno glavni zagadivači: SAD koje imaju najveću emisiju štetnih gasova po glavi stanovnika i Kina, koja u apsolutnim iznosima ima najveću emisiju gasova „staklene bašte“.

Od donošenja Kjoto protokola pa do danas, održana je serija međunarodnih sastanaka i konferencija

posvećenih globalnoj politici klimatskih promena, ali se u pogledu praktičnih koraka vrlo malo odmaklo.

Ekološki samit u Njujorku 2010. poslužio je kao odlučujuća priprema za svetsku konferenciju o klimatskim promenama koja se održala u decembru iste godine u Danskoj. Do skupa u Kopenhagenu bilo je potrebno završiti proces pregovaranja među najvažnijim svetskim državama, ali se to nažalost nije dogodilo. Neophodno je da se ustanovi efikasniji međunarodni mehanizam kontrole globalnog zagrevanja nego što je to trenutno važeći, neuspeli Kjoto protokol, jer ga, kako smo rekli, nisu prihvatile države koje su najveći emiteri ugljen-dioksida.

Ostalo je, kao ključno, pitanje da li će se SAD, Evropska unija i Kina obavezati da smanje emisiju štetnih gasova do nivoa koji bi limitirao porast prosečnog zagrevanja na maksimum od 2 °C. Manje zemlje zagovaraju maksimalnu stopu od 1,5 °C, ali se čini da nema realnih izgleda da će odlučujući akteri to prihvatiti. Poučan je primer Japana čiji su predstavnici na skupu potvrdili nameru da do 2020. smanje emisiju štetnih gasova za 25% u odnosu na stanje iz 1990. godine.

Najznačajniji optimistički tonovi koji su se čuli na njujorškom skupu o klimatskim promenama odnose se na spremnost jednog broja zemalja da izdvoje značajna finansijska sredstva za uspješnije rešavanje problema globalnog zagrevanja. Tako su zemlje Evropske unije objavile da će u periodu od 2010. do 2012. uložiti između pet i sedam milijardi dolara u projekte za smanjenje emisije štetnih gasova i rešavanje problema globalnog zagrevanja. Zvaničnici i eksperti Ujedinjenih nacija smatraju da u svetu godišnje treba izdvajati oko 100 milijardi dolara tokom naredne decenije, kako bi se zagrevanje planete zaustavilo na ekološki izdržljivom nivou.

Ne znam da li se na večeri koju je, na marginama njujorškog samita, organizovao generalni sekretar Ujedinjenih nacija Ban Ki Mun za šefove država i vlada najvećih država zagađivača kao i najugroženijih zemalja (spisak pozvanih se zadržao na broju 23) razgovaralo o modernoj verziji Nojeve barke koja treba da spase ostrvske zemlje od nadolazećeg potopa. Jedno je sigurno – brige o svetskoj ekonomskoj krizi i saradnji u oblasti energije, bezbednosti i ljudskog zdravlja, za tim stolom nisu bile rešene. Upozoravajuće podvodno zasedanje kabineta Vlade Maldiva, održano u ronilačkoj opremi na

šest metara ispod površine mora u oktobru 2009, ostaće za sada samo apel koji ima simbolični značaj jer dolazi iz ostrvske zemlje kojoj pretili potop.

Poslednji rezultat na mukotrpnom putu uspostavljanja globalne politike klimatskih promena jeste dogovor na konferenciji u Kankunu (Meksiko) da se ustanovi Zeleni fond u visini od 100 milijardi dolara, koji bi trebalo da finansijski podrži efikasniju globalnu politiku klimatskih promena. Konferencija je održana decembra 2010, ali bez jasnih zaključaka i obaveza u pogledu praktičnih mehanizama prikupljanja i raspodele sredstava Zelenog fonda.

► Zemlje Evropske unije su objavile da će u periodu od 2010. do 2012. uložiti između pet i sedam milijardi dolara u projekte za smanjenje emisije štetnih gasova i rešavanje problema globalnog zagrevanja. Zvaničnici i eksperti Ujedinjenih nacija smatraju da u svetu godišnje treba izdvajati oko 100 milijardi dolara tokom naredne decenije, kako bi se zagrevanje planete zaustavilo na ekološki izdržljivom nivou

Narednu rundu pregovora predstavlja konferencija u Durbanu (Južna Afrika) koja će se održati krajem 2011. i koja predstavlja priliku da se pripremi novi „postkjotovski“ aranžman, jer Kjoto protokol ističe krajem 2012. godine. Bilo bi dobro da se takav novi ugovor usvoji na velikom ekološkom samitu koji će se održati 2012, tačno dvadeset godina nakon samita u Rio de Žaneiru.

Elementi jedne moguće globalne politike klimatskih promena

Dosadašnje rasprave o društvenim, političkim i ekološkim aspektima klimatskih promena ukazuju na najvažnije elemente jedne moguće politike klimatskih promena, kako na globalnom planu tako i na nivou država, kao i u okviru lokalnih zajednica. Inspiracija za efikasniju i plodotvorniju globalnu politiku klimatskih promena može se naći u delu poznatog britanskog političkog sociologa Entoni Gidensa, koji je u knjizi *Klimatske promene i politika* (Anthony Giddens, *The Politics of Climate Change*, 2009) sumirao neke od najvažnijih rezultata debate koja se danas, na ovu temu, vodi u svetu.

Prvo, ekološka funkcija mora da postane jedna od najznačajnijih funkcija savremene države. Odgovornost institucija države za opstanak ljudske vrste i živog sveta

na planeti postaje danas prvorazredna. Država je u funkciji garanta koji podstiče i podržava delovanje različitih aktera i na domaćoj i na međunarodnoj (globalnoj) sceni da se traga i dođe do najboljih rešenja u pogledu klimatskih promena.

Drugo, imperativ razvoja ostaje na snazi, shvaćen pre svega kao pravo na privredni razvoj nerazvijenih zemalja i regiona. Ne može se više razvoj izjednačavati s privrednim i ekonomskim rastom. Neophodno je prihvatanje i realizacija modela održivog razvoja.

Treće, a povezano s prethodnim, nužno je preispitivanje i zaustavljanje, ili bar usporavanje prekomernog razvoja, pogotovu onog koji dovodi do nepoželjnih klimatskih promena.

Četvrto, pitanja klimatskih promena treba da dobiju prioritetan značaj i budu stavljena u prvi plan aktivnosti svih aktera na međunarodnom, nacionalnom i lokalnom nivou.

Peto, karakter i urgentnost rešavanja pitanja klimatskih promena zahtevaju prevazilaženje političkih i ideoloških razlika i razmirica, i uspostavljanje konsenzusa kao preduslova bolje i uspešnije politike u ovoj oblasti.

Šesto, politiku klimatskih promena neophodno je stalno povezivati sa ostalim javnim politikama, pre svega sa ekološkom, energetsom, saobraćajnom, urbanom, tehnološkom, agrarnom, socijalnom, obrazovnom i kulturnom.

Sedmo, kao što u sferi rada postoji tripartitna institucija socijalnog dijaloga između države, poslodavaca i sindikata, tako i u oblasti klimatskih promena treba uspostaviti instituciju ekološkog dijaloga u kome bi učestvovali predstavnici države, referentne kompanije, zaštitnici prirode i predstavnici civilnog sektora, kao i eksperti i predstavnici nauke.

Osmo, politika klimatskih promena treba da promovira načela srazmernosti između rizika, koristi i mogućnosti, kao i načela opreza i predostrožnosti.

Deveto, politika klimatskih promena treba da sadrži mere pozitivne motivacije i stimulacije, a ne samo negativne sankcije i restriktivne mere.

Deseto, uspešna politika klimatskih promena ne može ostati samo reaktivna, već treba da se zasniva na proaktivnom i blagovremenom predupređenju izazova i događaja u ovoj oblasti, uz neophodno prilagođavanje i susretno planiranje.

Zaključak

Mnogi smatraju da je upravljanje klimatskim promenama i suviše skup globalni projekat. Nisu u pravu, jer je istina upravo suprotna. Čovečanstvo će biti prinuđeno

da plati neprihvatljivu cenu ukoliko se rešavanje tog pitanja nastavi da odlaže. Nažalost, tačno je nešto drugo – brzina topljenja ledenih glečera veća je od brzine ljudskog napretka i spremnosti da ih zaštiti.

Dramatične klimatske promene izazvane pre svega nekontrolisanim globalnim zagrevanjem zbog emisije ugljen-dioksida u atmosferu, ako se hitno ne ublaže, poništiće i ono malo napretka ostvarenog u razvoju, posebno među zemljama trećeg sveta. Afrika je u tom smislu najranjiviji kontinent inače izložen širenju pustinjskog zemljišta i nestanku šuma.

Odgovornost svih državnika sveta za sudbinu budućih generacija, kao i za preživljavanje ljudske vrste, postala je nemerljiva. Da bi globalna politička i ekonomska elita uspešnije nego do sada odgovorila na izazove koji u pogledu mogućnosti opstanka stižu iz polja klimatskih promena, biće potrebna efikasnija i ravnopravna planetarna upravljačka struktura. Najvažniji test za državnike i političke elite jeste da prihvate dugoročne strategije i da ne delaju samo od danas do sutra. Ujednačen i održiv razvoj uz moćan zeleni rast za svaku zemlju jeste ono što je danas potrebno globalnoj ekonomiji, a što ekološki usmerena nauka zahteva. ◀

Literatura

- Carter, Neil (2001). „The Politics of the Environment“, *University Press, Cambridge*.
- Giddens, Anthony (2009). „The Politics of Climate Change“, *Polity Press, Cambridge*.
- Schreurs, Miranda (2010). „Globalne klimatske promene“, predavanje u Centru za ekološku politiku i održivi razvoj FPN.
- (1992), The United Nations Framework Convention on Climate Change, (1997). Kyoto Protocol.

Prof. dr Tanja Mišević

Univerzitet u Beogradu

Fakultet političkih nauka

Nova transformacija NATO nakon Lisabona – nastavak trenda

Sažetak

Izmene delovanja NATO u uslovima nakon kraja hladnog rata postale su značajno obeležje ove organizacije. Ta njegova transformacija je posebno uočljiva u tri važna elementa – u političkoj poziciji, strateškim opredeljenjima i organizacionim promenama. Takav trend transformacije nastavljen je i usvajanjem novog Strateškog koncepta NATO iz 2010, koji pokušava da prilagodi organizaciju uslovima, saveznicima, izazovima i problemima savremenog sveta.

Cljučne reči: NATO, strateški koncept, transformacija, bezbednosni izazovi.

Međunarodne vladine organizacije, iako nastale da traju i regulišu pitanja koja su u njihovoj nadležnosti na konzistentan način, nisu tvorevine koje ne trpe promene. Naprotiv, promena međunarodnog okruženja, širenje opsega pitanja kojima se bave, proširenje i značajno uvećanje članstva, predstavljaju okosnice za njihovo prilagođavanje i transformaciju. Neke od međunarodnih organizacija ove promene vrše stalnom izmenom osnivačkih akata (kao što je slučaj sa EU), dok druge to čine kroz prilagođavanje svoje prakse bez promene osnivačkih akata (slučaj Ujedinjenih nacija i njihove Povelje). Ima i onih, kao što je slučaj s NATO (North Atlantic Treaty Organization), koje praksu promene, odnosno svoje transformacije, donose u formi internih strateških dokumenata dok svoj osnivački ugovor ne prestano potvrđuju.

Zapravo, transformacija NATO podrazumeva neprekidan proces razvoja i integracije koncepata, doktrina i sposobnosti radi poboljšanja efektivnosti i interoperabilnosti vojnih snaga. Za ovu organizaciju taj koncept je star koliko i ona sama: takva transformacija podrazumevala je i koordinaciju vojnih potencijala i privredne politike članica, ali i pripremu zajedničkih planova odbrane i jačanja i organizovanja vojnih kapaciteta, koje su pratile organizacione promene u strukturi komandovanja.

Kako se NATO upravo nalazi u procesu izmene, koja je i rezultat usvajanja novog Strateškog koncepta iz novembra 2010, otvaraju se nova, a zapravo stara pitanja: da li NATO treba da postoji u uslovima kada nema blokovske podele sveta; da li je vojna sila dovoljna (sposobna) da odgovori na savremene izazove; kako uspostaviti ravnotežu i saradnju s partnerima koji su dojučerašnji

neprijatelji, a da pri tome ne ugrozi cilj sopstvenog postojanja, i mnoga druga. Kao i u toliko drugih slučajeva, ova pitanja, vidljiva danas, zapravo se postavljaju oduvek, ili preciznije, u novijoj istoriji NATO, u periodu posle kraja hladnog rata. Zato smo želeli da savremenu transformaciju NATO predstavimo kroz praćenje transformacije i nađenih rešenja u prošlosti Saveza. Radi jednostavnijeg ukazivanja na tok i pravac promena, pažnju usmeravamo na tri elementa transformacije: političke promene, strateške izmene i organizaciona prilagođavanja NATO i njegovih članica. Smatramo da ovi elementi čine suštinski deo koncepta transformacije, da su povezani i međusobno uslovljeni, i zapravo okosnica potreba i zahteva u promenama.

Stalna prilagođavanja i transformacija NATO tokom hladnog rata

U sistemu međunarodnih organizacija NATO je klasifikovan kao regionalna političko-bezbednosna organizacija (Sands, Klein, 2001: 191), zasnovana na Sporazumu o Severnoatlantskom savezu, koji je zaključen 4. aprila 1949. godine.¹ Vašingtonskim sporazumom potvrđeno je pravo na individualnu ili kolektivnu samoodbranu na osnovu člana 51 Povelje Ujedinjenih nacija. Članice su se saglasile da oružani napad na jednu ili više njih u Evropi ili Severnoj Americi smatraju za napad na sve i obavezale se da će u takvim prilikama pomoći stranu ili strane ugovornice koje su napadnute, preduzimajući odmah, individualno i u zajednici s drugim stranama, akciju koju procene da treba, uključujući upotrebu oružane sile, radi uspostavljanja i održavanja bezbednosti severnoatlantske oblasti (Sporazum o osnivanju NATO, član 5).

Politički, nastanak NATO jeste preduslov, posledica, rezultat, ali i osnova za hladni rat, koji je zapravo suparništvo s ciljem da ograniči snagu protivnika i osvoji

prevlast u svetu između SAD i Sovjetskog Saveza, odnosno između NATO i Varšavskog ugovora. Počeo je 1949, kada je prekinut američki nuklearni monopol, a završio se 25. decembra 1991. raspadom Sovjetskog Saveza.

Hladni rat je prolazio kroz razne faze, od konfrontacije, preko detanta do ponovne konfrontacije i približavanja zaključno sa 1991. godinom (Vukadinović, 2001). Paralelno sa evolucijom hladnoga rata, menjao se i NATO, s ciljem da održi vojnu moć koja bi obezbedila odbranu članica od eventualnog napada Sovjetskog Saveza i država Varšavskog ugovora. Strategija ostvarenja ovog cilja se prilagođavala situaciji u odnosima između dva vojna bloka, i započela je oslanjanjem na nuklearne, mnogo više nego na konvencionalne potencijale (koje su u prvim godina hladnog rata bile mnogo manje razvijene). U ovoj početnoj „strategiji mača i štita“ nuklearne snage SAD imale su ulogu mača koji je trebalo da stupi u dejstvo ukoliko bude probijen štit, koji su činile konvencionalne snage NATO u Evropi. Strategija je kasnije razvijena kroz doktrinu zadržavanja (*containment*), odbranom od eventualne agresije ne na mestu gde je ona izvršena, već upotrebom nuklearnog oružja protiv strategijskih ciljeva na protivničkoj teritoriji, što je podrazumevalo

► Kako se NATO upravo nalazi u procesu izmene, koja je i rezultat usvajanja novog Strateškog koncepta iz novembra 2010, otvaraju se neka nova, a zapravo stara pitanja: da li NATO treba da postoji u uslovima kada nema blokovske podele sveta; da li je vojna sila dovoljna (sposobna) da odgovori na savremene izazove; kako uspostaviti ravnotežu i saradnju s partnerima koji su dojučerašnji neprijatelji, a da pri tome ne ugrozi cilj sopstvenog postojanja, i mnoga druga

i opšti nuklearni rat.² Treća strategija, koja je obeležila najduži period hladnog rata, „fleksibilni odgovor“, podrazumevala je mogućnost upotrebe nuklearnog oružja i pružanje srazmernog odgovora u slučaju njegove upotrebe prilikom napada protivničke strane. Naime, kako je rasla nuklearna moć Sovjetskog Saveza, pojavila se težnja

1 Osnivači NATO jesu Sjedinjene Države, Kanada, Velika Britanija, Francuska, Island, Portugalija, Norveška, Danska, Holandija, Belgija, Luksemburg i Italija. U NATO su kasnije pozvane da pristupe Grčka i Turska (1952), Nemačka (1955), Španija (1982), Mađarska, Češka i Poljska (1999), Bugarska, Estonija, Letonija, Litvanija, Rumunija, Slovačka i Slovenija 2004, te Hrvatska i Albanija.

2 To je zahtevalo nuklearizaciju „štita“ razmeštanjem taktičkih nuklearnih bojevih glava na teritoriji Zapadne Nemačke, kao i ojačanje „mača“ nuklearnim projektilima srednjeg dometa postavljenim na teritoriji SAD, Velike Britanije, Italije i Turske. Strategija masovne odmazde počela je da se preispituje razvojem sovjetskog nuklearnog potencijala koji je mogao da razori teritoriju SAD.

da se izbegne opšti nuklearni rat i da se eventualni sukob u što većoj meri ograniči kako u odnosu na prostor, tako i na sredstva kojima bi se vodio. Primena strategije fleksibilnog odgovora zahtevala je kako razvoj strategijske tako i taktičke nuklearne moći, ali i konvencionalne snage (tzv. „trijada snaga“).

Promena i transformacija NATO kroz strategije, tražile su i promenu organizacione strukture NATO. Sporazum iz Vašingtona je kao jedini organ Organizacije predviđao formiranje Severnoatlantskog saveta (North Atlantic Council – NAC), ali je članom 9 predviđeno da ovo telo može da formira pomoćne organe radi izgradnje adekvatnih kapaciteta za pripremu i realizaciju kolektivne odbrane. Navedena odredba često je primenjivana, čime je NATO razvio svoju organizacionu strukturu, kako vojnu tako i političku, što predstavlja značajan primer elastičnosti u transformaciji među međunarodnim organizacijama (Schermer, 2007: 235).

Transformacija NATO tokom devedesetih godina

Nestanak Varšavskog ugovora, pretnja po Zapadnu Evropu i transatlantske saveznike, označio je i kraj NATO u formi i obliku kakav je postojao tokom hladnog rata. No, težnja da postane politička zajednica koja će za cilj imati i blagostanje naroda, definisano je kao cilj Samita NATO u Lisabonu još 1952. godine. Zato su članice NATO i pre kraja hladnog rata nastojale da unapređuju saradnju s drugim državama koje nisu bile njegove članice, što se operacionalizuje Deklaracijom sa Samita NATO održanog u Londonu 1990, kojom se otvara dijalog sa Sovjetskim Savezom i državama Centralne i Istočne Evrope kroz uspostavljanje redovnih diplomatskih odnosa i razvijanje saradnje. Izjava o partnerstvu s državama Centralne i Istočne Evrope i proširenju kontakta po pitanjima bezbednosti 1991, prvi je odgovor na ovu ponudu.

Ovakav politički razvoj pratio je i novi Strateški koncept iz 1991,³ koji definiše novu strategiju delovanja zasnovanu na dijalogu i saradnji, prevashodno s drža-

vama Centralne i Istočne Evrope. Konceptom se utvrđuju i nove bezbednosne pretnje u svetu jače međuzavisnosti – smanjuje se mogućnost direktne agresije, ali je opasnost od etničkih sukoba i spora oko teritorija ozbiljan izazov, jer je primetan upravo u državama koje okružuju NATO. No, nisu zanemarene i opasnosti globalnih razmera kao što je proliferacija oružja za masovno uništavanje, pristup sirovinama, i prekogranični terorizam. Da bi odgovorio na prikazane pretnje NATO se opredelio da razvija vojnu osposobljenost potrebnu za delotvornu odbranu, kapacitete za uspešno upravljanje krizama i za podsticanje političkog dijaloga s drugim državama zarad očuvanja evropske bezbednosti.

Suštinska novina Strateškog koncepta iz 1991. jeste to što naglašava da se postizanje ciljeva NATO može ostvariti i političkim sredstvima. Ona u sebi objedinjuje političku, ekonomsku, socijalnu i odbrambeno-vojnu dimenziju i uslovljava tri međusobno povezana elementa bezbednosne politike saveznika: kolektivnu odbranu, dijalog i saradnju. Dijalog sa SSSR i državama Centralne i Istočne Evrope unapređuje se kroz redovne diplomatske veze i zajedničke vojne aktivnosti, kao što su jači vojni kontakti i pojačana vojna transparentnost.⁴

► Suštinska novina Strateškog koncepta iz 1991. jeste to što naglašava da se postizanje ciljeva NATO može ostvariti i političkim sredstvima. Ona u sebi objedinjuje političku, ekonomsku, socijalnu i odbrambeno-vojnu dimenziju i uslovljava tri međusobno povezana elementa bezbednosne politike saveznika: kolektivnu odbranu, dijalog i saradnju. Dijalog sa SSSR i državama Centralne i Istočne Evrope unapređuje se kroz redovne diplomatske veze i zajedničke vojne aktivnosti, kao što su bliži vojni kontakti i pojačana vojna transparentnost

Najznačajniji aspekt transformacije NATO nakon hladnoga rata predstavlja odluka NATO da se radi upravljanja krizama angažuje izvan zone definisane članom

4 Pariska povelja za novu Evropu usvojena je u okviru Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi, u kojoj su se države učesnice obavezale da ujednačeno i sveobuhvatno unaprede saradnju u oblasti ljudskih prava, bezbednosti, ekonomije, zaštite životne sredine i kulture. Charter of Paris for New Europe. CSCE Summit, Paris, 1990. Uz unapređenje dijaloga, a u skladu sa Pariskom poveljom, NATO članice se Strateškim konceptom obavezuju da sa svim evropskim državama razviju šire i produktivnije modele bilateralne i multilateralne saradnje u svim relevantnim oblastima evropske bezbednosti radi sprečavanja kriza ili delotvornog upravljanja krizama, ukoliko do njih dođe.

3 Videti na adresi: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23847.htm

6 Vašingtonskog sporazuma. Tako je NATO, na osnovu odluka Saveta bezbednosti, prvi put angažovan van svoje teritorije radi sprovođenja prinudnih vojnih mera u Bosni i Hercegovini.⁵ S druge strane, odluke o proširenju NATO nekadašnjim članicama Varšavskog ugovora i o pokretanju programa „Partnerstvo za mir“, koje su donete na Samitu u Briselu 1994, označile su i da NATO dobija globalni značaj u savremenim međunarodnim odnosima.

Osnovna načela nove politike proširenja usvojena su tokom 1995. u Studiji o proširenju NATO.⁶ Ona predviđa obavezu da nove članice u vreme pristupanja prihvate obavezu da podele uloge, rizike, odgovornosti, cenu i koristi prilikom dostizanja ciljeva zajedničke bezbednosti,⁷ i time unaprede interoperabilnost, ključni elemenat efektivnosti NATO, kako u domenu vojnih snaga, tako i praćenja određenih procedura. Važan elemenat vojnog doprinosa novih članica jeste potreba dostizanja interoperabilnosti (tzv. standardizacija, NATO standardi). To zapravo znači da nove članice treba da implementiraju osnovne NATO doktrine, usvoje politiku zajedničke standardizacije u NATO i dostignu potreban nivo obučenosti i opreme za efikasno delovanje sa njegovim snagama. Sve države partneri, zainteresovane ili nezainteresovane za članstvo u NATO, uključile su se u postojeće mehanizme angažovanja programa „Partnerstvo za mir“.⁸

Na Samitu u Vašingtonu 1999. godine NATO je usvojio novi Strateški koncept⁹ u kome je predstavio

► Osnovna načela nove politike proširenja usvojena su tokom 1995. u Studiji o proširenju NATO koja predviđa obavezu da nove članice u vreme pristupanja prihvate obavezu da podele uloge, rizike, odgovornosti, cenu i koristi prilikom dostizanja ciljeva zajedničke bezbednosti, i time unaprede interoperabilnost, ključni elemenat efektivnosti NATO, kako u domenu vojnih snaga, tako i praćenja određenih procedura

strategiju kooperativne bezbednosti (zapravo, saradnje u bezbednosti), čime ojačava svoju raniju strategiju dijaloga i saradnje. Termin kooperativna bezbednost preuzet je iz delovanja Organizacije za bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS), i strateški je sistem država liberalne demokratije koje dele zajedničke vrednosti i koje saraduju u oblasti ekonomije, politike i odbrane. U konceptu kooperativne bezbednosti ciljevi nacionalne bezbednosti pojedinačnih država ojačani su konceptom kolektivne bezbednosti (održavanje mira i stabilnosti unutar zajedničkog prostora), kolektivnom odbranom

(uzajamna zaštita od spoljne agresije) i unapređenjem stabilnosti (aktivno unapređenje stabilnosti u drugim oblastima gde bi konflikt mogao ugroziti njihovu zajedničku bezbednost). Tako se ovim strateškim konceptom naglasak stavlja na značaj razvoja partnerstva i uspostavljanje novog sredstva za upravljanje krizama – operacije odgovora na krizu koje nisu predviđene članom 5 Vašingtonskog sporazuma.

Paralelno sa strateškim izmenama tekle su i organizacione promene NATO nakon hladnoga rata. Transatlantska povezanost, čvrsto i dinamično savezništvo između Severne Amerike i Evrope u podržavanju zajedničkih vrednosti i interesa, između ostalog, zahteva i veće angažovanje i doprinos evropskih saveznika kolektivnoj odbrani i novim misijama NATO. Pored toga, snage NATO zahtevaju i saradnju s državama koje nisu njegove članice, zbog operacija odgovora na krizu. Nakon terorističkih napada na SAD 11. septembra 2001, NATO razvija Vojni koncept za borbu protiv terorizma, kojim su određene četiri uloge vojnih snaga za ovu borbu: antiterorizam (odbrambene mere), upravljanje posledicama, protivterorizam i vojna saradnja.

Međutim, mnogo je primera neproporcionalne spremnosti između SAD i njenih evropskih saveznika za takvu vrstu operacija: Kosovo, Irak, Avganistan, a danas Libija. Upravo iz tih uslova usvojen je program pod nazivom „Inicijativa za unapređenje odbrambenih

5 Rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija broj 781. od 9. oktobra 1992. i broj 816. od 31. marta 1993. godine.

6 Study on NATO Enlargement, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_24733.htm

7 William Hopkinson, „Enlargement: a new NATO“, *Chaillot Paper*, n°49, October 2001.

8 Od Samita u Vašingtonu iz 1999, pored države-partnera pojavljuje se i država-kandidat za članstvo, i pripreme za pristupanje NATO teku u dve brzine: „partnerskoj“ (država-partner ostvaruje saradnju s NATO, prvenstveno kroz Individualni program partnerstva, Proces planiranja i pregleda, Koncept operativnih sposobnosti) i kandidatskoj (pored već uspostavljenih oblika saradnje s NATO, država koja je kandidat za članstvo učestvuje i u akcionom planu za članstvo u okviru koga izrađuje godišnje nacionalne programe priprema).

9 The Alliance's Strategic Concept Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D. C., NAC-S(99) 65, 24 Apr. 1999.

kapaciteta“ (Defence Capabilities Initiative, DCI). Cilj programa jeste da obezbedi efikasnost multinacionalnih operacija i usmeren je na poboljšanje interoperabilnosti kroz pokretljivost i razvojnost snaga, održivost snaga, delotvorno angažovanje, samozaštitu i kompatibilne komunikacije.

Sa ovakvim nastojanjima nastavljeno je i na samitu u Pragu 2002.¹⁰ – poznatom kao „Samit transformacije NATO“. Kroz usvojene brojne odluke usmerene na obezbeđenje novih sposobnosti NATO, važne za efikasan odgovor na aktuelne oblike ugrožavanja bezbednosti (posebno na terorizam), definisan je trostrani pristup poboljšanju vojnih kapaciteta: nova inicijativa u pogledu angažovanja – Praška obaveza o sposobnostima (The Prague Capabilities Commitment, PCC); kreiranje NATO snaga za odgovor (NATO Response Force, NRF) i modernizacija vojne komandne strukture.

Za razliku od Inicijative o unapređenju odbrambenih kapaciteta, koja je obuhvatila sve oblasti značajne za NATO kao celinu, ali ne i specifikaciju obaveza svake od članica, u okviru Praške obaveze o sposobnostima, članice NATO se individualno obavezuju za unapređenje određenih oblasti (*niche capabilities*). Pored toga, mnogo je izraženiji naglasak na specijalizaciji za određene oblasti ili uloge, a promovisani su zajedničko – multinacionalno finansiranje projekata razvoja i opremanja.

Nova komandna struktura NATO zasniva se na dve stratejske komande od kojih je jedna operativna, a druga razvojna. Saveznička komanda za operacije (Allied Command Operations, ACO), na čelu sa glavnokomandujućim savezničkim snagama za Evropu (Supreme Allied Commander Europe, SACEUR), obavlja operativne i odgovorne je za sve operacije NATO. Pored nje, na stratejskom nivou uspostavljena je i Saveznička komanda za transformaciju (Allied Command Transformation, ACT), na čijem je čelu Komandant savezničkih snaga za transformaciju (Supreme Allied Commander Transformation, SACT), i ona je zadužena za unapređenje i nadzor nad transformacijom snaga i sposobnosti NATO. Ona svojim aktivnostima pospešuje obuku, podiže nivo sposobnosti, testira i razvija doktrine i eksperimentima procenjuje nove koncepte, i ima zadatak da olakša razvoj i implementaciju novih koncepata i podiže nivo interoperabilnosti.

¹⁰ Prague Summit Declaration, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_19552.htm

Ključni partner NATO tokom svih transformacija postaje Evropska unija,¹¹ koja u isto vreme počinje da razvija svoju Zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku, a u okviru nje i Evropsku odbrambenu i bezbednosnu politiku (od 1997), danas zajedničku odbrambenu i bezbednosnu politiku. Osnove ovog partnerstva postavljene su na sastanku ministara odbrane NATO u Berlinu 1996. Oslanjajući se na te osnove, Zapadnoevropska unija može koristiti kapacitete NATO tokom samostalnih realizacija operacija upravljanja krizama. Potpuni dogovor, poznat kao „Berlin-plus aranžman“, zaključen

► Mnogo je primera neproporcionalne spremnosti između SAD i njenih evropskih saveznika za takvu vrstu operacija: Kosovo, Irak, Avganistan, a danas Libija

je 2003. godine. Berlin-plus aranžmanima obuhvaćena su pitanja omogućavanja pristupa Evropske unije operativnom planiranju NATO, korišćenja NATO vojnih kapaciteta u operacijama pod vođstvom Evropske unije, korišćenja Vrhovne komande savezničkih snaga u Evropi za operacije pod vođstvom Evropske unije, kao i prilagođavanja sistema planiranja odbrane NATO, tako da snage budu na raspolaganju i za potrebe operacija pod vođstvom EU.

Stratejsko partnerstvo između Evropske unije i NATO u upravljanju krizama uspostavljeno je EU–NATO deklaracijom o Evropskoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici koja je usvojena krajem 2000. godine. Taj strateški odnos zasniva se na partnerstvu, međusobnim konsultacijama, dijalogu, saradnji i otvorenosti, kao i na jednakosti i punom poštovanju autonomije u procesu donošenja odluka i udela država članica EU i NATO u tom procesu.

Najnovija transformacija i nastavak trenda – novi Lisabonski strateški koncept

Tokom 2009. i 2010. započeti su razgovori i pripreme novog Stratejskog koncepta NATO, prevashodno kroz izučavanje promena bezbednosnog okruženja NATO, definisanje nove uloge NATO u međunarodnoj zajednici i koordinacija sa ostalim međunarodnim organizacijama koje se bave pitanjima bezbednosti. Tema je bila

¹¹ O tome više u: Frances G. Burwell, David C. Gompert, Leslie S. Lebl, Jan M. Lodal, Walter B. Slocombe. *Transatlantic Transformation: Building a NATO-EU Security Architecture*, Policy Paper, Atlantic Council of the United States, March 2006.

i mogućnosti primene člana 5 Vašingtonskog sporazuma u svetlu novih bezbednosnih izazova i pretnji, ali i primena sveobuhvatnog pristupa u očuvanju vrednosti evroatlantske zajednice bezbednosti kroz dalju izgradnju odnosa s partnerima i posebno odnosi NATO–Rusija. Efektivnost i efikasnost Alijanse u borbi protiv pirata i aktuelna pitanja energetske bezbednosti i klimatskih promena takođe su našla svoje mesto u raspravama.

Alijansi se novim Strategijskim konceptom¹² definiše vizija koja sadrži strateške izbore i pogled na svrhu i način postojanja NATO u budućnosti. Alijansa sebe smatra međunarodnom organizacijom koja ima globalni uticaj na međunarodnu politiku, i treba da bude spremna da odgovori kako na tradicionalne, tako i na nove pretnje po bezbednost, uključujući očuvanje energetske infrastrukture, negativni uticaj klimatskih promena, pretnju pirata, visoko tehnološki (sajber) terorizam i tako dalje. Centralne teme za angažovanje NATO jesu Avganistan i unapređenje odnosa s Ruskom Federacijom.

Uzimajući u obzir novu prirodu pretnji po bezbednost, a navodeći za primer moguće sajber napade na informacione sisteme država članica koji su se do sada već dešavali u praksi, u NATO je iskazana potreba za prilagođavanje člana 5. Vašingtonskog sporazuma savremenim uslovima. Tokom razgovora u pripremi Strategijskog koncepta, učesnici su smatrali da izmena ovog člana treba da bude zasnovana na automatizmu bezuslovnog odgovora po unapred čvrsto preuzetim obavezama, omogućavanju brzog pristupa resursima Alijanse i izgradnji potrebnih kapaciteta za odvratanje. Iako su sva ova pitanja u samom konceptu našla svoje mesto, nije postignut dogovor o izmeni člana 5 Vašingtonskog sporazuma, i ovo pitanje (samoodbrana) ostaje i dalje predmet za razgovore o budućoj transformaciji.

NATO se i dalje definiše kao organizacija kolektivne odbrane bez namere prerastanja u organizaciju kolektivne bezbednosti. U skladu s navedenom vizi-

jom budućeg postojanja NATO, posebno je značajno istaći opredeljenje Alijanse za uspostavljanje kvalitativno novih odnosa s partnerskim državama, posebno sa onima koje mogu da pruže očekivani doprinos u sučeljavanju s novim izazovima bezbednosti. Takvim partnerima, u skladu sa opredeljenjima novog Strategijskog koncepta, NATO će biti spreman da obezbedi sve moguće garancije u pogledu bezbednosti, identične kakve imaju i države članice, da ih podrži radi uspešnog rešavanja određenih međunarodnih sporova, omogućiti potpunu razmenu poverljivih obaveštajnih informacija i da sve češće primenjuje konsultacije u formatu 28 država članica NATO i država partner.

► Odnosi NATO–Rusija definitivno predstavljaju sve važnije pitanje, po nekima čak i značajnije od angažovanja Alijanse u Avganistanu – taj odnos se po pitanju Avganistana i unapređuje. Rusija će biti predstavljena kao glavni partner Alijanse i ona se kao takva ne sme ignorisati ni u jednom segmentu izgradnje zajednice bezbednosti evroatlantskog regiona, te se Strategijskim konceptom predviđa otvoren i konstruktivan dijalog sa Rusijom

Pored toga, predviđeno je da će NATO i u budućnosti, shodno članu 10 Vašingtonskog sporazuma, zastupati politiku otvorenih vrata i radi toga će i dalje održavati specijalne odnose sa Ukrajinom i Gruzijom (Komisija NATO–Ukrajina i Komisija NATO–Gruzija). Uzimajući u obzir složenost novih pretnji po bezbednost i njihovu međusobnu povezanost, NATO novim Strategijskim konceptom značajnu pažnju posvećuje uređenju odnosa sa ostalim međunarodnim organizacijama koje se bave pitanjima bezbednosti u svetu (UN, OEBS, EU), kao i razmatranju mogućeg razvoja inicijative Rusije u pogledu izrade i zaključenja Sporazuma o evropskoj bezbednosti. No, sam koncept ne daje niti predloge niti naznačava kako ti partnerski odnosi, okosnica budućeg delovanja, treba da izgledaju, već ostavljaju NATO i partnerima da o tome dodatno razgovaraju.

Odnosi NATO–Rusija definitivno predstavljaju sve važnije pitanje, po nekima čak i značajnije od angažovanja Alijanse u Avganistanu – zapravo, taj odnos se po pitanju Avganistana i unapređuje. Rusija će biti predstavljena kao glavni partner Alijanse i ona se kao takva ne sme ignorisati ni u jednom segmentu izgradnje zajednice bezbednosti evroatlantskog regiona, te se Strategijskim konceptom predviđa otvoren i konstruktivan dijalog sa Rusijom.

12 Active Engagement, Modern Defence, Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon, http://www.nato.int/cps/en/SID-C37F0B4B-970048DC/natolive/official_texts_68580.htm

NATO je pitanja energetske bezbednosti prvi put zvanično razmatrao u Strategijskom konceptu iz 1999. radi obezbeđenja zaštite energetske infrastrukture, koji zahteva veći obim saradnje između NATO i država Centralne Azije, ali isto tako i suštinsku i stratešku saradnju s Rusijom. Novi Strategijski koncept NATO predviđa stvaranje bezbednog energetskog sistema koji je održiv, dostupan, isplativ, siguran, kompatibilan s postojećim tehnologijama i koji čuva životnu sredinu.

Klimatske promene se posmatraju kao globalni dinamični proces i sastavni deo strategija nacionalne bezbednosti i strategija bezbednosti međunarodnih organizacija. Negativan uticaj klimatskih promena na bezbednost evroatlantske zajednice posmatra se u odnosu na velike migracije koje su posledica klimatskih promena i kroz globalno otopljavanje kojim je znatno ugrožena bezbednost Arktika, samim tim i njegove sirovine kao i morski plovnih putevi.

* * *

Može li se izvući paralela, zaključak ili preporuka u vezi sa ovim transformacijama NATO, zaključno sa ovom koja je trenutno u toku? Naravno, reč je o potrebi ove organizacija da odgovori na sva ključna pitanja bezbednosti s kojima se članice, ali i šire, međunarodna zajednica, suočavaju. Neki od tih odgovora jesu pojačavanje partnerstva jer je to neizbežno; dalje, tu je i potreba da se organizaciono uredi delovanje i pojača efikasnost. Pravci koji su definisani još 1991. nastavljaju se i s novim konceptom iz 2010, ali takav razvoj ima i dobru i lošu stranu. Dobra strana je konzistentnost, učenje na iskustvima, popravljavanje onih grešaka koje su učinjene tokom godina i istrajavanje. Loša strana jeste upravo u tome što već gotovo dvadeset godina ista pitanja predstavljaju okosnicu, ali i problem za transformaciju, i nikako (ili ne baš suviše uspešno) NATO ne uspeva da na njih nađe odgovor. Zato je pravi zaključak da je novi Strateški koncept još jedan doprinos transformaciji NATO koji se, pritisnut traženjem svoje političke, organizacione i strateške uloge, od kraja hladnog rata nastavlja do danas. ◀

Literatura

- Active Engagement, Modern Defence, Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon, http://www.nato.int/cps/en/SID-C37F0B4B-970048DC/natolive/official_texts_68580.htm
- Frances G. Burwell, David C. Gompert, Leslie S. Lebl, Jan M. Lodal, Walter B. Slocombe. *Transatlantic Transformation: Building a NATO–EU Security Architecture*, Policy Paper, Atlantic Council of the United States, March 2006.
- Prague Summit Declaration*, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_19552.htm
- Sands Pierre, Klein Philip (2001). *Bowett's Law of International Institutions*, Sweet & Maxwell.
- Schermers Henry G. (2007). *International Institutional Law – Functioning and Legal Order*, Vol. I–II, Sijthoff, Leiden.
- Slaughter Anne-Marie, „International Law in a World of Liberal States“, *European Journal of International Law*, Vol. 6/95, No. 4, pp. 503–539.
- Study on NATO Enlargement, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_24733.htm

Prof. dr Dragana Mitrović

Univerzitet u Beogradu

Fakultet političkih nauka

Izvori i granice kineske moći

Sažetak

Sprovodeći uspešno postepene, ali smele i duboke reforme svoje ekonomije, države i društva, Kina je od relativno zaostale i zatvorene komandne ekonomije postala svetska industrijska radionica, vodeći izvoznik i posednik enormnog trgovinskog suficita i deviznih rezervi, a time i finansijska velesila, te na kraju i druga ekonomija sveta po veličini BDP, ostvarujući tokom tri decenije neprekidno veoma visok ekonomski rast. U tom periodu obezbeđuje ogromnoj većini svog stanovništva rast životnog standarda, a oko četiri stotine miliona njih izvodi iz siromaštva. Napredujući u modernizaciji i tehnološkom osavremenjavanju svoje ekonomije, Kina modernizuje i svoju, dugo zapostavljenu armiju, izazivajući podozrenje globalnog hegemonu i nekih suseda, koji u tome vide nastojanje da se nametne kao globalna sila i pretendent na mesto hegemonu. Međutim, Kina svojim izuzetno aktivnim bilateralnim i multilateralnim međunarodnim nastupom želi da stvori ili podupre dominantno mirno međunarodno okruženje, kroz saradnju s ciljem razvoja od koga sve države imaju korist, a koje joj je naophodno da bi sve resurse usredsredila na ostvarenje strateškog cilja, a to je eliminisanja siromaštva i dostizanje nivoa razvoja srednje razvijenih zemalja 2050. godine.

Ključne reči: reforme i otvaranje, svetska radionica, druga ekonomija sveta, finansijska i trgovinska velesila, eliminisanje siromaštva, (ne)jednakost, moć, mir i (harmoničan) razvoj.

Ubedljivi, mnogobrojni i kontinuirani pokazatelji rastuće moći NR Kine neki su od najupečatljivijih svetskih fenomena na razmeđu dva stoleća i dva milenijuma. Širok je spektar njihovog prostiranja – od proizvodno-trgovinskih, finansijskih, kulturnih, ekoloških, energetskih, do bezbednosnih, vojnih i geopolitičkih. Postajući jedan od najvažnijih ili čak najvažniji učesnik u postojećim strukturama, dogovorima i odnosima na regionalnom i globalnom nivou, ali i inicijator, obnovitelj i rodonačelnik nekih novih struktura, zasnovanih na bitno drugačijim principima od onih koji dominiraju u savremenom svetu, Kina je izvršila ogroman uticaj na okruženje, neposredno i globalno, bez presedana za državu koja nesporno ima odrednice samo regionalne sile (i kojoj nedostaju glavne odlike globalne sile – vojna moć i kroz doktrinu formulisana namera da se ona koristi s ciljem nametanja određenog ideološko-interesnog diskursa političke, ekonomske i bezbednosne realnosti).

Realizujući politiku reforme i otvaranja, Kina je od autarkične i komandne ekonomije, ostvarujući najduži

i najveći kontinuirani ekonomski rast u savremenoj ekonomskoj istoriji, postala najpre radionica sveta, zatim i najveća industrijska sila,¹ najveći izvoznik i treći najveći uvoznik na svetu, država s najvećim deviznim i zlatnim rezervama,² ali i ona čiji se jezik danas uči od strane najvećeg broja ljudi izvan njenih granica,³ jedna od onih u koju se slilo najviše direktnih stranih investicija, treća država

1 Kina, zahvaljujući usporavanju američke privrede, 2009, pretiče SAD i postaje prva industrijska sila sveta, sa učešćem u ukupnoj globalnoj industrijskoj proizvodnji od oko 17 odsto, dok je 1990. njeno učešće bilo svega oko 3 odsto. August 12, 2008, „China promising to be No.1 manufacturing country”, People’s Daily Online, <http://english.people.com.cn/90001/90776/90884/6473390.pdf>

2 Prema zvaničnim izvorima, one su iznosile 2,6 biliona američkih dolara u 2010. godini.

3 Deo kineskog očiglednog uticaja viđen je i u dobijanju organizacije Olimpijskih igara (2008), Azijskih igara (2009) i Svetske izložbe (2010), što ona čini izvanredno uspešno, pokazujući svetu dostižuća svog reformskog poduhvata.

u istoriji koja je poslala čoveka u kosmos⁴ i stvorila vlastiti satelitski sistem navigacionog pozicioniranja.⁵ Kina je ovo uspela u relativno kratkom roku, krećući s niske startne pozicije i raspoložuci relativno ograničenim suverenim kapacitetima, u ambijentu apsolutne dominacije supersile iz drugačijeg vrednosno-ideološkog diskursa – SAD, i u tom smislu je njen rezultat još izuzetniji. Međutim, brojni i ozbiljni izazovi održivosti ovakvog rasta, društvena cena njegovog ostvarenja, pa i krajnji cilj, predmet su neprekidnih analiza i različitih tumačenja – od „šanse za sve“ koju omagućava takav kineski razvoj, do navodne pretnje neposrednom okruženju ili globalnoj ekološkoj, energetskej ili proizvodnoj ravnoteži. Pored snažnog razvoja ekonomske saradnje s gotovo svim državama sveta – od trgovinske do investicione – Kina se, sprovodeći u ovom periodu principijelnu, a opet fleksibilnu, pragmatičnu i miroljubivu spoljnu politiku, nametnula kao dobronamerni i konstruktivni akter u međunarodnim odnosima, koji doprinosi jačanju mira i stabilnosti kako u odnosima sa susedima u širem regionu, tako i kroz odnose sa zemljama u razvoju, velikim silama i sistem UN čime je toliko ojačala svoje međunarodne pozicije, odnosno svoju „meku moć“, da ih mnogi analitičari smatraju najboljima u dugoj kineskoj istoriji. Naše je razumevanje da je jedinstveni fenomen kineskog razvoja i na njemu izgrađene pozicije moći, prvenstveno usmeren na realizovanje unutrašnjih strateških ciljeva kineske „socijalističke modernizacije“, te da su spoljni efekti ovog projekta u funkciji realizacije primarnog cilja – podizanja kvaliteta života milijarde i tri stotine miliona kineskih građana.

Kina je u protekle trideset tri godine, tokom kojih sprovedi projekat reformi i otvaranja prema svetu, ostvarila najveći ikada zabeleženi kontinuirani ekonomski rast. Taj rast je u proseku iznosio 9,6 odsto i omogućio joj je da, shodno planu reformatora u vrhu Komunističke partije Kine, učetvorostruči svoj *per capita* bruto domaći proizvod (GDP) već 2000, te da ovaj udvostruči 2020, podigavši ga na 4.000 američkih dolara. Već nakon deset godina realizacije ovog cilja, ona od zatvorene, ekonomski zaostale i siromašne države postaje globalni trgovinski igrač i svetska radionica, a u 2003.

4 Chinese Space Program, <http://factsanddetails.com/china.php?itemid=385&catid=10&subcatid=67>

5 Wang Guanqun, „Chinese GPS moves closer“, Xinhua News Agency, http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2010-06/04/c_13332853.htm 6. april 2010.

i vodeća svetska destinacija za direktne strane investicije pretičući SAD, a 2010. druga po veličina ekonomija sveta i finansijska velesila, što je u političkom smislu verifikovano tokom samita G20 krajem 2008. i u 2009, gde je susret američkog i kineskog predsednika označen kao „G2“, pokazujući koliko su bila velika očekivanja da će kineski doprinos ponuditi rešenje za tekuću globalnu krizu.⁶ Naredni planirani korak Kina treba da dostigne 2050, kada bi trebalo da se, mereno parametrom *per capita* BDP, izjednači sa srednje razvijenim državama, što je gigantski projekat za najmnogoljudniju državu

► Kineski ekonomski rast oslanjao se na tri pokretača: visok nivo investicija, izvoz i domaću potrošnju

sveta, tada sa očekivanih milijardu i pet stotina miliona stanovnika. Na međunarodnom planu, Kina je postala važan finansijski američkog duga i američke valute,⁷ a time i postojećeg svetskog ekonomskog poretka, dok u isto vreme, zajedno sa zemljama BRIKS,⁸ i mnogim državama trećeg sveta iznutra nastoji da reformiše postojeći međunarodni ekonomski poredak – njegov monetarni i finansijski sistem, uključujući i glavne međunarodne finansijske institucije – Međunarodnu banku za obnovu i razvoj, Međunarodni monetarni fond i SvetSKU trgovinsku organizaciju,⁹ te da bilateralnim i multilateralnim angažmanom promoviše novu strategiju međunarodne ekonomske saradnje, „obostrana korist, zajednički razvoj“,¹⁰ čija bi realizacija doprinela stvaranju pravednijeg međunarodnog poretka.

Menjajući usput geopolitičku i geoekonomsku mapu sveta, Kina se preobrazila, reformišući svaki segment svoje ekonomije i društva, pretvarajući se pritom od veoma zatvorene, nefunkcionalne komandne ekonomije, i u mnogim aspektima devastirane države koju su potresali političko nasilje i nestabilnost, u mešovitu, dinamičnu i otvorenu privredu, u sve efikasniju

6 „Pursuing new economic role is a tough task for China“, Xinhua, at www.chinadaily.com.cn, 11. septembar 2008.

7 „China increases its US treasury holdings in April“, China Daily, June 16, 2011. <http://english.peopledaily.com.cn/90001/90776/90883/7412103.html>

8 Wang Hanlu, People's Daily Online, „Stable BRICS nations prop up world development“, <http://english.peopledaily.com.cn/90001/90780/91421/7349411.html> April 13, 2011.

9 Ovo je nazvano „pekinškim konsenzusom“ od strane nekih zabrinutih analitičara sa Zapada. Videti: Jaeger, Markus za Deutsche Bank Research.

10 „Zhongguo guowu weiyuan Dai Bingguo: jianchi zou heping fazhan zhi lu“, *Waijiaobu wangzhan*, December 6, 2010, Xinhua.

i uređeniju državu, čvrsto povezanu s međunarodnim okruženjem. Istovremeno bili su spremni da prouče sva strana iskustva i da oprezno, reformišući se korak po korak, i kroz eksperimente, poput onih u vidu Specijalnih ekonomskih zona, koje su zatim primenjivali sukcesivno u ostalim delovima zemlje, komercijalizuju svoju privredu i učine je globalno konkurentnom u mnogim segmentima. U ovom procesu, Kina je sprovela i korenitu reformu svog političkog sistema, dograđujući pravni sistem zemlje, vršeći ustavnu reformu u smislu zakonodavnog regulisanja novih ekonomskih, socijalnih i političkih realnosti, kako bi se reforme i sistemski mehanizmi koji ih omogućavaju učinili legalni i brži, a njihovi rezultati trajni i zakonom zaštićeni.

Vodeći stratezi KP Kine, čija četvrta generacija reformskih rukovodilaca sada upravlja zemljom, odredili su se za mešoviti ekonomski sistem u kome privatni sektor preteže u vlasničkoj strukturi, tržište dominira i ima prostora da se potrebnom silinom razmahne u onim sektorima i granama gde je i kada je najkorisnije, ali je uloga države jasno prepoznatljiva u vidu formulisanja razvojne strategije, njenih glavnih ciljeva i preporučenih načina njihove realizacije, formiranja i prilagođavanja pravilima igre, ali i arbitra i socijalnog sidra kada god se proceni da je tamna strana tržišta na putu da ugrozi glavni tok reformi ili socijalnu stabilnost, oličene u formulaciji „socijalizam sa kineskim karakteristikama“.¹¹ Kineski ekonomski rast oslanjao se na tri motora: visok nivo investicija,¹² izvoz i domaću potrošnju. Kineske reforme počele su na selu, gde je nakon raspada sistema komuna delimično komercijalizovana proizvodnja na okućnicama, čime je oslobođen ekonomski entuzijazam 800 miliona seljaka, budući da su njihovi *per capita* prihodi rasli za 15 odsto godišnje tokom prvih sedam godina reforme, poljoprivredna proizvodnja obnovljena rastom od 9 odsto godišnje, reorganizovana, komercijalizovana i znatno unapređena, a ogromna akumulacija preusmerena na započinjanje tzv. „gradske reforme“, odnosno opšte reforme ekonomskog sistema, kao i reforme nauke, sistema obrazovanja i nacionalne odbrane.¹³ U tom smislu je ispravno reći da su kinesko ekonomsko čudo omogućili mukotrpan trud i velika štednja kineskog seljaka, koji, sa druge strane, ubrzo postaje ekonomski suvišan na selu,¹⁴ te mnogi

kreću u potragu za hlebom u novonastale industrijske centre širom jugoistočnog priobalja – u koje se polako premešta glavina globalne, naročito lake, industrije – postajući tako deo „lutajuće populacije“ od 200 miliona ljudi. Ovo je jedan od propratnih fenomena, koji čine jedinstveno iskustvo kineskog ekonomskog čuda, čiji je deo i intenzivna urbanizacija, izvedena tokom samo trideset godina, kada se broj stanovnika u gradovima više nego udvostručuje, sa 19 odsto ukupnog stanovništva u 1980, na 47 odsto u 2010. godini.¹⁵ Ovaj proces, prema podacima UN, značio je i nastanak više od dve stotine novih gradova u Kini s preko pola miliona stanovnika u periodu 1980–2010, ili četvrtinu svih takvih gradova na svetu. Sami efekti procentualnog preseljenja stanovništva iz sela u gradove jednaki su onima ostvarenim tokom Industrijske revolucije u državama Evrope tokom 150 ili 200 godina.¹⁶

Nekoliko godina pre početka tekuće globalne krize, kineski stratezi procenili su da je ekonomija preterano ovisna o izvozu i da treba pojačati druga dva motora, što čine kroz interventni investicioni paket i intenzivnu izgradnju mreže socijalne zaštite, naročito na selu, kao i dodatne infrastrukture, kojom podižu investicije, uposlenost i tražnju, ali i stvaraju uslove za buduće privatne investicije, domaće i strane. Ovakav model ima ogromnu prednost jer Kina može, zahvaljujući brojnom stanovništvu i različitim nivoima razvoja na selu i u gradu, u priobalnom i zapadnom delu zemlje, da produbljuje i proširuje svoje tržište, u značajnoj meri smanjujući negativne uticaje izvana. Ona će ovo moći uspešno da čini u narednih stotinu i više godina, naročito ako uspe da prevaziđe problem starenja stanovništva, zagađenja životne sredine i drugih drastičnih vidova narušavanja njene ravnoteže.¹⁷ Dosadašnje reforme, izuzetno složene i zahtevne, postupne, ali i smele, pokazale su da kineski lideri poseduju izvanredan kapacitet i viziju da upravljaju ovim procesima, ali i onim u neposrednom i širem međunarodnom okruženju, bez obzira na promenu ambijenta – od izuzetno povoljnog do veoma nepovoljnog.

15 Dok se procenat od 59 odsto očekuje 2025. po ovakvoj stopi urbanizacije. http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-03/20/content_9617540.htm; <http://english.peopledaily.com.cn/90001/90776/90883/6931823.html>

16 <http://english.peopledaily.com.cn/90001/90776/90883/6931823.html>

17 Više od 60 odsto kineskih glečera nestaje do 2050. i time ugroziti ionako oskudno snabdevanje vodom za još 250 miliona Kineza. „Tri klisura“ i drugi gigantski projekti, čine deo eko-inženjeringa s nesagledivim posledicama, kojim se nastoji da ublaži složeni i rastući problem nestašice energenata i pijaće vode.

11 Mitrović, 1995: 62.

12 I to pretežno domaćih, iako se do sada u ovu privredu slilo preko 759 milijardi američkih dolara stranih direktnih investicija.

13 Mitrović, 1995: 79–113.

14 U to vreme 12 odsto teritorije NR Kine koju čini obradivo zemljište „pritiska“ 81 odsto svog stanovništva. Kineska poljoprivreda dodatni pritisak trpi posle ulaska Kine u STO, 2001. godine.

Da bi mogla da usredsredi sve svoje resurse na realizaciju vlastitog strateškog cilja modernizacije zemlje, Kina je bilo neophodno mirno okruženje, kako neposredno, tako i globalno. Otuda tokom čitavog perioda reformi i otvaranja, Kina nastoji da doprinese izgradnji i očuvanju svetskog mira kroz realizaciju koncepta „zajedničkog razvoja, uzajamne koristi“ na svim meridijanima i sa svim državama, sprovodeći suštinske reforme i u ovom segmentu, dok svoj model razvoja definiše i kao „put miroljubivog razvoja“¹⁸, očigledno spajajući mir i razvoj kao dve neophodne komponente za stvaranje održivog i opšteg modela novog poretka i novih odnosa, jer ukoliko nema razvoja i njegovih plodova, nema ni mira, a ukoliko nema mira, nema uslova za razvoj.

Prvi korak na ovom putu bilo je pomirenje i uspostavljanje poverenja, te rad na razgraničenju sa SSSR-om, a onda i ostalih 14 suseda, od kojih ni sa jednim nije imala definitivno razgraničenje do početka reformi. Do kraja 2008. Kina uspeva da dovrši razgraničenje i s Vijetnamom, kao dvanaestim u pomenutom susedskom nizu.¹⁹ Krajem sedamdesetih i tokom osamdesetih godina XX veka Kina je strpljivo radila na uspostavljanju i jačanju poverenja u odnosima sa susednim zemljama s kojima je prethodnih decenija imala ili kraće oružane sukobe ili velika ideološka razmimoilaženja, i koje su zazirale od njene veličine i komunističke ideologije. Iako bilateralna ravan saradnje ostaje konstanta kineske spoljne i spoljno-ekonomske politike, početkom devedesetih, multilateralizam Kine postaje glavna odlika njenog regionalnog i globalnog nastupa. Kina sama inicira brojne projekte, mehanizme i dijaloge, dobrim delom finansira, ili je domaćin, ili se, pak, pridružuje postojećim, dajući im nove sadržaje, ali i nove modele odnosa među članicama, u smislu realizacije poznatih Banduških principa, modifikovane bitnim ekonomskim sadržajima, ali i drugim temama od globalnog značaja, poput cena hrane, energenata, terorizma, obnovljive energije, klimatskih promena i tako dalje. Neki od mehanizama regionalne ili globalne saradnje koje Kina inicira ili u njima postepeno zauzima izuzetno važnu ulogu jesu Boao azijski forum, ASEAN+1 i ASEAN+3, *The Greater Mecong River Basin project*, Šangajska organizacija za saradnju, APEC

18 „Zhongguo guowu weiyuan Dai Bingguo: jianchi zou heping fazhan zhi lu“, Waijiaobu wangzhan, December 6 2010, Xinhua.

19 http://upiasia.com/Politics/2009/01/08/resolving_chinas_border_disputes/7703/

(Asia-Pacific Economic Cooperation), Šestostrani pregovori o severnokorejskom nuklearnom pitanju, G20, trilateralna istočnoazijska inicijativa (Kina, Japan, Južna Koreja) i druge. S nizom država, počev od SAD i drugih globalnih ili regionalnih sila, ali i zemalja u usponu ili zemalja trećeg sveta, Kina uspostavlja i razvija različite oblike strateškog partnerstva, kao i niz strateških dijaloga o obostrano prihvaćenim temama s najmoćnijim globalnim partnerima. Svoj pojačani angažman na rešavanju regionalnih i globalnih pitanja sprovodi prvenstveno kroz sistem UN, ističući primarnu ulogu i odgovornost

► Da bi obezbedila socijalnu stabilnost, Kina mora da otvori 24 miliona radnih mesta svake godine za one koji su tek završili školovanje ili su ostali bez posla, a za to joj je potrebna veoma visoka godišnja stopa rasta privrede od oko 8%.

Organizacije u rešavanju ovih pitanja. U tom smislu, ona je do sada učestvovala u 20 mirovnih misija UN, uključujući i one na Kosmetu i BiH, u koje je ukupno poslala više od 18.000 vojnika i policajaca – što je najviše od svih stalnih članica SB. Tokom azijske finansijske krize njena valuta i njeno tržište igraju ulogu sidra ozbiljno poljuljanoj finansijskoj i opštoj privrednoj stabilnosti jugoistočne Azije, što dodatno učvršćuje ulogu Kine kao faktora stabilnosti, rasta i razvoja na azijskom kontinentu, na kome uskoro preuzima od Japana ulogu lokomotive rasta. Uz postojeće stope rasta i s obzirom na veličinu njene ekonomije, Kina brzo počinje da povećava uticaj na različitim tačkama globalne proizvodnje i trgovine – od tržišta fosilnih goriva, gvožđa i čelika,²⁰ cinka i aluminijuma, brodskog prevoza, automobila, aviona i mobilnih telefona, do američkih državnih obveznica, u toj meri da njena ogromna ekonomska, a na njoj izrasla politička moć, postaju faktori koji najdirketnije utiču na funkcionisanje međunarodnog političko-ekonomskog sistema. Ona postaje najveće pojedinačno izvozno tržište za velike ekonomije poput Brazila, Južne Afrike, Japana i Australije, veliki primalac stranih investicija, ali i veliki direktni investitor na svim kontinentima,²¹ uključujući i naše neposredno

20 Prema navodima World Coals Institute, Kina je 2009. konzumirala 46 odsto svetske potrošnje uglja, cinka i aluminijuma, dok je u istoj godini proizvela više čelika nego EU, SAD i Japan zajedno. Tokom, 2011, prema navodima investicione banke China First Capital, Kinezi će kupiti više mobilnih telefona nego čitav ostali svet.

21 Prema podacima Ministarstva trgovine NR Kine, krajem 2009. oko 12.000 kineskih investitora otvorilo je oko 13.000 firmi u 177 zemalja i regiona širom sveta, u vrednosti od 246 milijardi američkih dolara.

okruženje kao i samu Srbiju. Kina je veliki davalac bilateralne pomoći zemljama trećeg sveta, počev od nepovratnih zajmova, tehničke i slične pomoći,²² do bilateralnih suverenih zajmova za budžetska poravnanja ili namenskog otkupa državnih hartija od vrednosti zemalja EU koje je najjače pogodila trenutna globalna kriza suvereni fond,²³ čiji suvereni investicioni fondovi raspoložu sa oko bilion i pet stotina milijardi dolara.²⁴ Od svetske radionice polako postaje investitor i finansijer, ali i veliki potrošač, jer samo 20 odsto njenih najbogatijih stanovnika u gradovima ima veću kupovnu moć nego zbirno uzete ekonomije Tajvana i Južne Koreje.²⁵ S druge strane, tokom poslednje decenije XX veka, kada od neto izvoznika postaje neto uvoznik nafte i gasa, a naročito s trendom vrtoglavog skoka cena energenata od 2003. pa nadalje, kineska glad za energentima, čija potrošnja raste gotovo dvostruko brže od samog rasta njene ekonomije²⁶ počinje da brinu njene konkurente na globalnim tržištima. Naročito ih iritiraju sve veći kineski uvoz i investicije u energetske izvore i transportne kapacitete u Centralnoj Aziji, Južnoj Americi i Africi, koji ometaju realizaciju njihovih energetskih i globalnih strategija. I dok je igrala ulogu svetske radionice, Kina je postala jedan od najvećih emitera štetnih gasova zbog gigantskih razmera svoje proizvodnje, niskog tehnološkog nivoa, kao i činjenice da se oslanja na korišćenje uglja u strukturi energenata do 70 odsto.²⁷

Kina naročito nastoji da se na početku ovog milenijuma priključi tekućoj naučnoj revoluciji u novim materijalima i tehnologijama, da ostvari ambiciozne ciljeve u štednji energije i primeni obnovljive energije, štednji vode itd., kako bi unapredila proizvodnu strukturu svoje industrije naviše u lancu vrednosti proizvoda i time poboljšala svoje odnose razmene, ali i opšti tehnološki

► Prepreke u daljem produbljanju reformi brojne su i ozbiljne, ali ništa teže od onih koje je Kina do sada uspešno prevladavala

nivo svoje privrede,²⁸ te održivost vlastitog razvoja. Deo njenog opšteg tehnološkog napretka i želja da obezbedi energetska bezbednost, uključuje i dopremanja nafte iz regiona Persijskog zaliva, kao i osavremenjavanje Narodnooslobodilačke armije, naročito njene mornarice. U tom smislu je i kineski vojni budžet, bitno zanemaren u prve dve decenije reforme, u korist modernizacije civilne ekonomije, rastao poslednjih godina po stopi od oko 15 odsto godišnje, čineći tako oko 1,4 odsto njenog BDP.²⁹ Sa druge strane, ovi pokazatelji rastuće moći Kine i sposobnosti da realizuje svoje (energo)bezbednosne ciljeve,

izazvali su i tumačenja da Kina zapravo ovim pokazuje nameru da osnaži svoju vojnu moć i nametne se kao globalna sila, koja će i ovim putem moći da nameće ostvarenje svojih interesa, dok u isto vreme koristi platformu „miroljubivog razvoja“ tek kao pokriće. U ovom smislu, uspešno izvedeni antisatelitski raketni test u 2007, probni let prvog kineskog aviona iz klase „stelt“ januara 2011, kao i izgradnja prvog nosača aviona,³⁰ bili posebno atraktivni za senzacionalistička, površna i ideološka tumačenja.

Prepeke na putu realizacije politike reformi i otvaranja bile su ogromne i brojne, od klimatsko-geografskih do ideoloških, no, vešto početno balansiranje Denga na kormilu reformskog broda, stasavanje novih generacija lidera, hrabrost i doslednost u realizaciji reformskog eksperimenta, izgradnja pravnog i modernizacija političkog sistema, doveli su do današnjih rezultata, uz ponekad teške i bolne žrtve, poput politike „jedan par – jedno dete“, čija posledica je i brzo starenje stanovništva. Tokom vremena je redosled prioriteta reformi preinačen sa visokih stopa rasta na ravnomerniji raspored bogatstva – eliminisanje siromaštva i izgradnja mreže dostupnog obrazovanja, socijalna i zdravstvena zaštita i ekološka održivost razvoja, stambeno zbrinjavanje

22 Zhang Hongyu, „China donates satellite, meteorological systems to 16 Asian countries“, People's Daily Online, <http://english.people.com.cn/90001/90776/90881/7347829.html> April 12, 2011.

23 Christopher Emsden, „China Seeks Business Deals in Europe“, <http://online.wsj.com/article/SB125927181084665453.html> November 27, 2009.

24 Richard McCormack, „China Creates A Massive Foreign Investment Fund That Could Grow To \$900 Billion“, *Manufacturing & Technology News*, Vol. 14, No. 12, June 29, 2007.

25 „Asia Economy“, *Fincats*, September 21, 2010.

26 Nafta ipak čini samo 22,7 odsto njene ukupne energetske potrošnje, koje će 2020. dostići ekvivalent od 3 milijarde metričkih tona uglja.

27 „Non-fossil fuels to take up 11.4% of China's energy use“, Xinhua, April 3, 2011. http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2011-03/04/content_12117490.htm

28 „China to lead world in innovation by 2020: survey“, Source: chinadaily.com.cn/Agencies, <http://english.peopledaily.com.cn/90001/90776/90883/7221309.html> December 6, 2010.

29 U 2009. nominalna vrednost kineskog vojnog budžeta bila je 48 milijardi juana ili 1,4 odsto BDP, u poređenju s preko 4 odsto ili preko 2 odsto koliko je to slučaj s relativnim odnosom vojnih budžeta SAD, odnosno Velike Britanije i Francuske i njihovih BDP. Dodatno, nominalno desetostruko veći vojni budžet SAD ne uključuje troškove ratova u Iraku i Avganistanu.

30 Michael Wines and Edward Wong, „China's Push to Modernize Military Is Bearing Fruit“, *NYTimes.com*, January 5, 2011.

miliona najsiromašnijih – i time izgradnju harmoničnog društvenog poretka³¹ uz eliminisanje postojećih neravnoteža. Prema Svetskoj banci, Kina je tokom dosadašnjih reformi izvela iz siromaštva oko 400 miliona ljudi,³² od toga iz apsolutnog siromaštva čak 240 miliona, čime je dala ogroman doprinos čovečanstvu, no u njoj još uvek ima 21,9 miliona ljudi koji žive sa 90 američkih dolara godišnje.³³ Dodatno, Kinu od skora opterećuje fenomen urbane sirotinje, pritisak sve starijeg stanovništva na slabu mrežu socijalnog staranja, ali i neravnoteža u nivou ekonomskog razvoja i nivoa dohotka između grada i sela, kao i između zapadnih i jugoistočnih provincija, dok barijere tržišnom povezivanju različitih administrativnih delova zemlje ostaju otporne na nastojanja iz centra da se otklone.

Da bi obezbedila socijalnu stabilnost, Kina mora da otvori 24 miliona radnih mesta svake godine za one koji su tek završili školovanje ili su ostali bez posla, a za to joj je potrebna veoma visoka godišnja stopa rasta privrede od oko 8 odsto. Visoke stope rasta, kao i već enormno visoke (domaće) investicije u strukturi BDP od oko 50 odsto stvaraju nove neravnoteže i rizike, sem što ih je teško uskladiti s postavljenim ekološkim ciljevima razvoja.³⁴ S druge strane, Vlada je paketom suverenih investicija omogućila pokretanje drugog motora razvoja privrede, amortizujući udarac izazvan drastičnim opadanjem izvoza kao posledice svetske ekonomske krize, kao dotadašnjeg glavnog pokretača rasta u uslovima dok treći motor – domaća potrošnja – još nije dovoljno snažan da preuzme svoj deo vuče. Njen razvoj ponovo mora postati naglašeno inkluzivan – kakav je bio na početku reformi – u protivnom, posledice nečinjenja po pitanju brojnih i ozbiljnih problema koji se tiču miliona gubitnika u ovom procesu, mogu dovesti do erozije javne podrške reformama i ugroziti političku i društvenu ravnotežu. U tom smislu, Kini će i ubuduće biti potrebno snažno i kompetentno liderstvo,

ali i motivisanost nacije za realizaciju reformskih ciljeva. Kada je u pitanju tako stara i autentična civilizacija, njene reforme i njihov rezultat, i dalji tok, vidimo kao ponovno nalaženje obrasca, odnosno modela uspešnog funkcionisanja i opštenja sa svetom, koji joj odgovaraju da bi mogla da ostvari svoje nacionalne ciljeve. U ovom slučaju su to eliminisanje siromaštva, podizanje opšteg kvaliteta života, ponovno ujedinjenje zemlje i njeno (mirno) uzdizanje u zajednici naroda, u kojoj bi, potom, ponovo zauzela mesto koje joj po istorijskom i civilizacijskom nasleđu i dostignućima pripada, dok na ovoj agendi nema mesta za ulogu svetske sile. ◀

Literatura

- „China to continue joining global poverty alleviation“, Xinhua News Agency, http://news.xinhuanet.com/english/2007-10/31/content_6981007.htm, October 31, 2007.
- China's National Bureau of Statistics.
- „CPC Pledges to Boost Building of Harmonious Society“, Xinhua News Agency, October 17, 2007.
- „Everyone's Miracle? Revisiting Poverty and Inequality in East Asia“, World Bank, <http://rocks.worldbank.org/html/extdr/extme/1448.htm>, August 26, 1997.
- „Foreign capital facilitates poverty reduction in China“, http://www.chinadaily.com.cn/chinagate/doc/2006-09/26/content_696710.htm, September 26, 2006.
- Martin Ravallion. „Fighting Poverty: Findings and Lessons from China's Success“, World Bank, 2007. <http://go.worldbank.org/QXOQI9MP30>
- Michael Wines and Edward Wong. „China's Push to Modernize Military Is Bearing Fruit“, NYTimes.com, January 5, 2011.
- Mitrović, Dragana (1995). *Kineska reforma i svet*, IEF, Beograd.
- Mitrović, Dragana (2007). „Politička ekonomija reforme sistema socijalnog staranja u NR Kini na početku XXI veka“, *Socijalna politika i socijalne reforme*, FPN, Beograd.
- Mitrović, Dragana (2008). „Aims and Scope of New Asian Security and economic structures“, *INTERNATIONAL ISSUES*, FLU, Beijing, Spring Issue.
- „Pension System Covers Only 15% of Population“, Xinhua News Agency, November 10, 2005.
- Richard McCormack (2007). „China Creates A Massive Foreign Investment Fund That Could Grow To \$900 Billion“, *Manufacturing & Technology News*, Vol. 14, No. 12.
- „Rural Old Age Insurance – Project launch“, Xinhua News Agency, February 16, 2006.
- Su Hainan. „Income Gap Critical by 2010, Experts Warn“, Income Research Institute, Ministry of Labour and Social Security, *China Daily*, August 22, 2005.
- „Zhongguo guowu weiyuan Dai Bingguo: jianchi zou heping fazhan zhi lu“, Waijiaobu wangzhan, Xinhua, December 6, 201

31 „CPC Pledges to Boost Building of Harmonious Society“, Xinhua News Agency, October 17, 2007.

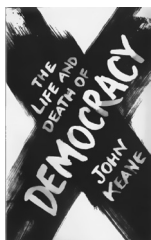
32 Svetska banka, koristeći kao merilo potrošnju *per capita* od jednog američkog dolara dnevno, smatra da je broj ekstremno siromašnih koji to više nisu u Kini preko 400 miliona. Videti: Martin Ravallion, Shaohua Chen „China's (uneven) progress against poverty“, Research working paper, no. WPS 3408 <http://go.worldbank.org/M4ZZHUHML0>, September 1, 2004. Kineski standard je 0,60 američkih dolara, a u nekim provincijama i niži.

33 China's National Bureau of Statistics, 2010.

34 U usvojenom dvanaestom petogodišnjem planu društvenog i ekonomskog razvoja za period 2011–2015, ciljevi su: povećanje udela nefosilnih goriva na 11,4 odsto u ukupnoj potrošnji energije; smanjene potrošnje vode po jedinici novododate vrednosti industrijskog proizvoda za 30 odsto; smanjenje potrošnje energije po jedinici vrednosti BDP za 16 odsto; smanjenje emisije CO2 po jedinici GDP za 17 odsto; povećanje pošumljenih površina na 21,66 odsto teritorije.

Životopis demokratije

Keane, John, *The Life and Death of Democracy*, Simon and Schuster LTD, London 2009.

Knjiga *Život i smrt demokratije*, australijskog i britanskog političkog teoretičara Džona Kina, predstavlja redak i ni sa čim uporediv pokušaj da se napiše planetarna društvena i politička istorija demokratije. Knjiga ima oko hiljadu strana pisanih nebičnim stilom, kao biografija ili životopis u kome su zabeleženi važni detalji vezani za dosadašnji život demokratije, njene uspone i padove, staze i stranputice. Zbog toga ovo nije obična istorija. Ona nema nameru da pruži obuhvatan pregled onoga što se naziva demokratija, već je suštinski pokušaj da se ona sama (demokratija) konceptualizuje kroz vlastitu istoriju. Ovo nije samo opis prošlosti jednog političkog fenomena jer se ovde politički fenomen sagledava kao deo vlastite prošlosti. Stoga je jasno zašto knjiga ima baš takav naslov i zašto se demokratija ne posmatra samo kao pojava nego mnogo šire – ona se personifikuje i postaje nezavisan subjekt koji ima sopstveni život. Ovo delo se, u skladu s tim, završava „odom“ sećanju i prošlosti koja živi kroz živote savremenika, a ne arhivirana u knjigama i dokumentima.

Ono što ovu knjiga izdvaja i odlikuje jeste to da ponuđeni „životopis“ demokratije u značajnoj meri odudara od njenih uobičajenih geografskih, istorijskih i pojmovnih shema razvoja. Za Kina, ona je pre svega kolektivni način života, a tek onda politički sistem. Demokratija je kroz istoriju češće bila rezultat slučajnosti, neočekivanih događaja ili ličnih dostignuća s pratećim posledicama, nego ishod plana i neminovnosti. Ne postoje istorijske garancije za demokratiju niti su one ikada postojale, već samo usponi i padovi, čak smrt i uskrnuće. Ne postoje ni garancije u pogledu uspeha, čak

ni u periodima poput današnjeg, kada naizgled postoji univerzalna prihvaćenost demokratije kao modela vladavine. Razlog zahvaljujući kome ona uvek preživljava jeste želja ljudi da kolektivno upravljaju vlastitom sudbinom, koja se ispoljava kroz niz političkih izuma nastalih u različitim vremenima. Demokratija je za autora izum ravan otkriću točka, štamparije ili kloniranja, izuma za koje su ljudi pronalazili i pronalaze različite upotrebe. *Život i smrt demokratije* otkriva razloge za uspone i padove „vladavine naroda“. Pored niza kontingencija, na sudbinu demokratije posebno su uticale dve njene odlike. Prva jeste sposobnost samotransformacije koja je bila u korenu njenog preživljavanja i omogućavala joj da se prilagodi novim okolnostima, a druga, tendencija širenja koja je često bila u osnovi različitih padova, pa čak i njene povremene smrti.

Za razliku od dosadašnjih istorija ovog fenomena, *Život i smrt demokratije*, osim zbog obuhvatnosti i specifičnosti pristupa, vredna je i zbog izvesnih otkrića. Navešću ona najvažnija.

Jedan od doprinosa jeste problematizacija dosadašnjih, evrocentričnih pregleda demokratije. Istorije ovog „pronalska“, prema mišljenju autora, nisu odgovarajuće, ni istorijski, ni geografski. Demokratija se, smatra Kin, pojavila na Istoku (današnja teritorija Sirije, Iraka i Irana), a ne u antičkoj Grčkoj kako se obično pretpostavlja. Čak ni koren reči nije starogrčki, nego mikenski. Njeni pravci širenja, obuhvatili su čitav svet, tako da je svaki kontinent u nekom trenutku dao doprinos raznim transformacijama i njenim različitim oblicima. Evropa je stupila na istorijsku scenu dosta kasnije, sa širenjem druge novine, predstavničkih tela, koja su omogućila da se demokratija razvija i u državama s velikom teritorijom i velikim brojem stanovnika. Na severnoameričkom kontinentu spojeni su pojmovi „predstavljanje“ i „demokratija“, a južnoamerički kontinent razvio je specifičan oblik elitističke, čak oligarhijske demokratije. Nakon Drugog svetskog rata, ona se, sada u novom obliku, ponovo vraća u Aziju, ovoga puta u Indiju, koja razbija gotovo sve predrasude o tome da demokratija nije moguća tamo gde ne postoje zadovoljavajući ekonomski, društveni i kulturni uslovi, na primer u ogromnoj državi sa siromašnim, podeljenim i raznolikim stanovništvom.

Drugi veliki doprinos ove knjige jeste kategorizacija faza kroz koje se transformisala demokratija. Prve dve faze karakteristične su za participativnu i predstavničku demokratiju. U prvoj, koju Kin naziva skupštinska demokratija, institucionalizuju se mesta okupljanja i načini donošenja kolektivnih odluka među jednakima. Mada je skup onih koji čine „politički jednake“ bio veoma uzak, skupštine ipak otelovljuju ideju samovladavine među jednakima. Mesto vladavine u demokratijama

je prazno i popunjava se različitim procedurama, lutrijom ili glasanjem. Drugi, klasični oblik demokratije jeste predstavnička demokratija, spoj srednjovekovne ideje predstavničke vladavine i ideje narodne suverenosti. Ovaj oblik nastaje iz reprezentativnih ustanova, parlamenata i sabora, ali dobija pun zamah nakon Francuske revolucije. Ovaj period karakteriše širenje prava glasa, formiranje nacionalnih država, nastanak socijalnih pokreta i mnoge reforme koje su bile karakteristične za XIX i početak XX veka. Ipak, predstavnička demokratija pokazala je sve svoje slabosti do početka Drugog svetskog rata, kada je već bila odbačena i gotovo izumrla, osim u uskom pojasu zemalja koncentrisanih oko Atlantskog okeana. Nova faza počinje da se razvija po završetku rata.

Još jedna inovativna teza ove knjige jeste da je period predstavničke demokratije prošlo i da se demokratija transformisala u fazu nadgledajuće demokratije. U ovom periodu demokratija se iz predstavničkih tela i administrativnih struktura seli među građane koji, mimo uobičajenih političkih (partijskih i državnih) kanala, koriste alternativne, kako bi preispitali delovanje vlasti i vršili na nju pritisak da promeni agendu i način rada. Kao ključni dokaz i ilustraciju Kin navodi ubrzano formiranje raznih kontrolnih, nadzornih, istražnih tela i organizacija širom sveta u periodu nakon Drugog svetskog rata. U ovoj knjizi, kao i u kasnijim tekstovima, otkrio ih je više od stotinu; sva ona bavila su se različitim aktivnostima preispitivanja delovanja vlasti, na različitim nivoima i u različitim oblastima: postavljanje važnih pitanja na dnevni red, sprečavanje zloupotreba, zaštita ljudskih prava, kontrola procesa glasanja, kontrola trošenja novca, razni oblicima korupcije, informisanje, tumačenje prošlosti, razotkrivanje afera i prevara i tako dalje. Učešće građana u politici dobilo je raznovrsne forme mimo tradicionalnog shvatanja odnosa civilnog društva i države: virtuelna organizacija, transnacionalna mreža, globalni protesti, blogovanje, hakerisanje i drugo. Porast ovih oblika građanskog delovanja rezultat je nezadovoljstva građana mogućnošću delovanja unutar okvira predstavničkih institucija.

Važno je napomenuti da nadgledajuća demokratija ne podrazumeva odustajanje od predstavničkih ustanova koje zadržavaju važnu ulogu, ali i da u spektru demokratskih praksi, one imaju mnogo manje mesta nego ranije. Politički prostor koje one obuhvataju jeste manji deo ukupnog političkog prostora. Nadgledajuća demokratija je „samo“ još jedna istorijska transformacija koja pokušava da nadomesti slabosti prethodnog stupnja. Međutim, ono što ona podrazumeva jeste ozbiljno preispitivanje osnovnih principa i pojmova na kojima počiva predstavnička demokratija. Kandidate za preispitivanje čine sledeći pojmovi: predstavljanje, legitimnost,

politička odgovornost, partije i izbori, narodna suverenost (parlament i teritorijalna zasnovanost demokratije), politička geografija i drugo. Razmotrimo nekoliko primera. Mnogi oblici demokratskog političkog delovanja danas ne zauzimaju institucionalni, čak ni realni, politički prostor. Osim toga, vrše ga akteri koje niko nije birao i u tom smislu ne predstavljaju nikoga. To bi značilo, po pretpostavkama predstavničke demokratije, da njihovo delovanje nije legitimno. Ipak, prema Kinu, pojedinci i organizacije koje deluju na ovaj način samolegitimišu se svojim delovanjem i njegovim učincima. One ne traže odobrenje da bi delovale na određeni način, a legitimnost crpu iz toga što nisu institucije vladavine čije odluke postaju obavezujuće, nego iz toga što njihov učinak zavisi od ostvarenog stepena difuzne podrške. Stvar je još složenija kada se radi o prekograničnim organizacijama i mrežama koje se bave sličnim problemima (ekološke ili antiglobalističke organizacije). Tamna strana ove priče jesu one organizacije i mreže čije delovanje počiva na diskriminatorskim, pa čak i rasnim praksama.

Sve ovo, za Kina, nije razlog da odbacimo ove oblike delovanja kao nelegitimne, nego da ponovo promislimo pojmove predstavljanja, legitimnosti i druge, kako bi mogli da pravimo razliku između onih koji počivaju na poželjnim normativnim kriterijumima i onih koji izazivaju zabrinjavajuće prakse. Tako je Kinova knjiga još jedna u nizu onih koje, u poslednje vreme, razmatraju ograničenja predstavničke demokratije i mogućnosti njihovog prevažilaženja. Ona, međutim, ne igra na kartu takozvane deliberativne dopune proceduralne demokratije, nego pokušava da artikuliše i legitimise i one oblike delovanja čiji ishodi nisu uvek zagantovani, a koji su rezultat autentičnog političkog angažmana slobodnih građana zainteresovanih za opšte dobro i odgovornu vladavinu. Posebna vrednost ove knjige jeste što ovim idejama daje istorijsku dimenziju, i pokazuje koliko su i principi i institucije predstavničke demokratije jednom zavisili od takvih oblika delovanja sa snažnim elementima kontingencije i „nelegitimnog“ angažmana pojedinaca i grupa. Istorija ma kog pojma iz „rečnika demokratije“ to uverljivo pokazuje. Neizvesna sudbina demokratije uvek je više zavisila od sposobnosti i mašte grupa i pojedinaca koji su pronalazili inventivne načine da daju novo značenje pojmovima i ustanovama, nego od racionalne i normativne opravdanosti ideje. I sam pojam predstavnička demokratija tako je uspostavljen, a njegova sudbina išla je mimo volje njegovog tvorca. ◀

Doc. dr Đorđe Pavićević

Prevod ove knjige na srpski jezik
pojaviće se u izdanju *Zavoda za udzbenike*
i *Službenog glasnika*

Sabor politikologa

U periodu od 27. do 29. maja 2011, na Fakultetu političkih nauka održan je Sabor politikologa (međunarodna konferencija) u organizaciji Udruženja za političke nauke Srbije (UPNS) i FPN-a pod nazivom „Država i demokratija u procesu evropeizacije Srbije“. Konferencija je bila podeljena u pet tematskih celina: ustavni identitet Srbije; demokratija i vladavina prava; političke partije i ideologije; evropske politike Srbije i regionalna saradnja i međususedski odnosi.

Prvog dana, nakon pozdravnih govora zamenika predsednika Vlade Srbije Ivice Dačića, dekana Fakulteta političkih nauka Ilije Vujačića i predsednika UPNS Milana Podunavca, učesnici su diskutovali o pretpostavkama ustavnog identiteta Srbije. Plodnoj raspravi prethodila su izlaganja Nenada Dimitrijevića, Miodraga Jovanovića, Milana Podunavca, Boška Kovačevića, Sonje Tomović Šundić, Alpara Lošonca, Jovana Komšića i Dušana Radosavljevića. U govorima je ukazano na slojevit odnos između pretpolitičkog i političkog identiteta, a deo diskusije bio je posvećen i razmatranju pitanja kolektivnog identiteta Srbije u konstitucionalnoj i regionalnoj perspektivi.

Drugi dan konferencije započeo je razgovorom o odnosu demokratije i vladavine prava. Uvodna izlaganja održali su Vojislav Stanovčić, Vučina Vasović, Radmila Vasić, Čedomir Čupić, Đorđe Pavićević, Nebojša Vladislavljević, Ivana Spasić, Snežana Đorđević i Cirila Toplak. Rasprava je vođena podjednako, u teorijskoj i empirijskoj ravni. U referatima učesnika ovog panela preovla-

dao je kritički i problemski pristup složenim temama kao što su: dometi demokratske tranzicije i vladavine prava u Srbiji, teorijski sporovi o demokratiji, reforma lokalne administracije, značaj kontrole i nadzora za vladavinu prava. Drugi panel je bio posvećen političkim partijama i ideologijama. Svoje studije prisutnima su izložili: Vladimir Goati, Zoran Stojiljković, Slaviša Orlović, Dijana Vukomanović i Davorka Budimir. Diskusija je vođena unutar tematskog okvira koji je pokrio najaktuelnije teme u oblasti partijskog organizovanja i delovanja u Srbiji i regionu, kao što su: analiza partijskih koalicija, legitimacijske matrice političkih partija, odnos političkih partija i medija, partijske ideologije u evropskom političkom prostoru i reprezentativna prava srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj.

Poslednji dan skupa otvoren je panelom o evropskim politikama Srbije. Učesnicima konferencije obratili su se Danica Vujadinović, Predrag Simić, Miroslav Ružica, Žarko Puhovski, Tanja Mišćević, Dušan Pavlović i Rade Veljanovski, govoreći o identitetskim, političkim i ekonomskim implikacijama evropskih integracija, evroskepticizmu i budućnosti socijaldemokratije u panevropskom prostoru. Konferencija je zatvorena osvrtnom na domete i perspektive regionalne saradnje u kontekstu procesa pridruživanja Evropskoj uniji. Ukazano je na uspešne primere međususedske saradnje, ali i na neka otvorena pitanja koja opterećuju bilateralne odnose država u regionu.

◀
Mr Nikola Bjeljinac

Godišnji skup politikologa Slovenije

U organizaciji Slovenskega politikološkega društva, u periodu od 2. do 4. juna, u Portorožu, održana je njihova XXII konferencija. Tema ovogodišnjeg skupa bila je „Dvadeset godina slovenačke državnosti“.

Prvog dana održana su tri panela. Tema prvog naslovljena je „Demokratski kapital slovenačke države posle dve decenije“, sa uvodnim referatom prof. dr Mira Hačeka, predsednika Slovenskega udruženja za političke nauke, i učesnicima Antonom Bablerom, Romanom Lavtarom i Matjažam Nahtigalom.

Drugi panel bavio se pitanjem „Elektronske direktne demokratije i kvalitetom političkog diskursa“. Uvodničar i moderator bio je Norbert Kersting iz Južne Afrike, a učestvovali su Jevgenije Išmenev (Evgeny Ishmenev, Rusija), Stiven Konoli (Steven Connolley, Kanada), Džejson P. Abot (Jason P. Abbot, SAD) i Žil Ferreira (Gil Ferreira, Portugalija).

Treći panel imao je temu „Državnost i građanstvo u postmodernoj eri“. Predsedavao Jernej Pikalo, a učestvovali: Žiga Vodovnik, Andrej Kurnik, Blaž Ilc, Tit Neubauer, Marinko Banjac, Cirila Toplak, Andrej A. Lukšič i Maja Babor. Okruglim stolom „Slovenački put do nezavisnosti i iskustva poslednjih dvadeset godina“, predsedavali su Ježi Vijatr (Jerzy Wiatr, Poljska) i Anton Bebler (Slovenija), a učestvovali: Atila Ag (Attila Agh), Jožef Baier (Jozsef Bayer, Mađarska), Slaviša Orlović i Ognjen Pribičević (Srbija). Drugog dana održana su četiri panela. Tema prvog bila je „Slovenački parlamentarizam od nezavis-

nosti do danas“, predsedavao je Drago Zajc, a učesnici su bili: Albin Igličar, Tatjana Krašovec i Katarina Žagar. Drugim panelom „Neformalne institucije – korupcija i klijentelizam u komparativnoj perspektivi“, predsedavao je Hans-Joachim Laut (Hans-Joachim Lauth, Nemačka), a učestvovali i Wolfgang Muno (Wofgang Muno, Nemačka) i Peter Tiri (Peter Thiery, Nemačka). Tema trećeg panela bila je „Elektronska neposredna demokratija i kvalitet demokratije“ (IPSA RC 10). Predsedavao je Norbert Kersting (Južna Afrika), a učestvovali su: Jirži Dušek (Jiří Dušek) i Lubomir Pana (Lubomír Pána, Češka Republika) i Norbert Merkoviti (Norbert Merkovity, Mađarska).

Tema četvrtog panela „Razvoj nacionalne bezbednosti u nezavisnoj Sloveniji“, Anton Bebler je predsedavao, a učestvovali su: Jelena Juvan, Erik Kopač, Anton Žabkar, Liliana Brožič, Uroš Svete i Damir Črnčec. Prezentovani referati, kvalitet i sadržaj diskusija, kao i druženje na marginama konferencije, potvrdili su zajedničke teme i dileme ne samo politikologa, već i građana i država u regionu. Na konferenciji se mogla zapaziti aktivna uloga i saradnja Slovenskega politikološkega društva s Centralnoevropskim udruženjem za političke nauke.

Skup politikologa Slovenije protekao je u radnoj, prijatnoj i kolegijalnoj atmosferi. Razmenjena su iskustva, otvorene mogućnosti za buduću saradnju i zabeležene aktuelne teme, pre svega političkih nauka u Sloveniji. ◀

Prof. dr Slaviša Orlović

Uputstvo autorima za pisanje teksta

Program: *Word for Windows*

Pismo: latinica

Tip fonta: *Times New Roman*

Veličina fonta: 12

Prored: 1,5 (*1.5 lines*)

Minimalni obim: 15.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Maksimalni obim: 20.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Svaki tekst treba da ima naslov, ime i prezime autora, naučno i/ili nastavno zvanje, naziv ustanove u kojoj je zaposlen (univerzitet, fakultet, ime i prezime).

Pri navođenju stranih imena treba ih transkribovati (prvi put navesti ime u originalu u zagradi).

Svaka tabela i/ili grafikon treba da sadrže broj, naslov, izvor, kao i da pokažu svoju funkciju u tekstu.

U fusnote upisivati samo propratne komentare.

Na kraju citata otvoriti zagradu i u nju uneti prezime autora, godinu izdanja i stranu s koje je uzet citat:

- jedan autor: (Beyme, 2002: 155)
- dva autora: (Evans i Whitefield, 1993: 548)
- slučaj kada se citira autor čija su dela navedena u spisku literature više puta a izdata iste godine: (Sartori, 2003 b: 143)

U spisku literature autore treba navesti po abecednom redu.

Red navođenja u slučaju knjiga: prezime, ime, godina izdanja, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, izdavač.

Primer:

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Primer navođenja teksta u knjizi:

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein, (1967). „Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction“, u: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

Primer navođenja teksta iz časopisa:

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe: *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4 (Oct., 1993), pp. 521–548.

Internet izvori:

Prezime, Ime, datum, „Naziv teksta“. Naziv institucije, <http://www.ipsa.org/publications/ipsr> (Datum posete: 05. 06. 2011)

Autori snose odgovornost za sadržaj, stavove i verodostojnost činjenica u tekstu.

Objavljivanjem teksta autor prenosi sva autorska prava na izdavača časopisa.

Pretplatni list

Godišnja pretplata na časopis *Analiza politike* iznosi 1.800 dinara za fizička lica i 2.000 dinara za pravna lica. Za fizička lica u inostranstvu cena je 3.500 dinara, a za pravna lica u inostranstvu 4.000 dinara. Cena pojedinačnog broja je 500 dinara.

Pretplata se može izvršiti uplatom na žiro račun:

840-1838666-35, PIB:101746499 (Za časopis *Analiza politike*)

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Jove Ilića 165, 11000, Beograd

Godišnja pretplata na časopis *Analiza politike*

Naziv organizacije / ustanove / pretplatnika

Ime i prezime (za pravna lica ime i prezime odgovornog lica)

Ulica i broj

Poštanski broj i mesto

Broj telefona / telefaksa

JMBG

PIB

E-pošta

Broj pretplata

Potpis (i pečat za pravna lica)

Mesto i datum

Po prijemu pretplatnog lista biće vam dostavljen predračun, a po primljenoj uplati i konačni račun.

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

32

ANALIZA politike : stručni časopis za analizu
politike / urednici Dušan Spasojević, Jelena Lončar,
Zorica Paskaš. – 2011 br. 1 – . Beograd (Jove Ilića 165) :
Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka, 2011
– (Beograd, Cigoja štampa). – 30 cm

Tromesečno
ISSN 2217–6233 = Analiza politike
COBISS.SR–ID 184942348